

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİD: DAYANIQLI İNKİŞAF
PERSPEKTİVİNDƏN FAYDALAR ÇƏTİNLİKLƏR VƏ RİSKLƏR
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

DADAŞOV MİRLAZIM DADAŞ

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2022-ci il**

“YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİD: DAYANIQLI İNKİŞAF
PERSPEKTİVİNDƏN FAYDALAR ÇƏTİNLİKLƏR VƏ RİSKLƏR”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401- Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Qrup: 806

Magistrant:

Dadaşov Mirlazım Dadaş

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., b.m. Mirzəyeva Gülnar İsmayıl

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm andı

Mən, Dadaşov Mirlazım Dadaş oğlu and içirəm ki, “Yaşıl iqtisadiyyata keçid: Dayanıqlı inkişaf perspektivindən faydalar çətinliklər və risklər” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİD: DAYANIQLI İNKİŞAF PERSPEKTİVİNDƏN FAYDALAR ÇƏTİNLİKLƏR VƏ RİSKLƏR

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: İqtisadi, sosial və ekoloji xüsusiyyətlərin məcmusu olan yaşıl iqtisadiyyata keçid dayanıqlı inkişafa nail olmaq yolunda ölkələri narahat edən əsas məsələlərdən biri hesab olunur.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin aparılmasında əsas məqsəd dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat anlayışlarını dərinlən təhlil etmək, dünya ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın qəhvəyi iqtisadiyyatdan yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesində qarşılaşdığı çətinlikləri müəyyən etmək və mümkün potensial imkanlardan faydalanmağın yollarını müəyyənləşdirməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yazılmasında keyfiyyət araşdırmaları növlərindən olan müsahibədən və müqayisəli təhlil metodundan istifadə olunmaqla ölkədə yaşıl keçidlə məşğul olan qurumların nümayəndələri ilə müsahibə aparılmış və detallı müzakirələr olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin yazılması zamanı yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişafba bağlı olan yerli və xarici ədəbiyyatlardan, tədqiqat işlərindən, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarından, nazirliklərin və digər dövlət qurumlarının, habelə beynəlxalq təşkilatların rəsmi internet səhifələrindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyətləri: Tədqiqatın əsas məhdudiyətləri bu sahənin yeni olması, dünyada və ölkəmizdə gedən yaşıl keçid proseslərinin ölçülməsinə aid məlumatlarının azlığıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə əsas məqsəd dayanıqlı inkişafın təmin olunmasıdır. Bu keçidin sürətli şəkildə getməməsi, prosesin ləngiməsinə və gələcək problemlərin yaranmasına səbəb olacaqdır. Bunların qarşısının alınması və keçidin daha effektiv şəkildə reallaşdırılması üçün dissertasiya işində müxtəlif praktiki təkliflər irəli sürülmüşdür.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələri dayanıqlı inkişaf, ətraf mühitin mühafizəsi, yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl keçidlə bağlı olan bütün sahələrdə istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl keçid, ətraf mühitin mühafizəsi.

TRANSITION TO THE GREEN ECONOMY: BENEFITS, CHALLENGES AND RISKS FROM THE PERSPECTIVE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

SUMMARY

The actuality of the subject: The transition to a green economy, which is a combination of economic, social and environmental features, is one of the main concerns of countries on the path to sustainable development.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the research is to deeply analyze the concepts of sustainable development and green economy, to identify the challenges facing the world, including Azerbaijan, in the transition from a brown economy to a green economy, and to explore ways to take advantage of potential opportunities.

Used research methods: Using comparative analysis method and the interview, which is one of the types of qualitative research methods in writing the dissertation, interviews were conducted with the representatives of the organizations involved in the green transition in the country and detailed discussions were held.

The information base of the research: During the writing of the dissertation, local and foreign literature, research papers, decrees and orders of the President of the Republic of Azerbaijan, official websites of ministries and other government agencies, as well as international organizations related to the green economy and sustainable development were used.

Restrictions of research: The main limitations of the study are the novelty of this field, the lack of information on the measurement of green transitions in the world and in our country.

The novelty and practical results of investigation: The main goal of the transition to a green economy is to ensure sustainable development. Failure to speed up this transition will slow down the process and create future problems. In order to prevent this and make the transition more effective, various practical suggestions were made in the dissertation.

Scientific-practical significance of results: The results of the study can be used in sustainable development, environmental protection, green economy and all areas related to green transition.

Keywords: *sustainable development, green economy, green transition, environmental protection.*

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
UNEP	United Nations Environment Programme (BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı)
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
Aİ	Avropa İttifaqı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
DİM	Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri
KOB	Kiçik və orta biznes
YİK	Yaşıl İqtisadiyyat Koalisiyası
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization (BMT-nin Sənaye İnkişafı Təşkilatı)
BNA	Bakı Nəqliyyat Agentliyi
ŞT	Şərq Tərəfdaşlığı
AYİB	Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
CNG	Compressed Natural Gas (Sıxılmış təbii qaz)
İQ	İstixana qazları

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. DAYANIQLI İNKİŞAFIN TARİXİ, DAYANIQLI İNKİŞAF VƏ YAŞIL İQTİSADİYYAT ARASINDAKI ƏLAQƏ	11
1.1. Dayanıqlı inkişaf anlayışının ortaya çıxması və inkişafı üçün ön şərtlər.....	11
1.2. Dayanıqlı inkişafın əsas xüsusiyyətləri.....	17
1.3. Yaşıl iqtisadiyyata keçidin önəmi və əsas xüsusiyyətləri.....	25
1.4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit İdarəetmə Qrupunun və Qlobal dayanıqlılıq prinsipləri.....	35
II FƏSİL. YAŞIL İQTİSADİYYAT: DAYANIQLI İNKİŞAF PERSPEKTİVİNDƏN İMKANLAR VƏ ÇƏTİNLİKLƏR	38
2.1. Dayanıqlı İnkişaf, Yaşıl İqtisadiyyat və Yaşıl İnkişaf konsepsiyalarının müqayisəli təhlili.....	38
2.2. Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesində nailiyyətlər, faydalar, imkanlar və tətbiqinin zəruriliyi.....	47
2.3. Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesində iqtisadiyyatların üzləşdiyi çətinliklər.....	53
2.4. Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesinə maraqlı tərəflərin cəlb olunması.....	56
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİD	62
3.1. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün əsaslar və yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsləri.....	62
3.2. Yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı tədqiqatın aparılması və onun nəticələrinin qiymətləndirilməsi.....	74
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	87
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	93
Şəkillərin siyahısı	106
Qrafiklərin siyahısı	106
Cədvəllərin siyahısı	106

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bu gün, yaşıl iqtisadiyyata keçid beynəlxalq arenada aktual olan məsələlərdən biridir. Ən sadə formada ifadə etsək, belə bir iqtisadiyyat aşağı karbonlu, istehsalda səmərəli və təmizdir, eyni zamanda istehlak və nəticələr baxımından da əhatəlidir, paylaşma, dövrüyyə, əməkdaşlıq, həmrəylik, elastiklik, imkan və qarşılıqlı asılılığa əsaslanır. O, məqsədyönlü və müvafiq fiskal və sosial müdafiə siyasətlərindən istifadə edərək, milli iqtisadiyyatlar üçün variantları və seçimləri genişləndirməyə yönəlmişdir. Yaşıl iqtisadiyyat, xüsusilə sosial və ekoloji zəminlərin qorunmasına yönəlmiş güclü institutlar tərəfindən dəstəklənir və ekoloji dayanıqlılığa aparan çoxlu və müxtəlif yolların olduğunu qəbul edir.

Yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişaf perspektivindən iqtisadi, sağlamlıq, təhlükəsizlik, sosial və ətraf mühitin bir çox faydalarından danışır ki, belə bir yanaşma dövlətlərin üzləşdiyi müxtəlif çətinlikləri nəzərə alaraq, inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və ya zəif inkişaf etmiş ölkələri bir fokus ətrafında toplayır.

İnteqrasiya edilmiş dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat yanaşmaları dövlətlərə sağlam ətraf mühitdən əldə edilə bilən insan rifahı üçün müxtəlif faydaları maksimuma çatdırmaq, prioritetləşdirmək və ardıcılıqla necə başa düşməkdə kömək edə bilər. Bu yanaşmalar təkcə məşğulluğu və gəlirləri deyil, sağlamlığımızı, ətraf mühitimizi və gələcəyimizi təmin etməlidir. Bu, dünyanın rifahının yaxşılaşdırılması və sosial bərabərliyin artırılması üçün prioritet müəyyənləşdirilən ümumi problemdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dünya ölkələrinin əksəriyyətində yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi üçün çətin vəziyyət yaradan əsas problemlər zəif idarəetmə, artan yoxsulluq, təbii resurslardan yüksək iqtisadi asılılıq və artan ərzaq təhlükəsizliyidir. Hökumətlər siyasət qurucuları kimi yaşıl iqtisadiyyatı təşviq etmək üçün siyasətlər, qaydalar və stimullar təqdim edə bilərlər. Buna görə də ölkələr yaşamın təhlükəsizliyini və yoxsulluğun aradan qaldırılmasını yaşıl iqtisadiyyatın necə yaxşılaşdırıla biləcəyini müəyyən etmək üçün yaşıl siyasətlərdən istifadə etməyə çalışırlar.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası və yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı fikirlər XX əsrdə Anand S., Sen A. K., Holling C.S., Howe C.W. kimi, son illərdə isə Şahinöz A., Douai A., Plumecocq G., Kudelas D., Domru E., Stoianov A., Peters D., Maran R.M., Nedelea A.M. kimi tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Bu mövzu ölkəmiz üçün yeni olduğundan demək olar ki, geniş şəkildə araşdırılmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin aparılmasında bir sıra məqsədlər vardır: dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyalarını müqayisəli şəkildə təhlil etmək; beynəlxalq təşkilatların bu sahədə fəaliyyətlərini və digər ölkələri yaşıl keçidə stimullaşdırma alətlərini araşdırmaq; dünya ölkələrinin, eyni zamanda Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyata keçiddə qarşılaşdığı çətinlikləri, qazandığı nailiyyətləri müəyyən etmək; maraqlı tərəflərin bu prosesə cəlb olunması yollarını aydınlaşdırmaq; və gələcək inkişaf üçün imkanlardan faydalanmağın yollarını, təşəbbüslərin artırılmasını araşdırmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat anlayışları, predmeti isə bu anlayışların ifadə etdikləri, yaşıl keçid siyasətləri, ənənəvi iqtisadiyyatların yeni iqtisadiyyatlara keçidi, yaşıl iqtisadiyyata keçiddə yaranan çətinliklərin faydalara çevrilməsi və problemlərin həlli yollarının araşdırılmasıdır.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı keyfiyyət araşdırmaları növlərindən olan müsahibədən istifadə edilmişdir. Müsahibə müəyyən bir mövzuda şəxslərlə detallı müzakirələrin aparılması formasında həyata keçirilir. Müsahibə üsulunun ən vacib üstünlüklərindən biri fikri öyrənilən şəxsə hər hansı bir təzyiqin və yönləndirmələrin olmamasıdır. Tədqiqatın kainatını yaşıl iqtisadiyyat sahəsində fəaliyyəti olan bütün müəssisələr/qurumlar təşkil edir. Nümunə kütləsi seçilərkən qeyri-ehtimallı seçmə üsullarından qartopu üsulu seçilmişdir. Qartopu nümunə kütləsi əsas kütlənin sərhədlərinin və hüdudlarının müəyyən edilməsi mümkün olmadığı hallarda istifadə edilən üsuldur. Bu zaman əsas kütlədə (kainatda) iştirak edən hər hansı bir şəxsə əlaqə saxlanılır. Sonrakı mərhələdə həmin şəxsin köməyi ilə əsas kütlədə olan digər şəxsə

əlaqə qurulur. Hər növbəti mərhələdə əvvəlki mərhələdə əlaqələr qurulan insanların köməyi ilə yeni əlaqələr qurulur və beləliklə nümunə kütləsi qartopu effektində olduğu kimi zəncirvari olaraq böyüdüür. Bu texnikadakı əsas problem ilkin təmasın qurulmasıdır. Birinci şəxslə məsləhətləşdikdən sonra qartopu effekti işə düşür (Özen ve Gül, 2007).

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişafı ilə bağlı olan yerli və xarici ədəbiyyatlar, tədqiqat işləri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, nazirliklərin və digər dövlət qurumlarının, habelə beynəlxalq təşkilatların rəsmi internet səhifələri və s. təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın əsas məhdudiyyətlərindən biri bu sahənin yeni olmasıdır. Dünyada və ölkəmizdə sürətlə davam edən yaşıl keçid proseslərinin ölçülməsinə aid məlumatlarının azlığı, tədqiqat işlərində data əldə ediləcək nümunə kütləsində məlumatlılığın yetəri qədər olmaması da müəyyən məhdudiyyətlər yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə əsas məqsəd dayanıqlı inkişafın təmin olunmasıdır. Bu keçidin sürətli şəkildə getməməsi, prosesin ləngiməsinə və gələcək problemlərin yaranmasına səbəb olacaqdır. Bunların qarşısının alınması və keçidin daha effektiv şəkildə reallaşdırılması üçün dissertasiya işində müxtəlif praktiki təkliflər irəli sürülmüşdür.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat işi praktiki üstünlüyə malikdir, çünki yaşıl keçidin baş verməsi və dayanıqlı inkişafa nail olunması üçün bu sahələrdə praktiki fəaliyyətlərin aparılması zəruridir. Nəticələrin qiymətləndirilməsi və təkliflərin tətbiqi yaşıl keçiddə müəyyən bir sürətlənmənin yaranmasına kömək edə bilər. Eyni zamanda, dissertasiya işi dayanıqlı inkişaf, ətraf mühitin mühafizəsi, yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl keçidlə bağlı olan bütün sahələrdə istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. DAYANIQLI İNKİŞAFIN TARİXİ, DAYANIQLI İNKİŞAF VƏ YAŞIL İQTİSADİYYAT ARASINDAKI ƏLAQƏ

1.1. Dayanıqlı inkişaf anlayışının ortaya çıxması və inkişafı üçün ön şərtlər

Dayanıqlı inkişaf “inkişaf” və “dayanıqlı” sözlərini bir araya gətirir ki, burada inkişaf iqtisadiyyatla, dayanıqlılıq isə ətraf mühitlə bağlıdır. Belə olan halda, dayanıqlı inkişafın iqtisadi fəaliyyətlər tərəfindən ətraf mühitin “həyat yoldaşı” kimi qəbul edilməsindən irəli gəldiyini söyləyə bilərik. Yəni, insan-təbiət münasibətləri “konflikt”, başqa sözlə desək, “boşanma” mərhələsindən “barışıq” mərhələsinə doğru inkişaf etməyə başlayıb (Şahinöz A., 2019: s.78).

Ətraf mühitlə iqtisadi inkişafı bir-birinə alternativ kimi xarakterizə etməyən və iqtisadi inkişafı ətraf mühiti əhatə edən şəkildə müəyyən edən fikirlər 1980-ci illərə qədər diqqəti cəlb etməyə, ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunmağa və nəhayət, akademik tədqiqatların mövzusu olmağa başlamışdır. 1979-cu ildə Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası üçün əsas istinad kimi qəbul edilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Brundtland Hesabatından səkkiz il əvvəl fransız iqtisadçısı René Passet “L'Économique et le Vivant” (İqtisadiyyat və Yaşam) əsərinin birinci nəşrində, “mövcudluğu bütün kainata təsir edən təbii mühitin fəaliyyətində təhlükə yaratmayacaq iqtisadi inkişafın riayət etməli olduğu ekoloji şərtləri” müəyyənləşdirməyə çalışmışdır (1979: s.12). 1980-ci ildə dayanıqlı inkişaf termini ilk dəfə olaraq BMT-nin Mühafizə strategiyası sənədində dayanıqlı inkişafa xidmətdə canlı resursların qorunması alt başlığına rəsmi olaraq daxil edilmişdir (Brunel S., 2004: s.27).

Məhz 1990-cı illərdə dayanıqlı inkişaf anlayışı bütün dünyada tanınmağa başlandı, Brunelin təbirincə desək, “qlobal şüur”a çevrildi. Xüsusilə, 1992-ci ildə BMT-nin Rio-de-Janeyro Konfransında qəbul edilən Gündəlik 21, dayanıqlı inkişaf naminə həyata keçiriləcək siyasətlərin əsas mətni olmuşdur. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası Rio-dan bəri BMT-nin ətraf mühitlə bağlı bütün görüşlərinin və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq söylərinin ümumi dilinə çevrilmişdir. Məqsəd qlobal səviyyədə sosial cəhətdən ədalətli

və ekoloji cəhətdən dözümlü olan effektiv iqtisadi siyasətlər yaratmaqdır. 1993-cü ildə Vyanada keçirilən İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Konfransında Dünya Bankının inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə yardımını şərtlərinə “ətraf mühit”i əlavə etməsi dayanıqlı inkişafın qısa müddətdə qazandığı global ölçünün mühüm göstəricisidir (Vienna Declaration and Programme of Action, 1993).

1987-ci ildə BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Dünya Komissiyası “Ortaq gələcəyimiz” hesabatını dərc etmişdir. Norveçin keçmiş baş naziri, hesabatı hazırlayan işçi komissiyanın sədri Qro Harlem Brundtlandın adı ilə tanınan Hesabatda (Brundtland Hesabatında) “Dayanıqlı inkişaf”, “Gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə xələl gətirmədən indiki nəslin ehtiyaclarının ödənilə biləcəyi inkişaf prosesi” kimi müəyyən edilmişdir. Aydın ki, hesabatda təsvir olunan inkişaf prosesi o vaxta qədər dünyada praktikada mövcud olan klassik Qərb tipli istehsal və istehlak nümunələri ilə reallaşa bilməz. Hesabatda daha sonra deyilir: “Ətraf mühit bizim yaşadığımız yerdir və inkişaf gələcəyimizi yaxşılaşdırmaq üçün bu yerdə etdiyimiz hər şeydir. Bu ikisi bir-birindən ayrılmazdır”. Bu kontekstdə dayanıqlı inkişaf insan və təbiət arasında harmoniya vəziyyəti yaratmağı hədəfləyir (Brundtland Hesabatı, 1987).

Brundtland Hesabatına görə, yoxsulluq ekoloji problemlərin əsas səbəblərindən biridir. Bu baxımdan ətraf mühitin qorunması ancaq yoxsulluq və beynəlxalq gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə sayəsində mümkündür. Yoxsulluqla mübarizənin ən təsirli üsulu yoxsul ölkələrin iqtisadi inkişafını dəstəkləməklə dünyanın iqtisadi sərvətlərini bölüşdürməkdir. Lakin 1990-cı illərin əvvəllərində “soyuq müharibə”nin başa çatması ilə inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin kasıb ölkələrə ayırdıqları inkişaf yardımının strateji əhəmiyyəti və məbləği azaldı. Xüsusilə yeni əsrdə yoxsulluqla mübarizə öz yerini terrorizmlə mübarizə çətiri altında imperialist güclər arasında dünyanın yenidən bölüşdürülməsi uğrunda mübarizəyə buraxmışdır (Sneddon C., 2006: s.253-268).

1992-ci ildə BMT-nin ətraf mühit və inkişaf üzrə təşkil etdiyi Rio-de-Janeyro konfransında bir araya gələn 173 ölkənin dövlət və hökumət başçıları dayanıqlı inkişafı fəaliyyətə çevirmək üçün rəsmi olaraq “Gündəlik 21” adlandırılan 21-ci əsrdə həyata

keçirilməsi nəzərdə tutulan planı imzaladılar. “Dayanıqlı İnkişaf üçün Dünya Strategiyası” alt başlığı və “Bəşəriyyət tarixi dönüş nöqtəsindədir” cümləsi ilə başlayan Gündəlik 21-də dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün əsas götürülməli olan prinsiplər sadalanmışdır (Dulupçu M., 2001: s.46-70; Çetiner S., 2012: s.18-21):

- Bütün insanların təbiətlə harmoniyada sağlam və məhsuldar yaşamaq hüququ var;
- Suveren dövlətlər BMT Bəyannaməsinə uyğun olaraq ətraf ölkələrə zərər vermədən öz ətraf mühit və inkişaf siyasətlərinə uyğun olaraq öz resurslarından istifadə etmək hüququna malikdirlər;
- Dayanıqlı inkişaf o zaman mümkün olacaq ki, təbiətin mühafizəsi inkişaf prosesinin ayrıca deyil, tərkib hissəsi olsun;
- İnkişaf prosesi gələcək nəsillərin ekoloji hüquqlarını qoruyan şəkildə aparılmalıdır;
- Bütün dövlətlər və dünya xalqları həyat səviyyələrindəki fərqləri azaltmaq və yoxsulluğu aradan qaldırmaq üçün əməkdaşlıq etməlidirlər.

Gündəlik 21, həmçinin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə (DİM) uyğun olaraq ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların inkişaf etdirilməsi, əhalinin artımına nəzarət, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, iqtisadi inkişafın genişləndirilməsi və təbii ehtiyatlardan əldə edilən səmərələrin daha ədalətli bölüşdürülməsi kimi digər prinsipləri də təklif etmişdir. Dayanıqlı inkişaf modeli qlobal miqyasda olarsa, ətraf mühit baxımından gözlənilən müsbət nəticələri verə bilər, çünki ətraf mühit indi qlobal bir problemdir. Qlobal dayanıqlılıq hədəfi üçün inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə güclü və fasiləsiz maliyyə və texniki dəstəyi tələb olunur. Sözügedən dəstək və həmrəylik dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsinə ən mühüm maneə olan inkişaf etməmə və yoxsulluq problemlərinin həllini sürətləndirəcək (Dulupçu M., 2001: s.46).

İnkişafda dayanıqlılığın meyarı gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə xələl gətirmədən indiki ehtiyacları ödəyə bilən inkişafın mövcudluğudur.

BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (UNEP), Ümumdünya Vəhşi Təbiət Fondu (WWF), Təbiəti və Təbii Sərvətləri Mühafizə İttifaqı (IUCN) və Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyi (IRENA) kimi ekoloji təşkilatlar da oxşar anlayışla – “ətraf mühitdə həyatı dəstəkləyən təbii elementlərin daşıma qabiliyyətini aşmayan şəkildə həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması” olaraq dayanıqlı inkişafı təyin etdilər və dayanıqlı inkişaf təcrübələrinə yeni bir pillə gətirdilər (Soussan J., 1992: s.21-24).

Fərqli şəkildə qavranılması və başa düşülməsinə baxmayaraq, ixtiyari mənalar daşsa da, dayanıqlı inkişaf, tətbiqi məhdud olsa belə, bugünkü dünyada şimaldan cənuba qədər bütün milli iqtisadi siyasətlərin əsas istinadına çevrilmişdir. Dayanıqlı inkişaf, onun müxtəlif təriflərindən də anlaşıldığı kimi, nə sırf ekoloji, nə sırf iqtisadi, nə də sırf sosial məsələdir. Məlumdur ki, ekoloji problemlər iqtisadi və sosial problemlərdən qidalanır, ekoloji problemlərin kökündə iqtisadi və sosial səbəblər dayanır. Məsələn, uzun müddətdir ki, dünyada ümumən qəbul edilən yoxsulluq və ətraf mühit arasında qapalı dairənin mövcudluğu məhz bu qarşılıqlı asılılığın və qarşılıqlı əlaqənin göstəricisidir. Əhalisinin qidalanma, sığınacaq, sağlamlıq və təhsil kimi əsas ehtiyaclarını ödəyə biləcək gəlir səviyyəsinə malik olmayan ölkələrdən ətraf mühitə qarşı həddən artıq həssas olmağı gözləmək həm real deyil, həm də ədalətsizlikdir. Son illərdə UNEP-in sammitlərində bu üç məsələnin birlikdə müzakirə olunması da bu qarşılıqlı asılılığın nəticəsidir (Soussan J., 1992: s.24).

Dayanıqlı inkişafın əsasını ətraf mühitin mühafizəsi ilə iqtisadi inkişaf arasında daimi harmoniyaya nail olmaq qayğısı təşkil edir. Çünki təbii ehtiyatlar olmadan iqtisadi inkişaf ola bilməz və iqtisadi inkişaf olmadan təbii sərvətləri qorumaq mümkün olmayacaq. İstehsalın və istehlakın artması ilə təcəssüm olunan iqtisadi inkişafın təbii sərvətlərdən istifadəni artırması, ətraf mühitə az-çox ziyan vurması danılmaz faktdır. Bununla belə, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların məhsulu olan texnoloji tərəqqi və səmərəliliyin artırılması hesabına ətraf mühitin mühafizəsi imkanlarının artdığı da başqa bir faktdır. Keyfiyyətli mühit üçün iqtisadi inkişafın zəruri olması ideyası həm də BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Dünya Komissiyası tərəfindən hazırlanmış

“Ortaq gələcəyimiz” hesabatının əsas görünüşünü təşkil edir. Həmin Komissiyanın Dünya İnkişaf Hesabatı (BMT, 1992) iqtisadi artımı “Gəlir artdıqca; Ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması tələbi, investisiyalar üçün müvafiq resurslarla artacaq” şəklində bir anlayışla təşviq edir. İqtisadi inkişafın sağlam ətraf mühit üçün zəruri olması faktı Ekoloji Kuznets Əyrisi ilə bir çox ölkə üçün dəfələrlə empirik şəkildə sınaqdan keçirilmişdir (Fotourehchi Z. və Şahinöz A., 2016).

Dayanıqlı inkişaf dünya miqyasında qəbul edilsə də, dayanıqlılığın məzmunu ilə bağlı ümumi fikir formalaşmamışdır. Bu baxımdan dayanıqlı inkişafın ön plana çıxdığı 1980-ci illərdən bəri ilk olaraq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT), daha sonra Avropa İttifaqı (Aİ) və BMT dayanıqlı inkişaf göstəriciləri üzərində işləmişlər. 2012-ci ildə BMT tərəfindən təşkil olunmuş Dayanıqlı İnkişaf üzrə BMT Konfransında (Rio+20) bu məqsədlərə nə dərəcədə nail olunduğunu müəyyən etmək üçün dayanıqlı inkişaf məqsədləri və dayanıqlı inkişaf göstəriciləri müəyyən edilmişdir. Ekoloji, iqtisadi, sosial və institusional olaraq üç qrupda qruplaşdırılan bu göstəricilər ümumilikdə 241 alt göstəricini əhatə edir (Karacan A., 2007: s.650).

1997-ci ildə qəbul edilmiş, mürəkkəb ratifikasiya prosesi sayəsində 2005-ci ildə qüvvəyə minmiş və hal-hazırda 192 tərəfi özündə birləşdirən Kioto Protokolu razılaşdırılmış fərdi hədəflərə uyğun olaraq istixana qazlarının (İQ) emissiyalarını məhdudlaşdırmaq və azaltmaq üçün sənayeləşmiş ölkələr və iqtisadiyyatlara keçid öhdəliyi götürməklə BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının fəaliyyətini həyata keçirir. Kioto Protokolu Konvensiyanın prinsip və müddəalarına əsaslanır və onun əlavə əsaslı strukturuna uyğundur. Protokol inkişaf etmiş ölkələrin üzərinə ümumi, lakin fərqli məsuliyyət və müvafiq imkanlar prinsipi altında daha ağır yük qoyur, çünki o, onların atmosferə hazırkı yüksək İQ emissiyalarına görə məsuliyyət daşıyır (United Nations Framework Convention on Climate Change, 2020).

Kioto Protokolunun mühüm elementlərindən biri emissiya icazələrinin ticarətinə əsaslanan çevik bazar mexanizmlərinin yaradılmasıdır. Protokola əsasən ölkələr öz hədəflərinə ilk növbədə milli tədbirlər vasitəsilə nail olmalıdırlar. Bununla belə,

Protokol onlara üç bazar əsaslı mexanizm vasitəsilə hədəflərinə çatmaq üçün əlavə vasitələr təklif edir (United Nations Framework Convention on Climate Change, 2020):

1. Beynəlxalq Emissiya Ticarəti
2. Təmiz İnkişaf Mexanizmi
3. Birgə icra

Bu mexanizmlər, inkişaf etməkdə olan dünyada İQ-nin azaldılmasının ən sərfəli olduğu yerdən başlamağa təşviq edir. Atmosferdən atılan tullantıların harada azaldılmasının əhəmiyyəti yoxdur. Bu, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşıl sərmayənin stimullaşdırılması və sabit istixana qazı emissiyalarını təhlükəsiz səviyyədə azaltmaq və saxlamaq üçün bu cəhdə özəl sektoru daxil etmək kimi paralel faydalara malikdir. Bu, həm də, prosesi daha sıçrayışlı edir ki, bu da, qənaətcil, uzunmüddətli faydaları ilə yeni və təmiz infrastruktur və sistemlər üçün köhnə və çirkli texnologiyanın istifadəsindən imtina etmək imkanı yaradır (United Nations Framework Convention on Climate Change, 2020).

1.2. Dayanıqlı inkişafın əsas xüsusiyyətləri

Dayanıqlı inkişafın əsas prinsipləri ekoloji, sosial və iqtisadi problemlərin qərar qəbulunun bütün aspektlərinə inteqrasiyasıdır. Dayanıqlı inkişaf çərçivəsindəki bütün digər prinsiplər öz mahiyyətində inteqrasiya olunmuş qərar qəbuletmə prosesinə malikdir. İnstitusional olaraq dövlət təşkilatları adətən sektoral nazirliklər və idarələr şəklində təşkil edilir. Sistem dayanıqlı inkişaf kimi çox əhatəli və yüksək dərəcədə inteqrasiya olunmuş bir şeylə qarşılaşana qədər kifayət qədər yaxşı işləyir. Praktikada dayanıqlı inkişaf iqtisadi, ekoloji və sosial məqsədlərin sektorlar, ərazilər və nəsillər arasında inteqrasiyasını tələb edir. Buna görə də dayanıqlı inkişaf parçalanmanın aradan qaldırılmasını tələb edir; yəni, həqiqətən dayanıqlı inkişafa doğru irəliləmək üçün ekoloji, sosial və iqtisadi məsələlər qərar qəbuletmə proseslərinə inteqrasiya edilməlidir (Dernbach J. C., 2003; Stoddart H., 2011).

Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sistemlərin, bərpa olunan resurs sistemlərinin və ya ekoloji investisiya funksiyalarının istismarına yol verilməməlidir. Bərpa oluna bilməyən mənbələr əvəz edilə bildiyi qədər istehlak edilməlidir. Bu proses həmçinin biomüxtəliflik və atmosfer tarazlığı kimi iqtisadi resurslar kimi təsnif edilməyən ekosistem funksiyalarının qorunmasını da əhatə etməlidir (Holling C.S., 1994).

Ekoloji baxımdan dayanıqlılıq həmçinin əhali və istehlak səviyyələri üzrə məhdudiyətləri də əhatə etməlidir. Bu məhdudiyətlər bütün bioloji sistemlərə aiddir. İnsanlar məhdud bir planetdə yaşadıklarını qəbul etməlidirlər. Ekoloq Ehrlich və həmkarları aşkar etdilər ki, insanlar heyvanlar üçün tələb olunan əsas enerjinin 40%-ni istehlak edir, seçir və ya yox edir. Daha dəqiq desək, 2050-ci ilə qədər əhalinin 33% artması ilə adambaşına istehlakın 50% artması dünyada digər növlər üçün daha az yer buraxacaqdır (Vitousek P.M., Ehrlich P.R., Ehrlich A.H. və Matson P.A., 1986).

Ekoloji perspektivin əhəmiyyəti ekoloji səhvlər nəticəsində insanların üzləşdiyi kritik problemlərin sayının artması ilə hiss olunmağa başlamışdır. Antibiotik müqavimətinin artması ilə əlaqədar xəstəliklərin yenidən canlanması, yeni inkişaf edən növlər tərəfindən ekosistemin məhv edilməsi, sahil sularında “ölü zonalar”ın

yanması, iqlimin təsiri nəticəsində ekoloji təhlükələrin artması kimi hadisələrin hamısı və iqlim dəyişikliyi ilə bağlı hadisələr insanların təsərrüfat fəaliyyətinin artdığını göstərən mühüm sübutdur (Holling C.S., 1994).

Dayanıqlılıq anlayışına demoqrafik artımın azaldılması və ya istehlakın məhdudlaşdırılmasından daha çox şey daxildir. Buna uyğun olaraq, ekosistemin bütövlüyünü və canlı növlərinin müxtəlifliyini nəzərə alaraq məhsul və texnologiya seçimlərimizə rəhbərlik etməliyik.

Sosial cəhətdən dayanıqlı sistem səhiyyə və təhsil, gender bərabərliyi, siyasi dayanıqlılıq və iştirak daxil olmaqla sosial xidmətlərin adekvat çatdırılmasını təmin etməlidir (Holmberg J. və Sandbrook R., 1992).

Ekoloji dayanıqlılıq məsələsi yoxsulluq və bərabərsizlik məsələlərindən də ayrılmazdır. Tez-tez qeyd etdiyimiz səbəblər nəticəsində yaşayış yerini dəyişmək məcburiyyətində qalan insanların meşələrdə, sərhədyanı ərazilərdə toplanması yoxsulluğu artırır, kənd yerlərində yaşam şəraitini çətinləşdirir, ətraf mühitin dağıdılmasını sürətləndirir. Ətraf mühit və bərabərlik problemləri bir-birinə bağlıdırsa, onların həlli yolları da birlikdə olmalıdır (UNDP, 1997).

İqtisadi təhlil və siyasi təhlillər aparən təşkilatlar insan inkişafı ilə bağlı tələblərə cavab verməkdə hər zaman çətinlik çəkmişlər. Bu yanaşma yeni bir növü inkişaf etdirməkdənsə, daha çox mövcud olanı təkmilləşdirir. İnsan inkişafı ilə məşğul olmaq iqtisadiyyatın digər əsas prioritetlərini izləmək və onlarla rəqabət aparmağı tələb edir. İstehsal, sərvət və maliyyə uğuru ilə məşğul olmaq üçün iqtisadiyyatı bir neçə əsrlər boyu izləmək lazımdır. Adambaşına düşən ümumi milli məhsul və ya milli sərvət kimi dəyişənlərə diqqət yetirən dominant müasir ənənə köhnə zənginləşdirmə yönümlü yanaşmanın davamıdır (Anand S. və Sen A. K., 1996).

İqtisadi cəhətdən dayanıqlı bir sistem davamlı olaraq əmtəə və xidmətlər istehsal edə bilməli və sektorlar üzrə balanssızlıqlara yol verilməməlidir. Formal iqtisadi təhlillər dayanıqlılığın iqtisadi konsepsiya kimi etibarlılığının olub-olmadığını müzakirə edir. Standart iqtisadi nəzəriyyəyə görə resursların effektiv bölüşdürülməsi

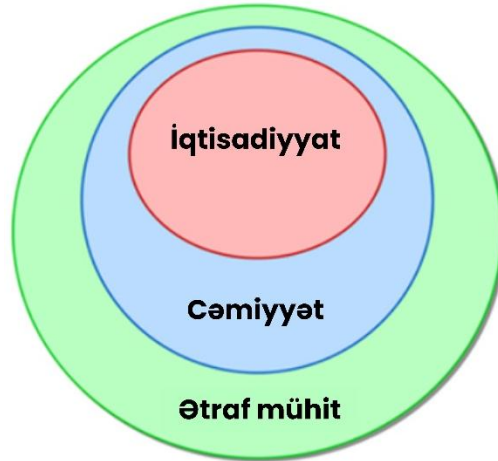
istehlakdan əldə edilən faydanın artırılmasında təsirli olmalıdır. Əgər biz vaxta qənaətdən müxtəlif zaman dövrləri üzrə istehlakın iqtisadi dəyərini müqayisə etmək üsulu kimi istifadə edə bilsək, dayanıqlılıq yalnız resursların səmərəli bölüşdürülməsi deməkdir – bu konsepsiya artıq iqtisadiyyatda öz yerini tutub (Jonathan M. Harris, 2000).

Məqsədlərin müəyyən edilməsi, məhdudiyyətlərin qoyulması və əsas münaqişələrin həlli daxil olmaqla davamlılıqla bağlı bəzi əsas məsələləri izah etməyə çalışan böyük bir sahə mövcuddur. İqtisadçılar resurs dəyərlərinin təhlili zamanı ekoloji məlumatlardan və fiziki resurs sərhədlərinin təsirindən böyük ölçüdə istifadə edə bilmişlər. Sosial elm adamları gələcək nəsillərin təbii mühitdəki müxtəlif hərəkətləri necə qiymətləndirə biləcəyini başa düşməyimizə töhfə verə bilirlər. Ekoloqlar iqtisadi qiymətləndirmədə istifadə edilə bilən davranış haqqında ekoloji məlumat verə bilirlər. Bundan əlavə, ekoloqlar ekoloji təsirin təhlilində iqtisadi stimulların rolunu da nəzərə almışdır (Toman M. A., 1992).

Dayanıqlılığın konseptual təhlili

“Dayanıqlılıq” sözü latınca “sustinere” sözündən olub, mənası “tutmaq” deməkdir. Dayanıqlılığın lüğət tərifləri ümumi mənada “saxlamaq”, “dəstəkləmək”, “dayanmaq” və ya oxşar mənalara malikdir. 1987-ci ildə Brundtland Komissiyasının “Ümumi Gələcəyimiz” adlı hesabatını dərc etdikdən sonra “dayanıqlılıq” termini inkişaf konsepsiyası ilə birləşdirilir (Onions C.T., 1964; WCED, 1987). İqtisadiyyat (Economics), Sosial Bərabərlik (Social Equality) və Ətraf Mühiti (Environment) özündə birləşdirən 3E konsepsiyası 2005-ci ildə BMT-nin Sosial İnkişaf üzrə Ümumdünya Sammiti tərəfindən irəli sürülmüşdür (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası, 2005). Bu konsepsiya Şəkil 1-də təsvir edilmişdir (Böyük Britaniya Meşə Komissiyası, 2009). 3E konsepsiyası gələcək nəsillərə Yer kürəsinin təbii mühitinin qorunması baxımından müxtəlif qurumlar və təşkilatlar tərəfindən dayanıqlılıq standartları və ekoloji sertifikatlaşdırma sistemləri üçün ümumi əsas kimi geniş şəkildə istifadə edilmişdir (Manning S., Boons F., Von Hagen O və Reinecke J., 2011; Reinecke J., Manning S və Von H. O., 2012; SAI Platform, 2010).

Şəkil 1: Dayanıqlılığın 3 sütunu

Mənbə: Böyük Britaniya Meşə Komissiyası, 2009 (<http://www.forestry.gov.uk/forestry/edik-59fmzf>),

Sakalasooriya, N., 2021, Conceptual Analysis of Sustainability and Sustainable Development, Open Journal of Social Sciences, 9, 396-414

(<https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=108042>)

Şəkil 1-də göstərildiyi kimi, cəmiyyətin iqtisadiyyatı və sosial bərabərliyi biofiziki mühitdən asılıdır. İqtisadiyyat ideal olaraq sosial bərabərlik yaradaraq insanların qarşılıqlı əlaqədə olduğu iqtisadi sistem daxilində mövcuddur. Çox aydındır ki, iqtisadiyyat hər şey deyil. Hər şey (o cümlədən iqtisadiyyat, sosial sistem və kapital) ətraf mühitdən asılıdır. Dayanıqlılıq konsepsiyasının əsas diqqət nöqtəsi budur ki, indiki və gələcək nəslin rifahını yüksəltməyə yönəlmiş istənilən qərar qəbulu prosesində ailədən tutmuş qlobal birliyə qədər cəmiyyətin bütün üzvləri nəzərə alınsın (Böyük Britaniya Meşə Komissiyası, 2009).

Dayanıqlılıq anlayışının tətbiqində konseptual problemlər mövcuddur. Dayanıqlılığın hansı obyektə ölçülməsindən asılı olmayaraq dayanıqlılığın əldə oluna bilməyəcəyi bir müddət var. Hətta dayanıqlı sistem də nəticədə entropiyaya, asteroidlərin toqquşmasına və ya digər astronomik kataklizmlərə məğlub olur. Elmdə və fəlsəfədə universal bir həqiqət ondan ibarətdir ki, heç bir şey fiziki mənada daimi deyil. Müvafiq olaraq, sosial-ekoloji sistemlər qeyri-müəyyən müddət ərzində dayanıqlı ola bilməz. Qısa müddətdə belə dayanıqlılığın tərifləri yalnız nəzəriyyədən praktikaya keçdiyi müddətcə problemlidir. Bununla belə, siyasətin və ya qərar qəbul

edənlərin fəaliyyət göstərdiyi nisbətən qısa müddət ərzində dayanıqlılığın məqsədləri paradoksal görünür, çünki konsepsiyanın siyasətin hazırlanmasına tətbiqi konseptual və mənəvi təhlükələr yaradır (Durent R. F., Fiorino D. J. və O'Leary R., 2004; Eisner M., 2007; Rosenbaum W.A., 2008; Vig N. J., və Michael E. K., 2006).

Bu çətinliklər qarşısında dayanıqlılığın bir obyekt kimi daha az, daha çox bir proses kimi başa düşülməsi vacibdir. Folke və Kabeger (1991) "Hər hansı bir zamanda cəmiyyətin mütləq dayanıqlılığını ölçmək mənasızdır" deyirlər. Onların fikrincə, dayanıqlılıq prosesinin kulminasiyası və ya son nöqtəsi yoxdur.

Dayanıqlı inkişaf məqsədləri və yaşıl iqtisadiyyat

Hər bir ölkənin öz milli prioritetlərinə uyğun olaraq üç ölçüdə dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün müxtəlif yanaşmaları, baxışları, modelləri və alətləri mövcuddur ki, bu da DİM-lərin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan, DİM-lərdə dayanıqlı inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılması kontekstində yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün mövcud olan mühüm vasitələrdən biri hesab edilir və o, müvafiq ölkə üçün siyasətin qurulmasında sərt qaydalar toplusu xaric olmaqla müxtəlif seçimlər təqdim edə bilər. Yaşıl iqtisadiyyat Yer kürəsinin ekosistemlərinin sağlam fəaliyyətini təmin etməklə yanaşı, yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, eləcə də dayanıqlı iqtisadi artıma, sosial inklüzivliyin artırılmasına, insanların rifahının yaxşılaşdırılmasına və işsizliyin azaldılmasına xidmət edir. Dayanıqlı inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılması kontekstində yaşıl iqtisadiyyat üçün siyasətlər bütün Rio Prinsipləri, Gündəlik 21 və Yohannesburq İcra Planı əsasında və onlara uyğun olaraq rəhbər tutulmalı və Minilliyin inkişaf məqsədləri də daxil olmaqla müvafiq beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmış inkişaf məqsədlərinə nail olunmasına töhfə verməlidir. DİM-lərdə dayanıqlı inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılması kontekstində yaşıl iqtisadiyyat siyasəti (BMT Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri rəsmi saytı: sustainabledevelopment.un.org):

- beynəlxalq hüquqa uyğun olmalıdır;

- dayanıqlı inkişafın üç ölçüsü ilə bağlı milli şəraiti, məqsədləri, məsuliyyətləri, prioritetləri və siyasət məkanını nəzərə alaraq hər bir ölkənin təbii ehtiyatları üzərində milli suverenliyinə hörmət etməlidir;
- hökumətlər üçün aparıcı rolu olan və vətəndaş cəmiyyəti də daxil olmaqla, bütün müvafiq maraqlı tərəflərin iştirakı ilə bütün səviyyələrdə əlverişli mühit və yaxşı fəaliyyət göstərən institutlar tərəfindən dəstəklənməlidir;
- dayanıqlı və inklüziv iqtisadi artımı, innovasiyaları təşviq etməli və bütün insan hüquqlarına hörmət etməlidir;
- inkişaf etməkdə olan ölkələrin, eyni zamanda xüsusi vəziyyətlərdə olan dövlətlərin ehtiyaclarını nəzərə almalıdır;
- inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə resursları və texnologiya transferi daxil olmaqla beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirməlidir;
- rəsmi inkişaf yardımı və maliyyə ilə bağlı əsassız şərtlərdən səmərəli şəkildə qaçınmalıdır;
- beynəlxalq ticarətdə özbaşına və ya əsassız ayrı-seçkilik və ya gizlədilmiş məhdudiyət vasitəsi kimi çıxış etməməli, idxal edən ölkənin yurisdiksiyasından kənar ekoloji problemlərlə məşğul olmaq üçün birtərəfli hərəkətlərdən qaçınmalı və transsərhəd və ya qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair ekoloji tədbirlərin görülməsini təmin etməlidir (mümkün qədər beynəlxalq konsensusa əsaslanmaqla);
- inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında texnologiya boşluqlarının aradan qaldırılmasına töhfə verməli və bütün müvafiq tədbirlərdən istifadə etməklə inkişaf etməkdə olan ölkələrin texnoloji asılılığını azaltmalıdır;
- yerli xalqların və onların icmalarının, digər yerli və ənənəvi icmaların və etnik azlıqların rifahını artırmalı, onların şəxsiyyətini, mədəniyyətini və maraqlarını tanımalı və dəstəkləməli, onların mədəni irsini və ənənəvi biliklərini təhlükəyə atmaqdan çəkinməli və yoxsulluğun aradan qaldırılmasına töhfə verməlidir;

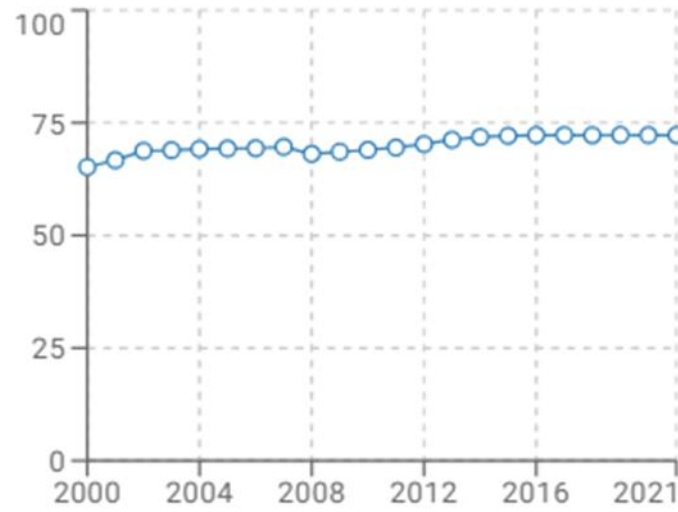
- qadınların, uşaqların, gənclərin, əlillərin, kiçik fermerlərin, balıqçıların və kiçik və orta müəssisələrdə çalışanların rifahını yaxşılaşdırmalı, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan yoxsul və həssas qrupların həyat şəraitini və səlahiyyətlərini artırmalıdır;
- bütün potensialı səfərbər etməli, həm qadınların, həm də kişilərin bərabər əmək sərfini təmin etməlidir;
- inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsulluğun aradan qaldırılmasına töhfə verən məhsuldar fəaliyyətləri təşviq etməlidir;
- bərabərsizliklərlə bağlı narahatlığı aradan qaldırmalı və sosial müdafiə mərtəbələri də daxil olmaqla, sosial inteqrasiyanı təşviq etməlidir;
- dayanıqlı istehlak və istehsal modellərini təşviq etməlidir;
- yoxsulluğun və bərabərsizliyin aradan qaldırılması üçün inklüziv, ədalətli inkişaf yanaşmalar üçün səyləri davam etdirməlidir.

DİM-lərdə dayanıqlı inkişafa keçid üçün onları tətbiq etməyə çalışan ölkələr tərəfindən yaşıl iqtisadiyyat siyasətlərinin həyata keçirilməsinə ümumi iş kimi baxılır və hər bir ölkənin milli dayanıqlı inkişaf planlarına, strategiyalarına və prioritetlərinə uyğun olaraq müvafiq yanaşma seçə biləcəyi qəbul edilir.

Azərbaycan 2030 Gündəliyinə nail olmaq istiqamətinə öz səylərini nümayiş etdirməyə davam edir. 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, BMT-nin Azərbaycan hökumətinə göstərdiyi dəstəyin əlaqələndirilməsi üçün əsas tərəfdaş kimi fəaliyyət göstərən Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılmasına dair fərman imzalayıb. Eyni zamanda Azərbaycan, DİM-ləri milli səviyyədə sürətləndirmək üçün atıla biləcək konkret siyasət və proqramlaşdırma addımlarını əks etdirən MAPS (2030 Gündəliyi naminə aktuallaşdırma, sürətləndirmə və siyasətə dəstək) missiyasını həyata keçirən ilk ölkələrdən biri olub.

DİM-lərə nail olma indeksinə görə Azərbaycan 193 ölkə arasında 55-ci, regionda isə 1-ci pillədədir. Siyahının ilk 3 pilləsində isə müvafiq olaraq Finlandiya, İsveç və Danimarka qərarlaşır. Aşağıda Şəkil 1-də Azərbaycanın 2000-2021-ci illər aralığında DİM indeksinə görə dinamikası göstərilmişdir.

Qrafik 1: Azərbaycanın Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri indeksinə görə dinamikası (2000-2021-ci illər aralığında)

Mənbə: Sustainable Development Report 2021, (<https://dashboards.sdgindex.org/>)

1.3. Yaşıl iqtisadiyyata keçidin önəmi və əsas xüsusiyyətləri

Yaşıl iqtisadiyyat hakim iqtisadi ideologiyaya kritik yanaşmalardan biridir. Bu konsepsiya daha çox 1970-ci illərdə ortaya çıxan yaşıl siyasi düşüncənin iqtisadi sütununu təşkil etsə də, UNEP-in 2009 və 2011-ci illərdə dərc etdiyi hesabatlarda yeni məzmun qazanmışdır. Məsələn, UNEP-in 2011-ci il hesabatına görə, yaşıl iqtisadiyyat insan rifahını və sosial bərabərliyi təmin etməklə ekoloji riskləri və ekoloji qıtlığı əhəmiyyətli dərəcədə azaldan iqtisadi model kimi müəyyən edilir (UNEP, 2011: s.16).

İqtisadi artım və ekoloji dayanıqlılıq arasında çox mühüm əlaqə quran yaşıl iqtisadiyyat ideyasının əsas məqsədi investisiya artımı və iqtisadi artım prosesi ilə ətraf mühitin keyfiyyətinin və sosial inklüzivliyin artmasına nail olmaqdır. Yaşıl iqtisadiyyat ideyası ilə nəzarətsiz iqtisadi artımın yaratdığı mənfi xarici təsirlər və bunun təbii nəticəsi olan ekoloji problemlər arasında əlaqələri tənzimləmək, hətta aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır (Özçağ M. və Hotunluoğlu H., 2015).

Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə inkişaf və gəlir bölgüsü göstəricilərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq ekoloji prioritetləri təşviq edəcək yeni ölçmə metodlarına ehtiyac vardır. Təbii ehtiyatlar və iqtisadi fəaliyyətlər arasında tarazlıq yaxşı qurularsa, ətraf mühit və iqtisadiyyatla bağlı əsas ümumi göstəricilərlə tamamilə yeni makroiqtisadi ümumi çərçivə yaradıla bilər. Göründüyü kimi, yaşıl iqtisadiyyatın diqqət yetirdiyi əsas məsələlərdən biri də iqtisadi fəaliyyətin ekoloji təsirlərini daha real şəkildə üzə çıxaran yeni milli gəlirin ölçülməsi üsullarının işlənib hazırlanmasıdır (Jones B., 2011: s.328).

Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesində nəzərə alınmalı olan üç əsas göstərici qrupu vardır (Jones B., 2011: s.328-329):

a) Birinci əsas göstərici qrupu yaşıl iqtisadiyyatın əsas sektorlarında investisiya, məşğulluq və istehsal göstəriciləridir. Bu nöqtədə bərpa olunan enerji və tullantıların təkrar emalı sektorlarının istehsal həcmi, məşğulluq və investisiya məbləğləri yaşıl iqtisadiyyata keçidin mühüm göstəricisi kimi qəbul edilir;

b) İkinci əsas göstərici qrupu iqtisadi artım və ətraf mühitə dəyən zərərin birindən nə qədər ayrıldığıнын ölçülməsidir. Məsələn, istehsalda istifadə olunan enerjinin hansı mənbələrdən istehsal olunduğu, iqtisadiyyatda xammaldan istifadənin intensivliyi və tullantıların təkrar emalı sektorunun necə təşkil oluna biləcəyi yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün mühüm göstəricilər kimi qəbul edilir;

c) Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə göstərici kimi qəbul edilən üçüncü əsas göstərici sahəsi iqtisadi rifahın, yoxsulluğun və təbii ehtiyatların bərpa olunan mənbələrinin ölçülməsidir. Çünki Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) kimi klassik maddi rifahın ölçülməsi üsulları ətraf mühitin çirklənməsini nəzərə almır.

Buna görə də, insanın rifahını ölkənin təbii ehtiyatlarının bərpa oluna bilməsi və ətraf mühitin deqradasiyası ilə əlaqələndirəcək yeni ölçmə üsulları yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesinin təməl daşlarından birini təşkil edir (Jones B., 2011: 328-329).

Yaşıl iqtisadiyyatla bağlı ən əsas müzakirələrdən biri də yaşıl iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafa alternativ olub-olmamasıdır. Dayanıqlı inkişaf klassik inkişaf fenomeninə alternativ olaraq hazırlanmış inkişaf modelidir. O, təkə iqtisadi ölçü ilə kifayətlənmir, həm də dövrün tələb etdiyi ekoloji və sosial ölçülərə malikdir. Bu baxımdan dayanıqlı inkişaf gəlir bərabərsizliyinin aradan qaldırılması, ictimai fəaliyyətlərdə vətəndaş iştirakının artırılması və ətraf mühitin iqtisadi fəaliyyətin əsası kimi götürülməsi, eləcə də maddi rifahın yüksəldilməsi kimi elementləri özündə birləşdirən çoxölçülü inkişaf modelidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, yaşıl iqtisadiyyat modelinin dayanıqlı inkişaf modelinə alternativ kimi düşünülməsinin əksinə olaraq, dayanıqlı dünya nizamının əldə edilməsində istifadə olunacaq vasitələrin aydınlaşdırılması, dövlət və özəl sektorun vəzifələrinin daha aydın ifadə edilməsi və bunların təbii nəticəsi kimi, dayanıqlı inkişafı həm siyasətdə, həm də gündəlik praktikada daha təsirli edəcək yeni iqtisadi düşüncə kimi görmək mümkündür (Özçağ M. və Hotunluoğlu H., 2015).

Yaşıl iqtisadiyyata keçidlə iqtisadi inkişafın dayanıqlılığının artırılacağı və gələcək nəsillərə buraxılacaq dəyərlərin həm onlar, həm də gələcək nəsillər üçün

kifayət edəcək rifah səviyyəsini təmin edəcəyi ümumi qəbul edilir. Khor-un fikrincə, şirkət və bazar yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində yenidən təşkil edilməlidir. Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə özəl sektorun rolu mühüm olsa da, dövlət tərəfindən tənzimlənmə xüsusilə böyük özəl sektorlar üçün vacibdir. Havanın çirklənməsini, suyun çirklənməsini, ətraf mühitə vergilər və cərimələri əhatə edən tənzimləmə mexanizmləri yaşıl iqtisadiyyatın mühüm alətləridir. Bununla belə, əsas problem yaşıl iqtisadiyyat üçün lazımı tənzimləmələrin aparılmasında istifadə olunacaq vəsaitin təmin edilməsinə gəldikdə ortaya çıxır. Nə istehsalçı daha yüksək xərc çəkmək, nə də istehlakçı yüksək qiymətlərlə üzləşmək istəmir. Bu kontekstdə dövlətin müdaxiləsinə ehtiyac var ki, bu da “olmalıdırmı?, olmamalıdırmı?” kimi müzakirələr doğurur (Khor M., 2011: s. 28).

UNEP yaşıl iqtisadiyyata uzun müddət ərzində insanın rifahının yaxşılaşması və bərabərsizliklərin azalması ilə nəticələnən, eyni zamanda gələcək nəsilləri ekoloji risklərə və ekoloji çatışmazlıqlara məruz qoymayan iqtisadiyyat kimi baxır. Ona görə də, yaşıl iqtisadiyyat aşağı karbonlu, resurs baxımından səmərəli və sosial cəhətdən investisiyaların ədalətli, eləcə də müxtəlif iqtisadi sektorlarda təbii ehtiyatların dayanıqlı şəkildə idarə olunmasını dəstəkləyə bilər. Yaşıl iqtisadiyyata keçidin tam miqyasına nail olmaq daha geniş miqyasda yeni düşüncə və iş üsullarının qəbulu demək olacaqdır ki, burada da ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıqlar, sahibkarlığın inkişafı, innovasiyalar və bilik transferi təşviq edilməli və dəstəklənməlidir.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının ümumi ideologiyasından çıxış edərək, müasir iqtisadi inkişafın uzunmüddətli sosial və ekoloji nəticələrinin müəyyən edilməsi məsələləri əsasdır və iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və enerji səmərəliliyi ideyalarının həyata keçirilməsinin uğuru dövlətin fəal mövqeyindən və regional hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətindən birbaşa olaraq asılıdır. Dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün iqtisadiyyatın bütün sahələrində diqqətlə əlaqələndirilmiş fəaliyyət lazımdır. Bu fəaliyyət yaşıl iqtisadiyyata keçidi, o cümlədən, iqtisadi, ekoloji və sosial institutların prioritet istiqamətlərə yönləndirilməsini təmin edəcək təşkilati mexanizm modelini tələb edir. Aydındır ki, hazırda resursları qoruyub saxlamaqla və gələcək

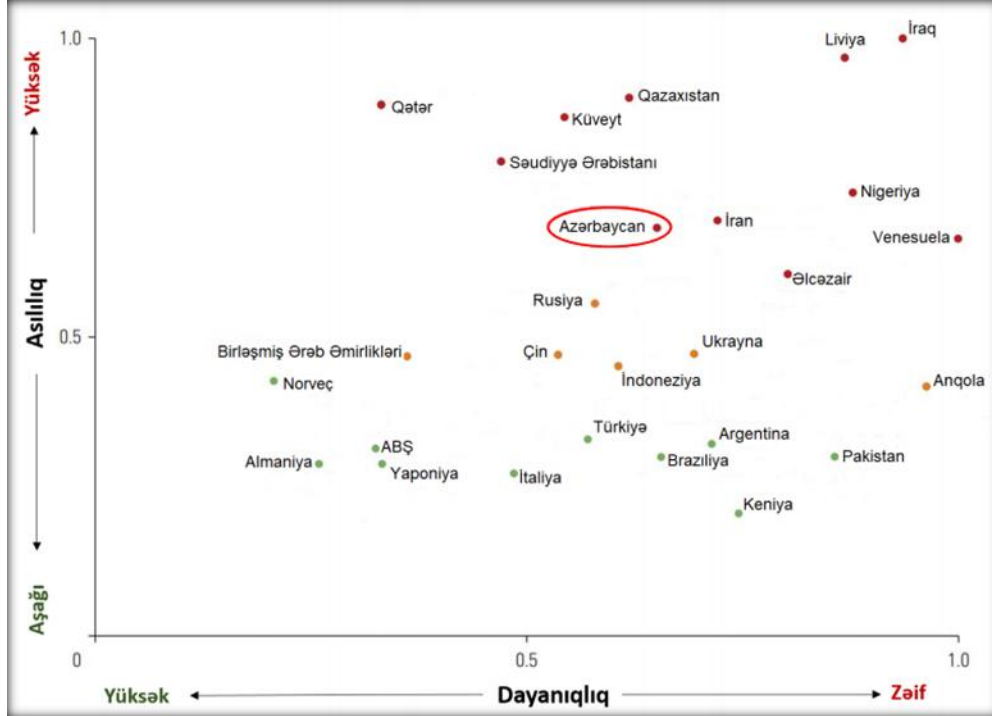
nəsilləri əhəmiyyətli ekoloji risklərə məruz qoymadan insanların rifahını yaxşılaşdıracaq iqtisadi modelə keçidə ehtiyac vardır. Buna görə də əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə effektiv ekoloji siyasət aparmaq və yaşıl inkişafın ümumi effektivliyini qiymətləndirmək üçün fəaliyyətlərin səviyyəsini, əlaqələndirilməsini və miqyasını başa düşməyə imkan verən yaşıl iqtisadiyyata keçidin təmin edilməsi modelinin hazırlanması təklif olunur.

Yaşıl iqtisadiyyat son iyirmi ildə inkişaf etmiş iqtisadi tendensiyadır və hesab edilir ki, iqtisadiyyat onun mövcudluğunun bir hissəsi olan ətraf mühitin təbii komponenti ilə bağlıdır. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası getdikcə daha çox ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir. Ekspertlər və ictimai təşkilatlar tərəfindən fəal şəkildə müzakirə olunur. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasının tərəfdarları hesab edirlər ki, mövcud iqtisadi sistem hazırda qeyri-kamildir. Bu konsepsiya inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan bütün ölkələr qrupları və keçid iqtisadiyyatları tərəfindən qəbul olunan sosial, təbii və iqtisadi komponentlər arasında daha ahəngdar uyğunluğu təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur (Iskakov B.M., Pyagay A.A, Rakhimbekova A.T., 2021).

Günümüzdə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında, o cümlədən dekarbonlaşmada bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə genişləndirilir və bununla bağlı qlobal meyillər sürətlə yayılır. 2050-ci ilə qədər dünyada aşağı karbonlu enerjiyə keçidin təmin edilməsi hədəflənir. 2020-ci ildə Dünya Bankı tərəfindən aparılmış mövcud qlobal iqtisadi meyillərin qiymətləndirməsinə əsasən demək olar ki, ölkələrin sıfır karbon emissiyasına keçid ilə əlaqədar hazırlıq səviyyəsi və iqtisadi dayanıqlığı bir sıra indikatorların – adambaşına düşən ÜDM, makroiqtisadi sabitlik, maliyyə bazarının inkişafı, resursların ümumi ixracda payı, insan kapitalı, institusional idarəçilik və s. əsasında qiymətləndirilmişdir. Təhlillərdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, iqtisadiyyatı təbii resurlardan daha az asılı, dayanıqlığı isə yüksək olan Norveç, Almaniya, Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ), Yaponiya kimi inkişaf etmiş ölkələr sıfır karbon emissiyası hədəfinə çatmağa yaxın görünsələr də, iqtisadiyyatları təbii resursların ixracından asılı olan ölkələr yaşıl iqtisadiyyat dəyişikliklərinə qarşı daha

həssas görünürlər. Yəni, bu ölkələrin iqtisadiyyatı təbii resurlardan daha çox asılı, dayanıqlığı isə olduqca aşağıdır (Qrafik 2) (Dünya Bankı, 2020).

Qrafik 2: Aşağı karbon emissiyasına keçid üzrə ölkələrin hazırlıq səviyyəsi

Mənbə: Dünya Bankı, 2020, (<file:///C:/Users/cl/Downloads/9781464816192.pdf>), Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Ortamüddətli büdcə çərçivəsi, 2022-2025, ([file:///C:/Users/cl/Downloads/Yasil%20iqt.%20Az%C9%99rbaycan%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/cl/Downloads/Yasil%20iqt.%20Az%C9%99rbaycan%20(1).pdf))

Yaşıl iqtisadiyyat üçün əsaslar

Qeyd edildiyi kimi, hələ də formalaşmaqda olan yaşıl iqtisadiyyat hakim iqtisadi ideologiyaya gətirilən əhatəli yanaşmalardan biridir. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası yenidən inkişaf etdiyi üçün konsepsiyayı müəyyən etmək üçün müxtəlif əsaslar vardır. Bunların arasında UNEP tərəfindən yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasının əsas komponentləri və məqsədlərini aydınlaşdıran sadə, lakin effektiv tərif verilmişdir. Bu tərifə görə yaşıl iqtisadiyyat sosial rifahı və ədaləti təmin etməklə yanaşı ekoloji riskləri və ekoloji problemləri azaldan iqtisadi modelə uyğundur. Yaşıl iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətləri aşağı karbonlu olması, resurslardan səmərəli istifadə olunması və sosial cəhətdən inklüziv olmasıdır. Yaşıl iqtisadiyyat anlayışında sadəcə aşağı karbonlu və resurslardan səmərəli istifadə olunan iqtisadiyyatdan bəhs edilmir, bu keyfiyyətlərə əlavə olaraq, sosial rifahın artırılması, gəlir bölgüsündə ədalətin təmin edilməsi kimi

hədəfləri prioritetləşdirən iqtisadi yanaşmadan da bəhs edilir. Bu yanaşma ekoloji problemlərin həlli üçün görülməli olanları iqtisadiyyatın tərkib hissəsinə çevirməklə yeni istehsal, investisiya və məşğulluq sahələrinin yaradılmasını, beləliklə də iqtisadiyyat və ətraf mühit arasında ziddiyyətin azaldılmasını, harmoniya və əlaqəliliyin artırılmasını hədəfləyir (UNEP, 2015).

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının təzahürlərindən biri müxtəlif növ ehtiyatların istehlak həcminin aşkar asılılığıdır ki, bu da öz növbəsində ətraf mühitin inkişafı sahəsində beynəlxalq tələblərin uyğunlaşdırılmasının zəruriliyi ideyasını irəli sürür. Bu gün iqtisadi artım təbii mühitin pisləşməsi, biosferin ekoloji tarazlığının pozulması ilə bağlıdır. Bu da, insanların sağlamlığına mənfi təsir göstərir, ölkənin inkişaf potensialını məhdudlaşdırır (Holmberg J. və Sandbrook R., 1992).

Ölkənin gələcək inkişafı danılmaz olaraq enerji səmərəliliyi və istehsal proseslərinin ekoloji potensialı sahələrində iqtisadi artımın komponentlərinin azaldılması istiqamətində bir sıra texnoloji yeniliklərlə bağlıdır. Son bir neçə onillikdə Yaşıl iqtisadiyyat adlanan ən yeni tendensiya fəal şəkildə davam edir. Bu tendensiyanın mərkəzində global ekoloji problemlərin eyni vaxtda həlli və təmiz, yaşıl texnologiyalardan istifadə etməklə rəqabətqabiliyyətli gəlir əldə etmək imkanı dayanır (UNEP, 2011).

Yaşıl iqtisadiyyatın vahid tərifı yoxdur, bunlar ən ümumi təriflərdır:

- 1) Torpağın təbii kapitalını yaradan və gücləndirən və ya ekoloji təhlükə və riskləri azaldan sektorları birləşdirən iqtisadiyyatdır (UNEP);
- 2) İqtisadi riskləri və təbii ehtiyatların qıtlığını əhəmiyyətli dərəcədə azaldan rifahın və sosial bərabərliyin yaxşılaşmasına səbəb olan iqtisadiyyatdır (BMT);
- 3) Təbii ekosistemlər və geniş mənada sosial-iqtisadi sistemlər arasındakı əlaqə, bəşəriyyətin bir çox aktual problemləri üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edən əlaqələr, eləcə də davamlı gələcək qurmaq üçün yeni tədqiqat sahəsidir (Kostanza, R.);

4) Bu əsrdə qlobal iqlim dəyişikliyinə fəlakətli təsirlərinin qarşısının alınması probleminin həllinə yönəlmiş dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının bir formasıdır (Gritsevich, I. G);

5) Sosial-iqtisadi inkişaf tempinə xələl gətirmədən istixana qazlarının emissiyalarının (ənənəvi iqtisadiyyatla müqayisədə) azaldılmasına yönəlmiş yeni sosial-iqtisadi və texnoloji sistemdir (Gritsevich, I. G).

Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı təkcə bərpa olunmayan təbii ehtiyatların tükənməsinin qarşısını almağa kömək etməməli, həm də ətraf mühitin çirklənməsinin ekoloji risklərinin azaldılmasını, rifahın yaxşılaşdırılmasını və dünya əhalisinin ekoloji təhlükəsizliyini və sosial ədalətini təmin etməlidir. Yaşıl iqtisadiyyata həm də prinsiplər, məqsədlər və fəaliyyətlər sistemi kimi baxmaq olar. Bir qayda olaraq, yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsiplərinə aşağıdakılar daxildir (ECLAC, 2010; AEA, 2010; UNEP, 2011a və OECD, 2011a):

- bərabərlik və ədalət;
- dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə uyğunluq;
- cəmiyyətə və ətraf mühitə potensial təsirlərlə bağlı ehtiyatlılıq prinsipinin tətbiqi;
- təbii və sosial kapitalın adekvat nəzərə alınması;
- resurslardan, istehlakdan və istehsaldan dayanıqlı və səmərəli istifadə;
- yaşıl iş yerlərinin yaradılması, yoxsulluğun aradan qaldırılması, rəqabət qabiliyyətinin və iqtisadiyyatın əsas sektorlarında artımın gücləndirilməsi yolu ilə mövcud makroiqtisadi məqsədlərə töhfə.

Yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılması üçün iqtisadiyyatın dayanıqlı, resurs inkişafı yolunda çıxışı yeni inanc sistemi, yeni metodologiya tələb edir. UNEP milli hökumətlərə və siyasət şərtlərinin hazırlanmasına və yaşıl iqtisadiyyata keçidə cavabdeh olanlara ünvanlanmış bir sıra ümumi tövsiyələr vermişdir. Bunlara aşağıdakılar daxildir (ECLAC, 2010; AEA, 2010; UNEP, 2011a və OECD, 2011a):

- effektiv tənzimləyici bazaya keçidin yaradılması;

- iqtisadi sektorların yaşıl sektorlara çevrilməsini təşviq edən sahələrə dövlət investisiyaları və xərclərin prioritetləşdirilməsi;
- təbii kapitalın istehlak olunduğu sahələrdə xərcləri məhdudlaşdırmaq;
- istehlakçıların seçimlərini dəyişdirmək və yaşıl investisiya və innovasiyaları təşviq etmək üçün vergilərdən və bazar əsaslı alətlərdən istifadə;
- bacarıqların, təlimlərin və təhsilin artırılmasına investisiya qoyuluşu;
- beynəlxalq əməkdaşlığın və liderliyin gücləndirilməsi.

Ekoloji dayanıqlılıq nöqtəyi-nəzərindən iqtisadiyyatın gələcəyi aşağıdakı mühüm xüsusiyyətlərə malik olmalıdır (Bobylev S.N., 2012: s.60-89):

- konseptual olaraq iqtisadi strategiyaların, proqramların, planların BMT və İƏİT sənədlərində yaşıl iqtisadiyyata həsr olunmuş istiqamətləri əhatə etməsi;
- ətraf mühit şəraiti və onların qorunub saxlanması;
- ətraf mühitə minimal təsir göstərən yüksək səviyyəli, yüksək texnologiyalı, emal və infrastruktur sənayelərinin inkişafında prioritet;
- əmtəələrin iqtisadiyyatda payının azalması;
- təbii sərvətlərdən və onların iqtisadiyyatından daha səmərəli istifadə: bu, təbii ehtiyatların dəyərinin və məhsul vahidinə düşən çirklənmənin miqdarının kəskin azalmasında (çirklənmənin intensivliyinin azalması) özünü göstərir;
- ətraf mühitin çirklənməsinin azaldılması.

Yuxarıda göstərilən şərtlər yaşıl iqtisadiyyata keçiddə dövlətin rolunun gücləndirilməsi və dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsi zərurətindən xəbər verir (UNEP, 2011).

Yaşıl keçidi tənzimləyən beynəlxalq çərçivələr

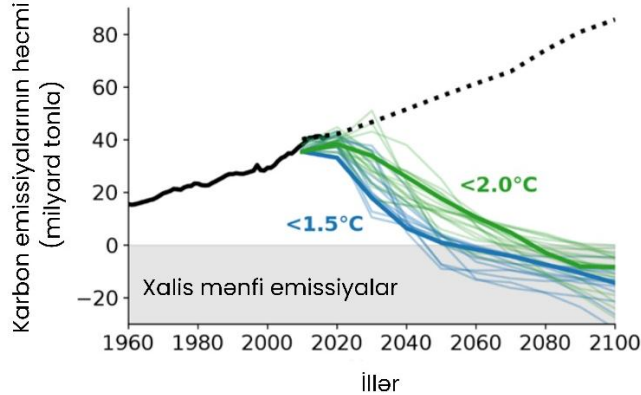
Dayanıqlı inkişafı bağlı global danışıqların təkamül prosesində 2015-ci il mühüm bir il kimi hesab olunur. Həmin il böyük transformasiya potensialı olan üç əlamətdar çərçivənin qəbulu baş tutmuşdur. İqtisadiyyatların fəaliyyət istiqamətini köklü şəkildə

dəyişdirəcək bu çərçivələr iqtisadi rifah, sosial bərabərlik və ekologiya ilə bağlı fundamental problemləri həll edir.

1. Paris Sazişi. BMT-nin İqlim Dəyişmələri haqqında Çərçivə Konvensiyasına əsasən atmosferdəki karbon emissiyalarının azaldılmasına dair tədbirləri tənzimləyən razılaşma olaraq qəbul edilən Paris Sazişi, Paris İqlim Konfransı zamanı Kioto protokolunun əvəzinə hazırlanmış və 12 dekabr 2015-ci ildə konsensusla qəbul edilmiş və 22 aprel 2016-cı ildə imzalanmışdır (Sutter, John D.; Berlinger, Joshua, 2015). Paris Sazişinin məqsədi orta qlobal temperatur artımını sənayedən əvvəlki səviyyədə 2°C -dən aşağı saxlamaq və artımı 1.5°C ilə məhdudlaşdırmaqdır (Qrafik 3). Bu, iqlim dəyişikliyinə təsirlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldacaqdır. Emissiyalar mümkün qədər tez azaldılmalı və 21-ci əsrin ortalarında xalis sifira çatmalıdır. Qlobal istiləşmənin 1.5°C səviyyəsindən aşağı qalması üçün 2030-cu ilə qədər emissiyaların təxminən 50% azaldılması əsas məqsədlərdən hesab olunur.

Qrafik 3: Paris Sazişinə uyğun olaraq azaldılması tələb olunan emissiyaların həcmi

Mənbə: Global Carbon Budget 2018, (<https://www.icos-cp.eu/GCP/2018>)

2. 2030 Gündəliyi. Gündəlik BMT-nin inkişafı ilə bağlı fəaliyyətinin əsas sənədidir. İnküziv yaşıl iqtisadiyyat qısamüddətli faydalar üçün uzunmüddətli inkişafa güzəştə getməyən həqiqi yaşıl biznes modelləri və investisiyaların təşviqi üçün siyasət alətlərini hazırlayır və təklif edir. İnküziv yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası bütün DIM-ləri dolayı yolla əhatə etməsinə baxmayaraq, ən çox aid olanları 1, 8, 9, 11, 12-dir.

3. Əddis-Əbəbə Fəaliyyət Gündəmi. 2030 Gündəliyi növbəti 10 il ərzində dayanıqlı inkişafın əsasını ortaya qoysa da, bu Gündəm DİM-lərə nail olmaq üçün maliyyə arxitekturasını formalaşdırır. Müasirləşmiş maliyyə sistemlərinə, həmçinin mədən subsidiyalarının islahatına, əhalinin yaşıl davranışa doğru getməsi üçün təkan verməyə olan ehtiyacı açıq şəkildə vurğulayır.

Bu çərçivələr dövlət və özəl maliyyənin yaşıllıq və daha ədalətli cəmiyyətlər üçün işləməsinə yönəldilən beynəlxalq məqsədlər və normaların məcmusunu təmsil edir. İnküziv yaşıl iqtisadiyyat 2030 Gündəliyinin razılaşdırılmış məqsədlərini və əlaqəli çərçivələrini ciddi iqtisadi siyasətdən istifadə etməklə reallaşdırmaq üçün bir konsepsiyadır.

1.4. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit İdarəetmə Qrupunun və Qlobal dayanıqlılıq prinsipləri

BMT-nin Ətraf Mühitin İdarə Edilməsi Qrupu BMT-nin 51 qurumunun üzvlərindən ibarətdir və BMT sistemində ətraf mühit və insan məskunlaşması məsələlərində birgə fəaliyyət, yanaşmalar və qarşılıqlı əlaqələrin təşviqi üçün çalışır (<https://unemg.org/>).

Ətraf Mühitin İdarə Edilməsi Qrupu üç sütun altında işləyir (<https://unemg.org/>):

1. Qlobal ekoloji problemlər üzrə əməkdaşlıq;
2. DİM-ləri dəstəkləmək;
3. BMT-nin daxili ekoloji və sosial dayanıqlılığını artırmaq.

Əsas davam edən Ətraf Mühitin İdarəetmə Qrupu proseslərinə aşağıdakılar daxildir (<https://unemg.org/>):

- BMT-nin və onun tərəfdaşlarının koordinasiyası vasitəsilə elektron tullantıların azaldılması, təkrar emalı və utilizasiyasında maarifləndirmə, biliklərin artırılması və inteqrasiya dəstəyinin təmin edilməsi məqsədilə Elektron Tullantılar Koalisiyasının işinin əlaqələndirilməsi;
- Hər il 13 milyard ABŞ dollarına başa gələn və 151 ölkəni əhatə edən fırtınaların sağlamlıq, ətraf mühit və iqtisadi təsirləri haqqında məlumatlılığı artırmaq məqsədi daşıyan Qum və Toz Fırtınaları ilə Mübarizə Koalisiyasına dəstək;
- BMT sistemi 2020-2030 üçün Dayanıqlılıq Strategiyasının hazırlanmasını koordinasiya etməklə BMT-nin siyasət, proqram və obyektlərinin ekoloji və sosial dayanıqlılığını yaxşılaşdırmaq üçün çalışmaq;
- Ətraf Mühitin İdarə Edilməsi Qrupu Nexus Dialogues vasitəsilə DİM-lərin hədəflərinin, eləcə də onların BMT-nin agentliklərinə gətirdiyi imkanların ümumi anlaşılmasına töhfə vermək;
- 2030 Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyinin çatdırılmasında üzv dövlətlərə dəstək vermək üçün BMT sisteminin işinə dair məlumatları toplayan və təhlil edən əməkdaşlıq

platforması kimi Ətraf Mühit üzrə Ümumi Sistem Strategiya Çərçivəsinin təmin edilməsi və daha da inkişaf etdirilməsi.

Qlobal dayanıqlılıq prinsipləri

Dayanıqlılıq prinsipləri milli və beynəlxalq səviyyədə geniş müzakirələrin və debatların əsas mövzusu olmaqda davam etməsinə baxmayaraq, ümumilikdə onlar hazırda uyğun bir şəkildə konseptuallaşdırılmışdır. İqtisadi inkişaf hər hansı bir müəssisə və ya qurum üçün çox vacibdir, lakin onun faydaları ətraf mühitin qorunması və mühafizəsi ilə bağlı xərclər də daxil olmaqla ümumi xərclərdən daha çox olmalıdır. Bu kontekstdə bu prinsiplərin iqtisadiyyatın və sosial inkişafın müxtəlif sahələrində tətbiq oluna biləcəyi və tətbiq edilməli olan yollarına diqqət yetirilməlidir.

Qlobal dayanıqlılıq prinsipləri özündə dayanıqlı inkişafın xüsusiyyətlərini birləşdirir. Dayanıqlılıq öz mahiyyəti ilə iqtisadi inkişafın, məsuliyyətli idarəetmənin, sosial birliyin və insan-təbiət biomunun təmin edilməsinin ahəngdar inteqrasiyasının zəruriliyini ifadə edir. Qlobal dayanıqlılıqla bağlı məsələlər Rio-de-Janeyroda (1992) Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Ümumdünya Konfransının 21-ci Gündəliyində qəbul edilmiş dayanıqlı inkişaf prinsipləri ilə açıqlanır. Bu prinsiplər arasında (Bordean I., Turtureanu A.G., Tureac C.E. və Modiga G., 2009):

- bütün inkişaf təşəbbüslərinin mərkəzində insan faktorunun olması;
- problemlərin həlli yollarının axtarışının elm və texnologiyadan istifadə etməklə vahid yanaşma ilə olması;
- cəmiyyətlərin öz mədəni, əxlaqi və mənəvi dəyərlərini tanımağa həvəsləndirilməsi;
- cəmiyyətlərin öz inkişafı hüquqlarını qorumaqla öz müqəddəratını təyinetmə qabiliyyəti;
- milli suverenlik vasitəsilə insanların təhlükəsizliyinin və ətraf mühitin keyfiyyətinin sığortalanmasının nəzərdə tutulması;
- gender bərabərliyi;
- sülh, asayiş və milli birlik;

- resursların ədalətli bölüşdürülməsini təmin edən və cəmiyyətin üzvləri üçün bərabər imkanlar yaradan sosial ədalət, məkan bərabərliyi;
- qərarların qəbulunda demokratik iştirak;
- müxtəlif qrupların maraqlarının yaxınlaşmasını təmin edən institusional həyat qabiliyyəti;
- cəmiyyətlər, yaş, sosial siniflər, etnik qruplar, coğrafi ərazilər, nəsillər və s. arasında bərabərliyə əsaslanan həyat qabiliyyətli iqtisadi inkişaf;
- ətraf mühitin dəstəkləyici imkanlarını aşmamaq üçün insan əhalisinin paylanması;
- təbiətin gələcək nəsillər üçün ümumi irs kimi tanınması yolu ilə ekoloji sağlamlıq;
- təbii ehtiyatların idarə edilməsində biocoğrafi ərazilər arasında bərabərlik;
- Yer üzündəki xalqların qlobal əməkdaşlığı.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün nəzəri, iqtisadi, sosial, texnoloji, siyasi, mədəni, ekoloji və institusional nöqtəyi-nəzərdən əsaslanan konkret strategiyaları irəli sürmək lazımdır.

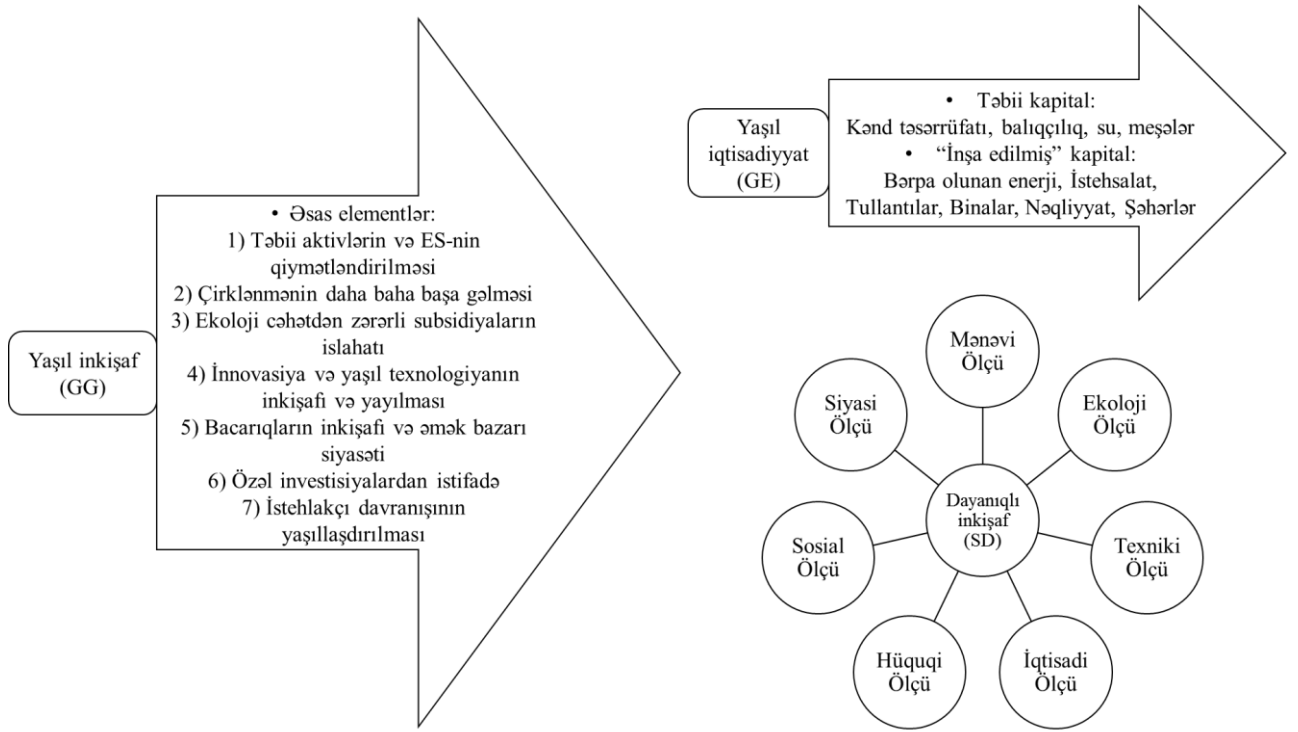
II FƏSİL. YAŞIL İQTİSADİYYAT: DAYANIQLI İNKİŞAF PERSPEKTİVİNDƏN İMKANLAR VƏ ÇƏTİNLİKLƏR

2.1. Dayanıqlı İnkişaf, Yaşıl İqtisadiyyat və Yaşıl İnkişaf konsepsiyalarının müqayisəli təhlili

Həm yaşıl inkişaf, həm də yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişafın əlamətləri və ya alt kateqoriyaları və ya hətta onun birbaşa nəticələri kimi qəbul oluna bilsə də, bir çox hallarda bu terminlərin diferensiaslaşdırılmalı olduğu aydın şəkildə görünür. Üç yaşıl konsepsiyanın paralel fəaliyyət göstərməsi ziddiyyət təşkil etmir, əksinə, onlar arasında bir-birini tamamlayan və sinergetik əlaqələr müəyyən edilə bilər. Bu üç anlayış arasındakı əlaqəni təhlil etmək üçün başlanğıc nöqtəsində dayanıqlılıq və son nəticədə dayanıqlı inkişafı hədəfləməli olmağımız əsasdır. Yaşıl iqtisadiyyat və ya yaşıl inkişaf ideyasının əsas fərziyyəsi dayanıqlı inkişaf konsepsiyasını əvəz etmir, lakin dayanıqlı inkişafa nail olmağın adekvat yönümlü iqtisadiyyata əsaslanmasına inam, şübhəsiz ki, artır. Yaşıl inkişaf strategiyasının fərziyyələrinə əsaslanan yaşıl iqtisadiyyatın qurulması dayanıqlı inkişaf yolunda iqtisadi siyasətin tərkib elementinə çevrilməlidir (Kasztelan A., 2017).

Yaşıl iqtisadiyyat anlayışı, yaşıl inkişaf və dayanıqlı inkişaf arasındakı qarşılıqlı əlaqələrə qarşılıqlı rəylər nöqtəyi-nəzərindən baxmaq lazımdır. Əvvəlki yanaşmalar, təhlil edilən anlayışların qarşılıqlı fəaliyyəti istisna olmaqla, böyük ölçüdə rəqabətli münasibətlərə yönəlmişdir (Pawlowski A., 2006). Bunun üçün, Kasztelan, tamamlayıcı və sinergetik bir yanaşma təklif etmişdir: GG (green growth – yaşıl inkişaf) – GE (green economy – yaşıl iqtisadiyyat) – SD (sustainable development – dayanıqlı inkişaf) (bundan sonra, “GG-GE-SD modeli” adlandırılacaq).

Şəkil 2: GG-GE-SD modeli

Mənbə: Kasztelan A., Green Growth, Green Economy And Sustainable Development:

Terminological And Relational Discourse, Prague Economic Papers, 2017, 26(4), p. 495

https://www.researchgate.net/publication/317236695_Green_Growth_Green_Economy_and_Sustainable_Development_Terminological_and_Relational_Discourse

Dayanıqlı inkişaf bu modelə uyğun olaraq həyata keçirilən tədbirlərin yekun, əsas məqsədi olaraq qalır. Dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün təklif olunan model (Şəkil 2), başlanğıc nöqtəsi düzgün tərtib edilmiş yaşıl inkişaf strategiyasını (GG) göstərir. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, yaşıl inkişaf dayanıqlı inkişafı əvəz etmək deyil, əksinə, o, iki əsas aspektdə konkret, ölçülə bilən tərəqqiyə nail olmaq üçün praktiki və çevik yanaşma təşkil etməlidir. Yaşıl inkişaf iqtisadi və ekoloji problemlərin həllini təmin edə və yeni inkişaf mənbələri yarada bilər (OECD, 2012):

- Resurslardan və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadənin artırılmasının stimullaşdırılması;
- Ekoloji problemlərə yeni həll yollarından istifadəni təmin edən siyasətlər və ümumi şərtlərlə stimullaşdırıla bilən yeniliklərin tətbiqi;

- Yaşıl texnologiyalara, əmtəə və xidmətlərə tələbin stimullaşdırılması sayəsində yeni bazarların, yeni iş imkanlarının yaradılması;
- Ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı əsas məsələlərdə hökumətin fəaliyyətinin proqnozlaşdırılabilirliyini və sabitliyini artırmaqla investorların etibarının artırılması;
- Daha dayanıqlı makroiqtisadi şərait, resursların qiymətlərində daha az dəyişkənlik və büdcə konsolidasiyasını dəstəkləmək (dövlət xərclərinin strukturunu və effektivliyini nəzərdən keçirmək, habelə çirklənmənin təsirlərinin qiymətləndirilməsi sayəsində gəlirləri artırmaq).

Yaşıl inkişaf strategiyaları xüsusilə həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilən həllərdən birbaşa irəli gələn bərabərlik də daxil olmaqla çoxsaylı sosial problemlərə diqqət yetirməlidir. Effektiv strategiyalar dayanıqlı inkişafa nail olmağı şərtləndirəcək modelə daxil edilmiş yeddi əsas elementi əhatə etməlidir (Şəkil 2).

Yaşıl iqtisadiyyatda əsas “yaşıllaşmaq” üçün bütün sahələrin müəyyən edilməsidir. Bir tərəfdən, yaşıl iqtisadiyyat təbii kapitaldan əldə edilən sektorları əhatə edir (məsələn, kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, meşə və su təsərrüfatı) və bu sektorlar istehsalın əsasını təşkil etməklə yanaşı, həm də kənd əhalisinin həyat şəraitinin birbaşa olaraq bu cür resurslarla müəyyən edilməsinə görə iqtisadiyyata əhəmiyyətli təsir göstərir. Digər tərəfdən, yaşıl iqtisadiyyat sözdə əsaslanan sektorlara da aiddir (məsələn, iqtisadiyyatın şərti olaraq “qəhvəyi” sektorları adlandırılan insan kapitalı istehsalı). Nəqliyyat, enerji və istehsal kimi sektorlar enerji və resurslara qənaət etmək üçün böyük potensiala malikdir. Bu cür qənaətlər həm də iqtisadi artıma və məşğulluğun artmasına təkan verə bilər. Resurslardan səmərəli istifadə çoxölçülü məsələdir, çünki bu, enerji və materialın səmərəliliyinə və tullantıların idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinə aid ola bilər. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması sərvətin artması, iqtisadi istehsalın artması, işsizliyin və yoxsulluğun azaldılması kimi ardıcıl və müsbət təsirlər yarada bilər (UNEP, 2011).

İqtisadi aspektdə yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl inkişaf rifahın ümumi artımını təmin etməlidir, sosial aspektdə onlar həyat keyfiyyətinin yaxşılaşmasına çevrilir, ekoloji

aspektə isə ətraf mühitə təzyiğin azaldılmasına və təbii kapitaldan istifadənin effektivliyinin artırılmasına töhfə verir. Düzgün tərtib edilmiş yaşıl inkişaf strategiyası iqtisadiyyatın hərtərəfli yaşllaşdırılması ilə birlikdə onun dayanıqlı inkişaf yoluna daxil olmasına kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyatda dayanıqlı inkişafə bağlı çoxlu araşdırmalar vardır, lakin yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası nisbətən yeni bir fenomen olduğundan, onunla bağlı tədqiqatlar yenidir. Ümumilikdə isə, dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat ilə bağlı araşdırmaların hələ də yeni olduğunu söyləmək mümkündür.

Kasztelan İƏİT-in üzərində işlədiyi yaşıl inkişaf konsepsiyası ilə yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf konsepsiyası arasındakı əlaqəni, yəni üç yaşıl düşüncənin (yaşıl inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf) eyni vaxtda fəaliyyət göstərməsini təhlil etməyə çalışmışdır. O, bu üç anlayışın korrelyasiyasının inandırıcı şəkildə mövcud olduğu qənaətinə gəlmişdir (Kasztelan A., 2017).

İstehsalda məsuliyyətsiz davranışın təsirini təhlil etmək və nəticələrini qabaqcadan görmək üçün bu sahədə texniki, texnoloji və iqtisadi tədqiqatlar ətraf mühitin mühafizəsinə yönəldilməlidir. Bunun bir çox səbəbi vardır: torpağın deqradasiyası, iqlim dəyişikliyi, istixana qazlarının emissiyaları və qlobal səviyyədə ətraf mühitin gələcəyi və dayanıqlılığına zərər verə biləcək hər hansı digər fəaliyyət (Golušin M., Munitlak Ivanovic O., Jovanovic L., Domazet S., 2012).

Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişafı eyniləşdirmək olmaz. Bu qarşılıqlı əlaqədə dayanıqlı inkişaf yaşıl iqtisadiyyatın həyata keçirilməsi üçün alətdir (Ilić Petković A., 2015; Pokrajac S., 2009; Unković M. və Kordić N., 2012). Şübhəsiz ki, bu iki anlayış arasında oxşarlıqlar da vardır, çünki həyata keçirilən bütün ekoloji fəaliyyətlər hər iki konsepsiyanın eyni vaxtda həyata keçirilməsinə kömək edir. Beləliklə, dayanıqlı inkişaf həqiqətən yaşıl iqtisadiyyatın reallaşmasının əsasını təşkil edir (Unković M. və Kordić N., 2012). İqtisadiyyatda istehsal və istehlakın hər hansı mənfi təsirləri varsa, bərpa olunmayan resursların istifadə halları daha çox müşahidə olunursa, bu halda dayanıqlı inkişaf mövcud deyildir. Bu o deməkdir ki, yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası

təkcə iqtisadiyyat yaşıl biznes prinsiplərini qəbul etdikdə deyil, həm də sosial bərabərləşdirmənin bütün formaları nəzərə alındıqda həyata keçirilir (Popović S., Munitlak Ivanović O., Jovanović L., 2015). Yuxarıda qeyd olunan faktlar təbii resursların, xüsusən də bərpa olunmayan ehtiyatların istismar sərhədlərinə malik olduğunu göstərir. Resurslardan məsuliyyətsiz və plansız istifadə edilərsə, istehsal və cəmiyyət resursların çatışmazlığı səbəbindən məhv olacaq və bu, dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasının əsaslarına ziddir (Munitlak Ivanović O., 2007).

Nhamo araşdırmasında yaşıl inkişafın dayanıqlı inkişafa müsbət töhfə verdiyini bildirenlərdən olmuşdur. 1992-ci il Rio konfransından sonra şimalın inkişaf etmiş ölkələri dayanıqlı inkişafı həyata keçirmək üçün hərəkətə keçsələr də, lakin bunun sadəcə bir şou olduğunu, 2008-ci ildəki böhranla dünya liderləri və ayrı-ayrı şəxslər böhranın qarşısını necə almaq, iqlimin zərərini necə azaltmaq, yoxsulluq, işsizlik və s. məsələlərlə bağlı həll təkliflərinin olduğunu bildirərək, yaşıl inkişafın dayanıqlı inkişafa əlavə dəyər qatararaq bütün dünya vətəndaşları üçün daha yaxşı bir həyatı hədəflədiyini vurğulamışdır (Nhamo G., 2014).

Kazzi isə “Ərəb ölkələrində yaşıl böyümə və dayanıqlı inkişaf” adlı araşdırmasında ərəb ölkələrində ətraf mühit və iqtisadiyyat arasındakı bağın güclənməsinə toxunmuşdur. Bu ölkələrin üzleşdiyi çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün dayanıqlı inkişafın inkişaf yolunda kritik əhəmiyyət kəsb etdiyini və yaşıl inkişaf modelinin müvafiq çərçivə yaradacağını vurğulayaraq, onların milli və beynəlxalq strategiya və siyasətləri bir araya gətirməli olduqlarını vurğulamışdır (Kazzi H., 2014).

Dünya Bankının 2012-ci ildə dərc etdiyi hesabatı görə, yaşıl inkişaf ilə dayanıqlı inkişaf arasındakı əlaqənin və dayanıqlı inkişaf yolunun inklüziv yaşıl böyümə ilə reallaşacağına diqqət çəkilmişdir (Dünya Bankı, 2012).

Zervas öz araşdırmasında dayanıqlı inkişaf və yaşıl inkişaf anlayışları arasındakı fərqləri izah etməyə çalışmışdır. O, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının 1980-ci illərdə inkişaf etdiyini və onun üç əsas sütunun olduğunu bildirmişdir: iqtisadiyyat, ətraf mühit

və cəmiyyət. O, yaşıl inkişafın yeni konsepsiya olduğunu, onun yalnız ətraf mühitə və iqtisadiyyata əsaslandığını və sosial komponentini itirdiyini bildirib (Zervas, 2012).

Yeni minilliyin əvvəlində dayanıqlı inkişafa doğru global meyllər əhəmiyyətli dərəcədə yavaşlamağa başladı, çünki dayanıqlı inkişaf dövlətlərin öhdəliklərindən yalnız biri hesab olunurdu. Hökumətlərin ətraf mühit və inkişaf sahəsində həyata keçirdiyi əməli tədbirlər yetərinə olmadığından, bu vəziyyət, yeni bir yola ehtiyac olduğunu ortaya qoymuşdur. Bu ehtiyacı ödəyən isə yaşıl inkişafdır. Yaşıl inkişafı dəstəkləyən qurumlar vurğulayırlar ki, konsepsiya dayanıqlı inkişafı əvəz etmir, lakin buna nail olmaq yollarından biridir (Kasztelan, 2017).

Yaşıl inkişaf konsepsiyasının əhatə dairəsi tam aydın olmadığı üçün onun tərfi ilə bağlı konsensus yoxdur, lakin ümumi olaraq söyləmək olar ki, yaşıl inkişaf, ölkələrin dəyişən coğrafi və ekoloji şərtlərinə uyğun olaraq tətbiq oluna bilən, ekoloji riskləri minimuma endirən, ətraf mühitə zərər vermədən gələcək nəsilləri nəzərə alan və mövcud sistemlər üçün yeni iqtisadi inkişaf paradigmasını ehtiva edən inkişaf prosesini ifadə edir.

Dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün bir model kimi irəli sürülən yaşıl inkişaf, bütün ölkələrin düşdüyü iqtisadi, sosial və ekoloji böhranlardan çıxış yolu kimi göstərilir. Aydındır ki, dayanıqlı inkişaf və yaşıl inkişaf iki ayrı anlayışdır. Bu iki hal arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, yaşıl inkişaf dayanıqlı inkişafın sosial komponentini əhatə etmir (Zervas E., 2012).

Dayanıqlı inkişaf ümumiliyi vurğulayan bir anlayış, konsepsiya, baxış bucağı və məqsəd olsa da, yaşıl inkişaf isə əldə edilməli olan hədəfin vasitələrindən biridir. Bu səbəbdən yaşıl inkişaf dayanıqlı inkişafı əvəz edən yeni bir fenomen deyil və dayanıqlı inkişafı müəyyən edən bir konsepsiya deyil. Dayanıqlılığın iqtisadiyyatın düzgün işləməsi ilə əldə oluna biləcəyi yanaşmadır. Yaşıl inkişaf anlayışı ətraf mühitə investisiyaları vurğulamaqla iqtisadi inkişafı təmin etməyi hədəfləyir və beləliklə də dayanıqlılığını təşviq edir (Yılmaz A.S., 2014).

Yaşıl və qəhvəyi iqtisadiyyat arasındakı effektivliyin müqayisəsi

20-ci əsrin son rübü sosial, iqtisadi və ekoloji problemlərin həllinə yönəlmiş yeni həll yollarının yaranması ilə nəticələnmişdir (Piórkowska K. və Stańczyk-Hugiet E., 2017). Bu həll yolları bir-birinə bağlı və bəşəriyyətin tərəqqisi ilə əlaqəlidir.

Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji riskləri və ekoloji çatışmazlıqları azaltmağı hədəfləyən və məqsədi ətraf mühiti pisləşdirmədən dayanıqlı inkişafı olan iqtisadiyyat kimi müəyyən edilir. Ədəbiyyatlarda yaşıl iqtisadiyyat tez-tez qalıq yanacaqların və bərpa olunmayan resursların istifadəsinə əsaslanan qəhvəyi iqtisadiyyata zidd anlayış olaraq təsvir edilir (Ryszawska B., 2013). Qəhvəyi və yaşıl iqtisadiyyatın müqayisəsi Cədvəl 1-də təqdim olunmuşdur.

Cədvəl 1: Qəhvəyi iqtisadiyyat və yaşıl iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyətləri

Qəhvəyi iqtisadiyyat	Yaşıl iqtisadiyyat
Limitsiz iqtisadi artım	İqtisadi artımın təbii ehtiyatların istehlakından ayrılması
Bərpa olunmayan enerji mənbələri	Bərpa olunan enerji mənbələri
Təbii ehtiyatların intensiv istehlakı (enerji və material tutumlu)	Enerji səmərəliliyi
İstixana qazı emissiyaları	Təmiz istehsal
Biomüxtəlifliyin məhv edilməsi	Biomüxtəlifliyin qorunması
Qlobal sosial bərabərsizliklər	Nəsillərarası və regionlararası ədalət
Limitsiz istehlak (həddindən artıq istehlak)	Dayanıqlı istehlak
Biznes və İnvestorların Korporativ Sosial Məsuliyyətinin Çatışmazlığı	Biznes və İnvestorların Korporativ Sosial Məsuliyyəti
Sosial inamın zəifləməsi	Artan sosial inam

Mənbə: Ryszawska B., 2013, “Koncepcja zielonej gospodarki jako odpowiedź na kryzys gospodarczy i środowiskowy” Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 318, p. 51

https://www.researchgate.net/publication/287952933_Koncepcja_zielonej_gospodarki_jako_odpowiedz_na_kryzys_gospodarczy_i_srodowiskowy

Dövlət üçün təbii sərvətlərin və ya təbii kapitalın düzgün idarə edilməsi məhsuldarlığın yüksəldilməsi və buna görə də yaşıl model seçildiyi təqdirdə milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün aktualdır. Bundan əlavə, dekarbonizasiya istixana qazları emissiyalarını dərindən azaltmaq və qəhvəyi iqtisadiyyat üçün xarakterik olan texnologiyalardan mütərəqqi imtina etmək üçün praktiki yolların planlaşdırılması prosesi kimi başa düşülə bilər (Ryszawska B., 2013).

Cəmiyyət üçün yaşıl iqtisadiyyata doğru dəyişiklik prosesi həyat tərzinin daha ekoloji yaradılmasına, özünüidarə olunan ekoloji yaşayış məntəqələrinə və ya digər inqilabi dəyişikliklərə təsir edə bilər (Walker K. və Plotnikova M., 2018). Beləliklə, yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi insan cəmiyyətinə aşağıdakı əhəmiyyətli təsirləri göstərə bilər (Cədvəl 2) (Sulich A. və Zema T., 2018):

Cədvəl 2: Yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqinin insan cəmiyyətinə təsirləri

✓	yoxsulluğun azaldılması və aradan qaldırılması üçün məqsədyönlü tədbirlər vasitəsilə yoxsulluğun və aclığın aradan qaldırılması, kənd təsərrüfatının istehsal potensialının və ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi
✓	innovasiyaya əsaslanan inkişaf strategiyalarının həyata keçirilməsi və dayanıqlı, sağlam və sabit iqtisadi artım üçün impuls yaratmaq
✓	şəhər və kənd yerləri arasında və dayanıqlı inkişafın üç ölçüsü arasında əlaqələndirilmiş inkişafa təkan vermək üçün sənayeləşmənin inkişafı
✓	əsas dövlət xidmətlərinə bərabər çıxışı təmin etmək üçün sosial təminat və sosial xidmətlərin təkmilləşdirilməsi
✓	insanların rifahının yaxşılaşdırılması və hərtərəfli insan inkişafının təşviqi üçün sosial ədalətin qorunması
✓	ətraf mühitin qorunması və ekoloji təhlükəsizlik üçün qoruyucu maneələrin yaradılması
✓	iqlim dəyişikliyinə fəal şəkildə müraciət etmək və iqlim dəyişikliyinə reaksiyanı milli inkişaf strategiyalarına inteqrasiya etmək
✓	resurslardan və dayanıqlı enerjidən səmərəli istifadənin təşviqi
✓	milli idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və qanunun aliliyinə uyğun olaraq iqtisadi və sosial inkişafın təmin edilməsi

Mənbə: Sulich, A. and Zema, T., 2018, "Green jobs, a new measure of public management and sustainable development" məqaləsinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

https://www.researchgate.net/publication/325897369_Green_jobs_a_new_measure_of_public_management_and_sustainable_development

Yaşıl iqtisadiyyata doğru yaşıl inkişaf iqtisadi, ekoloji və sosial məqsədlərə eyni vaxtda nail olmaq üçün bir vasitə təmin edir (Rutkowska-Podołowska M. və Weglarz M., 2017). O, mövcud sənayeləri daha dayanıqlı etmək, eyni zamanda yeni sənayeləri və şaxələnmiş iqtisadiyyatı təşviq etmək imkanı yaradır. Texnoloji innovasiya bu keçid üçün vacibdir, innovasiya olmadan əsas ekoloji problemləri həll etmək çox çətin və baha başa gəlir (Piórkowska K. və Stańczyk-Hugiet E., 2017).

Bu gün, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün dəyişən iqlimin ən böyük problemlərdən bəzilərini orta qoymağa başladığı bir vaxtda, oradakı ölkələr indidən başlayaraq növbəti onilliklər ərzində qəhvəyi iqtisadiyyatdan yaşıl iqtisadiyyata keçməyə başlamalıdırlar. Enerji səmərəliliyi, daha təmiz enerji və daha məhsuldar təsərrüfat və meşələrə üstünlük verən yol ilə davam etməklə, bu ölkələrdə gözlənilən problemlərin bir çoxunun öhdəsindən gələ bilər. Həm ekoloji, həm də iqtisadi cəhətdən sağlam gələcəyin inkişafı təmin edilə bilər.

2.2. Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesində nailiyyətlər, faydalar, imkanlar və tətbiqinin zəruriliyi

Yaşıl iqtisadiyyat inkişafın yeni və elə bir mexanizmdir ki, sosial rifahı yüksəldən və rəqabətqabiliyyətli, lakin məsuliyyətli biznes artımını təmin edən innovativ iqtisadi fəaliyyətlər sistemi üzərində qurulmuşdur. Transformasiyanı stimullaşdıran yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişafın üç sütununa doğru irəliləyişi təşviq edir və asanlaşdırır.

Dünyanın 60-dan çox ölkəsi yaşıl iqtisadiyyata doğru hərəkət edir və bir çoxları yaxın 10 illiklər ərzində öz ambisiyalarına nail olmaq istəyirlər. Bu keçidə öncülük edən hökumətlər iqtisadi tərəqqi və ətraf mühitin dayanıqlılığı arasında qaçınılmaz bir kompromis olduğuna dair ənənəvi düşüncə xəttini ləğv edir, bunun əvəzinə investisiya, artım və təhlükəsizlik üçün əhəmiyyətli imkanlar nümayiş etdirir (<https://www.emg-csr.com/direct-benefits-green-economy-arab-world-beyond/>, 2020).

Uzunmüddətli perspektivdə yaşıl iqtisadiyyat siyasətlərinə investisiyalar iqtisadiyyatın daha sürətli artım tempinin nəticəsini verəcəkdir. Yaşıl iqtisadiyyat enerji şokları, su qıtlığı və ekosistemin itkisi kimi çətinlikləri aradan qaldıracaq, investisiyalar daha çox məşğulluq və kənd təsərrüfatı məhsuldarlığı sahələrinə yönləndirilir ki, bu da yoxsulluğun azaldılmasına gətirib çıxaracaq (Maran R.M. və Nedelea A.M., 2017).

Bərpa olunan enerji, yaşıl biznes və texnologiya üçün əlverişli mühit və bacarıqlı və çevik işçi qüvvəsinin təhsili kimi yaşıl iqtisadiyyatı təmin edən mexanizmlər eyni zamanda keçidin hərəkətverici qüvvəsi və nəticələridir. Aşağı, orta və yüksək ixtisaslı iş yerlərinin yaradılması yaşıl iqtisadiyyata keçidin yaxın müddətli faydalarından yalnız biridir. Hökumətlər üçün mövcud olan digər imkanlara əhalinin sağlamlığının və rifahının yaxşılaşdırılması, yüksək məhsuldarlıq səviyyəsinə gətirib çıxaran və səhiyyə xərclərinin azaldılması daxildir.

Təmiz və ya bərpa olunan enerji sektoru bütün sənayelərdə inkişaf və innovasiya üçün bir vasitədir. Təmiz enerjiyə sərmayə qoymaq təkcə enerji təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılmasına və ətraf mühitin və ictimai sağlamlığın artmasına gətirib çıxarmır,

həmçinin, daha təmiz texnologiya və investisiya imkanları ən sürətli iş artımı imkanları yaradır. Müxtəlif siyasət mexanizmləri vasitəsilə kiçik və orta biznesin (KOB) inkişafı üçün mühitin dəstəklənməsi çevik və dayanıqlı biznes sektoru vəd edir.

Həyata yararlı təmiz enerji ehtiyatlarının, savadlı və bacarıqlı işçi qüvvəsinin mövcudluğu biznes mühitinə innovasiyalar və şaxələndirmə üçün geniş imkanlar verir ki, bu da faktiki olaraq siyasəti yürüdənləri daha da gücləndirir. Yüksək investisiyalar yeni texnologiya və daha yüksək məhsuldarlıq gətirir, bu da uzunmüddətli investorlar üçün daha yaxşı stimül mənasına gəlir. Həmçinin, infrastrukturun inkişafına və rifah tədbirlərinə daha çox investisiya qoyuluşu mümkün olacaqdır və beləliklə, yaşıl iqtisadiyyatın investisiyaları dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə inteqrasiya olunacaqdır (Maran R.M. və Nedelea A.M., 2017).

Yaşıl iqtisadiyyatla bağlı müzakirələr və araşdırmalar aparıldıqda alimlər bu mövzuya həm inkişaf etmiş ölkələr (İEÖ), həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr (İEOÖ) arasında müqayisəli şəkildə baxırlar. Onlar düşünürlər ki, yaşıl iqtisadiyyat daha çox İEÖ-lərin mövzudur. Ona görə ki, bu ölkələr İEOÖ-lərə nisbətə ekoloji məsələlərə daha çox diqqət ayırmaq potensialına malikdirlər. Eyni zamanda, bu ölkələrin inkişaf yolunda ekologiyaya vurduğu zərərlər artıq aradan qaldırılmalıdır. Bir qrup alimlərin fikrincə isə, yaşıl iqtisadiyyat mövzusu İEOÖ-lər üçün daha aktualdır. Bu ölkələrin inkişafında ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsində ekoloji problemlərlə yanaşı yaranan iqtisadi və sosial problemlər onların inkişafını daha da ləngidir.

İEOÖ-lərdə fəaliyyət göstərən sənaye parklarının eko-sənaye parklarına çevrilməsi bu problemlərin həllində rol oynayan məqamlardan biridir. Bu gün, dünyada eko-sənaye parklarının sayı artmaqda davam edir. Hal-hazırda fəaliyyət göstərən və ya inkişaf etdirilməkdə olan 250-dən çox eko-sənaye parkı vardır, halbuki 2000-ci ildə onların sayı 50-dən az idi (Dünya Bankı, 2018). Eko-sənaye parklarının ənənəvi sənaye parklarından fərqi ondan ibarətdir ki, bu parklar ölkələrə müxtəlif biznes üstünlüklərini təklif edir, eyni zamanda resurslardan daha səmərəli istifadəni təmin edir, məhsuldarlığı artırır, müəssisələrin sosial məsuliyyət məqsədlərinə nail olunmasını

dəstəkləyir və iqlim dəyişikliyi risklərinə məruz qalması azaldır. Bundan fərqli olaraq, sənaye parkları isə səmərəliliyə nail olmaq və əməkdaşlıq imkanlarından yararlanmaq üçün sənaye müəssisələrini xüsusi bir yerdə toplayır. Bunun nəticəsində, iqtisadi fəaliyyətin bir sahədə cəmlənməsi çirklənmə, istixana qazları emissiyaları və zəif əmək standartları kimi mənfi ekoloji və sosial təsirlərin də cəmlənməsi riskini daşıyır.

Yaşıl iqtisadiyyata keçid təşəbbüslərindən sayılan eko-sənaye parklarına nümunə olaraq avtomobil istehsalı, gəmiqayırma və neft emalı kimi müxtəlif sahələrdə minlərlə şirkətin vətəni olan Cənubi Koreyadakı Ulsan Mipo və Onsan Sənaye Parkını nümunə göstərmək olar. Cənubi Koreyanın sənaye paytaxtı kimi fəaliyyət göstərən bu sənaye parkında 100.000 nəfərədək insan çalışır. Ulsan Mipo və Onsan ənənəvi sənaye komplekslərini dayanıqlı eko-sənaye parklarına çevirməyə çalışan Cənubi Koreyanın Eko-Sənaye Parkı Təşəbbüsünün bir hissəsidir. Ulsan Mipo və Onsandakı firmalar enerji səmərəliliyi, sənaye simbiozu, tullantıların idarə edilməsi və digər ekoloji cəhətdən təmiz təkmilləşdirmələrə təxminən 520 milyon dollar sərmayə qoymuşdurlar. Bu günə qədər qoyulmuş investisiya 554 milyon dollar qənaət, eko-sənaye parklarındakı firmalar isə 91,5 milyard dollar gəlir əldə edib (Dünya Bankı, 2018).

Dövlətin 14,8 milyon dollarlıq investisiyası sayəsində parkdakı şirkətlər təkcə 2015-2016-cı illərdə karbon emissiyalarını 665,712 ton azaldıb, 79,357 ton suyu təkrar istifadə edib və enerji istifadəsində 279,761 ton neft ekvivalentinə qənaət ediblər. Ulsan Mipo və Onsan Sənaye Parkı eko-sənaye parklarının inklüziv və dayanıqlı sənaye inkişafı ilə bağlı çətinliklərin öhdəsindən necə gələ biləcəyinə bir nümunədir (Dünya Bankı, 2018).

Yeni eko-sənaye parklarının layihələndirilməsində və tikintisində və ya mövcud parkların təkmilləşdirilməsində bir çox maneələr mövcuddur, lakin ən kritik problemlərdən biri prosesi istiqamətləndirmək üçün aydın göstəricilərin və ya beynəlxalq meyarların olmaması idi ki, bu sahədə atılan addımlar yeni səylərə təkan verir.

Bu gün bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün yaşıl inkişaf strategiyası hazırlayır və ya yaşıl inkişaf yanaşmalarını mövcud inkişaf planlarına inteqrasiya edirlər. Meksika, Vyetnam, Ruanda, Hindistan, Cənubi Koreya, Çin, Fransa və Avstraliya milli səviyyədə yaşıl inkişaf strategiyasını həyata keçirən ölkələr sırasındadır. Cənubi Koreya milli səviyyədə yaşıl inkişaf strategiyasını hazırlayan və uğur qazanan ilk ölkələrdən biridir. 2009-cu ildə qlobal iqtisadi böhranla mübarizə aparmaq üçün aşağı karbonlu yaşıl artımı milli inkişaf vizyonu kimi qəbul edən Cənubi Koreya 2050-ci ilə qədər iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərini azaltmağı, iqtisadi artım üçün yeni sahələr yaratmağı və keyfiyyətin yaxşılaşdırılmasını hədəfləyir.

Yaxşı işlənib hazırlanmış və effektiv şəkildə həyata keçirilən strategiyalar ölkələrin yaşıl inkişafa keçidinin əsasını təşkil edir. Yaşıl inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, aşağı karbon emissiyası və iqlimə dayanıqlı inkişaf planı kimi müxtəlif adlarla yaradılan yaşıl inkişaf strategiyaları, ölkələrin siyasi və institusional quruluşuna, inkişaf səviyyəsinə, sahib olduğu resurslara və iqtisadiyyata görə dəyişə bilər.

Yer kürəsinin yaşayış üçün əlverişli temperaturda saxlanmasında vacib olan karbon dioksid (CO₂) qalıq yanacaqların artan istehlakı nəticəsində yaranan həddindən artıq CO₂ emissiyaları Yerin karbon dövrənini pozur və qlobal istiləşməni sürətləndirir. Karbon emissiyaları qalıq yanacaqların yandırılması nəticəsində yaranan istixana qazlarıdır. İstixana qazı istilik radiasiyasını udan və yayan, istixana effekti yaradan qazdır. Fərdlər üçün karbon izlərini azaltmağın bir neçə yolu vardır: bəziləri avtomobillərini sürmək əvəzinə piyada gəzməyi, velosiped sürməyi, və ya ictimai nəqliyyatı seçir, fərdi qablaşdırma almaq əvəzinə təkrar istifadə edilə bilən qablardan və ya butulkalardan istifadə edir.

Çin 2020-ci ildə 11,680 gıqaton karbon qazı emissiyası ilə dünyada lider olmuşdur. Bu, 2020-ci ildə dünya üzrə ümumi emissiyanın 32%-dən çoxunu təşkil etmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatları 4,535 gıqaton karbon emissiyası ilə ikinci sırada

durmuşdur ki, bu da ümumi qlobal emissiyaların təxminən 12,6%-nə bərabərdir (Avropa İttifaqı Birgə Araşdırma Mərkəzi, 2020).

2017-ci il ilə 2020-ci ili müqayisə etdikdə bəzi ölkələrdə karbon emissiyalarının azaldığını müşahidə edə bilərik. Karbon emissiyalarında azalmalarının müşahidə olunduğu ilk 10 ölkəyə Amerika Birləşmiş Ştatları, Yaponiya, Almaniya, Meksika, Rusiya, Kanada, İspaniya, Andorra, Birləşmiş Krallıq, İtaliya daxildir (Avropa İttifaqı Birgə Araşdırma Mərkəzi, 2020).

Mövcud nəqliyyat növləri də ətraf mühitə böyük miqdarda istixana qazları buraxan qalıq yanacaq kimi enerji mənbələrindən istifadə edir. Bu gün dünya ölkələrinin yaşıl nəqliyyata keçməsi atmosferi bu zəhərli qazlardan təmizləməyə kömək edəcəkdir. İsveç, Almaniya, Hollandiya və Böyük Britaniya kimi ölkələr dayanıqlı nəqliyyat məsələlərini fəal şəkildə həll edən dövlətlər kimi müəyyən edilmişdir (<https://sites.google.com/site/rideforgreen/home/why-we-need-green-transportation>).

Yaşıl dünyaya keçiddə yaşıl tikinti anlayışı binanın yerləşdiyi yerdən dizayna, tikintiyə, istismara, texniki xidmətə, təmirə və sökülməyə qədər bütün həyat dövrü boyunca ekoloji cəhətdən məsuliyyətli və resurs baxımından səmərəli olan strukturların yaradılması və proseslərdən istifadə təcrübəsidir. Yaşıl tikinti dayanıqlı və ya yüksək performanslı bina kimi də tanınır. Daha yaşıl strukturların yaradılmasında mövcud təcrübələri tamamlamaq üçün daim inkişaf etdirilən yeni texnologiyalarla yaşıl binanın faydaları ekoloji sahədən iqtisadi və sosial sahəyə qədər dəyişə bilər. Daha yaşıl təcrübələri qəbul etməklə biz ekoloji və iqtisadi göstəricilərdən maksimum yararlanma bilərik. Yaşıl tikinti üsulları, ekoloji cəhətdən təmiz dizayn və tikinti ilə birləşdirildikdə, ən əhəmiyyətli faydaları təmin edir. Bununla suya və enerjiyə qənaət edilir və hər il karbon emissiyalarının azaldılmasına nail olunur.

“Yaşıl”ın bütün sənayelərdə səs-küylü söz olması ilə biznes sektorunun yaşılşdırılması bütün dünyada daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. KOB subyektləri, startaplar və eko-təşəbbüskarlar müxtəlif sənaye sektorları üçün yeni yaşıl biznes modelləri inkişaf etdirərək aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçiddə mühüm rol oynayırlar.

Əslində, gənc və kiçik firmalar sənaye və xidmət sektorlarında radikal ekoinnovasiyaların əsas hərəkətvericiləri kimi meydana çıxır.

Yaşıl sahibkar üçün əsas motivasiyalar bazar imkanlarından istifadə etmək və ekoloji dayanıqlılığı təşviq etməkdir. Yaşıl biznes innovativ həllərin həyata keçirilməsində kömək edir, qurulmuş bazarlarla rəqabət aparır. Kiçik yaşıl biznesin tarixən uğur qazandığı məşhur sahələrdən bəziləri bərpa olunan enerji istehsalı (günəş, külək və biokütlə), hibrid avtomobillər və tullantıların təkrar emalıdır. Qurulmuş yaşıl sənayelərə (tullantıların idarə edilməsi və çirkab suların təmizlənməsi kimi) gəldikdə, burada böyük şirkətlər üstünlük təşkil edir, lakin KOB-lar və startaplar innovativ proseslər və sistemlər tətbiq edə bilsələr, uzunmüddətli bir iz qoya bilərlər. Mövcud təcrübələrin ekoloji cəhətdən təmiz transformasiyası KOB-ların yaşıl iqtisadiyyatda iştirak etməsi üçün başqa cəlbedici yoldur (<https://www.bioenergyconsult.com/green-smes/>).

2.3. Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesində iqtisadiyyatların üzləşdiyi çətinliklər

Yaşıl iqtisadiyyata keçid xüsusi şərtlər tələb edir. Bu əlverişli şərtlərə milli iqtisadiyyatların vəziyyəti, daxili və xarici siyasəti, subsidiyalar və dəstəklər, habelə beynəlxalq bazar və hüquqi infrastruktur, inkişaf etməkdə olan ölkələrə ticarət və texniki yardımlar daxildir. Hal-hazırda təbii resurslardan həddən artıq asılı olan, onları tükədən və ətraf mühiti pisləşdirən dominant qəhvəyi iqtisadiyyata qarşı yaşıl iqtisadiyyat vasitəsi ilə addımlar atılır.

Bəzi ölkələr təbii resurs bazası, ətraf mühitin istismarı və yüksək istixana qazları emissiyası hesabına yüksək insan inkişafı səviyyəsinə nail olmuşdur. Bu gün bu ölkələrin qarşısında duran vəzifə həyat keyfiyyətinə xələl gətirmədən adambaşına düşən istixana qazı emissiyalarını azaltmaqdır.

Yaşıl iqtisadiyyata keçidin iki eyni dərəcədə vacib aspekti var: qəhvəyi iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması və yaşıl inkişaf. İstənilən qəhvəyi iqtisadi sektor təmiz, səmərəli və innovativ texnologiyaların tətbiqi yolu ilə yaşıllaşdırıla bilər. Yaşıl inkişaf yeni yaşıl sənayelərə investisiyalar vasitəsilə stimullaşdırılmalıdır.

Yaşadığımız dünyanın müxtəlifliyini, eləcə də hər bir ölkənin milli şəraitinin və inkişaf prioritetlərinin unikallığını nəzərə alsaq, yaşıl iqtisadiyyata aparıcı vahid model və ya yol yoxdur. Bununla belə, bütün ölkələr üçün yaşıl iqtisadiyyata keçid böyük iqtisadi miqyasda struktur və texnoloji dəyişiklikləri və ya ən azı enerji, şəhər infrastrukturunu, nəqliyyat, sənaye və kənd təsərrüfatı kimi əsas sektorların yaşıllaşdırılmasını tələb edəcəkdir. Buraya həm də milli və global səviyyədə yaşıllaşdırma investisiyaları, yeni yaşıl sektorlar vasitəsilə yaşıl iş yerlərinin yaradılması, milli və beynəlxalq siyasətlər vasitəsilə beynəlxalq səviyyədə yaşıl ticarətin dəstəklənməsi və asanlaşdırılması daxildir (<http://greeneconomy.kg/theory/problemyi-perexoda-k-zelenoy-ekonomike-na-mezhdunarodnom-urovne/>, 2017).

Dünya yaşıl iqtisadiyyata doğru irəlilədikcə və ekoloji cəhətdən təmiz məhsullara tələbat artdıqca, təbii ki, ekoloji cəhətdən zərərli məhsullara tələbat azalacaqdır. Ümumi qlobal təsir balansı nə olursa olsun, bəzi ölkələr yaşıl iqtisadiyyata keçid zamanı ticarət şərtlərinin pisləşməsindən, bəzi firmalar isə bazarların itirilməsindən əziyyət çəkəcəklər. Bəlkə də ən yaxşı öyrənilmiş nümunə iqlim dəyişikliyinə cavab tədbirlərinin neft hasil edən dövlətlərə təsiridir.

Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə daha bir mühüm məsələ əqli mülkiyyət hüquqları və xüsusilə də yüz ildən artıqdır ki, qızgın müzakirə edilən siyasət aləti olan patentlər məsələsidir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarəti və investisiyaları necə güclü şəkildə stimullaşdırdığı və texnologiyanın paylanması üçün beynəlxalq təsirləri ilə bağlı kifayət qədər (lakin qeyri-müəyyən) təhlillər aparılsa da, yaşıl iqtisadiyyat üçün əsas sual onların ölkələrə necə kömək edə və ya mane ola biləcəyidir.

Yaşıl iqtisadiyyata keçid problemlərini sistemləşdirərək və strukturlaşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmək olar: məhz beynəlxalq müqavilələr yaşıl iqtisadiyyata keçidin əsas alətinə çevrilməlidir. Amma bu sazişlər həqiqətən beynəlxalq səviyyədə bütün maneələri aşmağa çalışmalıdır (<http://greeneconomy.kg/theory/problemyi-perhoda-k-zelenoy-ekonomike-na-mezhdunarodnom-urovne/>, 2017).

Dayanıqlı inkişaf üçün yaşıl iqtisadiyyata keçiddə fiskal siyasət kritik əhəmiyyətə malikdir. Bununla belə, ətraf mühitin çirklənməsini yaradan və qlobal istiləşməni bəşəriyyətin ən mühüm probleminə çevirən iqtisadi siyasətlərin tərkib hissəsi olan mövcud maliyyə siyasəti alətləri ilə problemi həll etməyə çalışmağın effektiv olmayacağı tez-tez dilə gətirilir. Ətraf mühitin çirklənməsi problemini həll etmək və yaşıl iqtisadi model yaratmaq üçün bu günə qədər çirklənmənin əsas səbəbi halına gələn klassik maliyyə siyasəti baxışından əl çəkərək yeni maliyyə perspektivinə ehtiyac olduğu düşünülür.

Ətraf mühitə dəyən ziyanla sıx bağlı olan mal və xidmətlərin çirklənmə meyarına uyğun olaraq vergiyə cəlb edilməsi bu gün zərurətə çevrilmişdir, lakin xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu fiskal siyasətlərin həyata keçirilməsində ciddi inzibati

problemlər mövcuddur. Məsələn, iqtisadi fəaliyyətlərin monitorinqi və təbii ehtiyatların istifadəsində məlumatların toplanması (xüsusilə meşə təsərrüfatı və balıqçılıq kimi sektorlarda) yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası üçün yeni vergi bazası kimi görünən, siyasi təzyiq və korrupsiyanın verilməsində yaşanan istismar icazələri, xüsusilə mədən sənayesi sektoru kimi ekoloji cəhətdən kritik sektorlarda mənfiliklər inzibati zəifliklərə gətirib çıxarır (Jones B., 2011, 336).

Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə ümumi maliyyə islahatının aparılması üçün ətraf mühitə zərər vuran mal və xidmətlər üzrə istisnaların yenidən nəzərdən keçirilməsi vacib zərurətdir. Ətraf mühitin yenidən nəzərdən keçirilməsi və ümumi vergi sistemlərinin gücləndirilməsi; enerji, su, tullantılar, müəyyən kimyəvi maddələr və tükənən təbii ehtiyatları əhatə edən yeni vergi bazası yaratmaq lazımdır (Ley E. və Boccardo J., 2010, 2). Bu nöqtədə artan ekoloji və sosial xərcləri idarə etmək və qlobal istiləşmə təhlükəsini məhdudlaşdırmaq üçün qalıq yanacaqlara daha rəşional vergi tətbiq etmək təcili zərurətdir. Çünki bir çox zəif inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qalıq yanacaqlar vergidən çıxarılıb. Bir çox vergi sistemləri xüsusi olaraq kömür üçün güzəştlər tətbiq edir. İstifadə olunan karbon tərkibli yanacaqların yenidən təsnifləşdirilməsi və bu sahədə mövcud olan bir çox istisnaların yenidən nəzərdən keçirilməsi fiskal siyasətlərin formalaşdırılması üçün çox vacibdir (Yaşıl Fiskal Komissiyası, 2009, 39).

Hər bir problemi ayrıca nəzərdən keçirdikdə göründüyü kimi, tarazlıq olarsa, bütün problemlər həll oluna bilər, ancaq belə bir tarazlığa nail olmaq son dərəcə çətinidir. Məhz beynəlxalq müqavilələr bu tarazlığa nail olmağa kömək edə bilər, lakin onların işləməsi də asan deyil. Beynəlxalq müqavilələrin öz vəzifələrini yerinə yetirməsi üçün müqavilənin bütün ölkələri tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nail olmaq və öhdəliklərini yerinə yetirməyən ölkələr üzərində təsir rıçaqları tapmaq lazımdır.

2.4. Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesinə maraqlı tərəflərin cəlb olunması

Yaşıl iqtisadiyyata effektiv keçid prosesi, qanunları qəbul etmək və onlara əməl etməkdən daha çox səylərin göstərilməsini tələb edir. Müxtəlif maraqlı tərəflərin öhdəliyi və prosesə yaxından qatılması islahat imkanları və riskləri haqqında ortaq bir anlayış yaratmaq üçün vacibdir. Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesinə cəlb olunacaq maraqlı tərəfləri 4 qrupa ayırmaq olar (Beynəlxalq Enerji Agentliyi, 2016):

1. Özəl sektor. Hökumətin hüquqi bazanı qurmasına baxmayaraq, gündəlik iş və investisiya qərarları ilə yaşıl iqtisadiyyatı həyata keçirən özəl sektordur. Buna görə də, texnoloji dəyişiklik, yaşıl iş yerlərinin yaradılması və dayanıqlı istehsalın əsas prosesi özəl sektorda baş verir. İnnovasiyanın inkişafı, təbii ehtiyatların idarə olunması, yaşıl infrastrukturun yaradılması və saxlanması üçün dövlət və özəl sektorun tərəfdaşlığı çox vacibdir. Nümunə olaraq, Keniya İqlim İnnovasiya Mərkəzinin təcrübəsinə baxsaq, görürük ki, bu mərkəz yerli potensialı inkişaf etdirir və şirkətlərə iqlimə yeni uyğunlaşma sahəsində çalışan müəssisələri inkişaf etdirmək üçün kömək göstərir, maliyyə yardımını ayırır və siyasətin formalaşmasına dəstək olur.

2. Vətəndaş cəmiyyəti. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, dövlət siyasəti tərəfindən kifayət qədər əhatə olunmayan məsələləri qərar qəbul edənlərin nəzərinə çatdırmaqda güclüdür. Bu təşkilatlar təcrid olunmuş qruplar və siyasət qəbul edənlər arasında əlaqə təmin edə bilirlər. Təşviqatla bərabər, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları yaşıl mövzular ətrafında koalisiya qurmaq üçün güclü şəbəkə yaratmağı bacarırlar. Bu xüsusda, Yaşıl İqtisadiyyat Koalisiyası (YİK) çox gözəl nümunədir. Belə ki, YİK, səfərbərliyi təşviq edən, qlobal səviyyədə təcrübə və siyasətləri bölüşən və müxtəlif səviyyələrdə əsas qərar qəbul edənlərə təsir göstərən çoxtərəfli bir şəbəkədir. YİK-in Milli Mərkəzləri müxtəlif ərazilərdə fəaliyyət göstərir. Bunlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- **Peru:** Yaşıl sərvətlər ölkəsi olan Peru, ekosisteminin zənginliyi ilə seçilir. Ölkədəki iqtisadi artımın təbii ehtiyatlardan asılılığı yoxsul təbəqəyə ciddi zərbə vurur. Buradakı mərkəzin əsas missiyası yaşıl inkişafın ən yoxsul təbəqəyə çatmasını təmin

etməkdir. Bu səbəbdən, kiçik və mikro biznesin inkişafına təşviq edilir, yoxsulları dəstəkləyən yaşıl inkişaf siyasəti və strategiyaları müəyyənləşdirilir və alternativ iqtisadiyyatın hərəkətlənməsi üçün inkişaf həyata keçirilir.

- **Amazon hövzəsi:** Dünyanın ən əhəmiyyətli karbon yuvası və onun ən biomüxtəlif yerüstü ekosistemi kimi Amazon global iqlimin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Braziliyanın Manaus şəhərində yerləşən Amazon Yaşıl İqtisadiyyat Mərkəzi Amazon hövzəsi ölkələrin iqtisadiyyatlarının necə təşviq edildiyi və idarə olunduğuna dair dəniz dəyişikliyi inkubasiya etmək üçün kiçik müəssisələr, dövlət, milli və regional səviyyəli təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

- **Karib hövzəsi:** 30 ölkəni əhatə edən bu region dünyada öz biomüxtəlifliyi ilə seçilir. Yoxsulluğun tüğyan etməsinə baxmayaraq, Karib hövzəsi daha yaşıl və ədalətli iqtisadiyyatlar üçün böyük potensiala malikdir: biznes üçün əlverişli mühit, yeraltı və yerüstü sərvətlər, sahibkarlıq ənənələri və s. Bu hövzədəki vətəndaş cəmiyyətinin əsas missiyası yaşıl iqtisadiyyat yanaşmasının tətbiq imkanlarının araşdırılması və bu məsələlərin müzakirəsi, həmçinin, həlli istiqamətində işin aparılması üçün onlayn platformanın yaradılmasıdır.

- **Seneqal:** Məsələ əgər yaşıl iqtisadiyyatdırsa, burada Seneqal əla fürsətlər ölkəsidir. Son araşdırmalar göstərir ki, yaşıl investisiya qoyuluşları 30.000 yeni iş yeri yarada və 2035-ci ilə qədər yarım milyon insanı yoxsulluqdan çıxara bilər. Dayanıqlı və inklüziv inkişafı əhatə etmək Seneqalın zəngin təbii ehtiyatlarının deqradasiyasını dayandıracaq, eyni zamanda karbon emissiyalarını azaldacaq. Ölkə bərpa olunan enerji üzrə artıq Sub-Sahara lideridir. Seneqalda yaşıl texnologiyaların və təcrübələrin mənimsənilməsinə necə sürətləndirməyi araşdırmaq, mövcud yaşıl siyasətin güclü və zəif tərəflərini anlamaq və təkmilləşdirmə imkanlarını müəyyən etmək üçün dövlət və özəl sektorla birlikdə işləmək burada mərkəzin əsas missiyalarındandır.

- **Uqanda:** Bərəkətli torpaq, müntəzəm yağış və il boyu günəş işığı ilə Uqanda, üzvi kənd təsərrüfatı və təmiz enerji ilə təchiz edilmiş yaşıl iqtisadi güc mərkəzinə çevrilmək potensialına malikdir. Son illərdə effektiv iqtisadi artıma baxmayaraq,

Uqanda dünyanın ən yoxsul 20 ölkəsindən biri olaraq qalır və kanalizasiya, enerjiyə  ixiŐ və qida  atıŐmazlıđı problemlərini həll etmək  c n mübarizə aparır. Buradakı mərkəzin əsas missiyası inklüziv və dayanıqlı yaŐıl inkiŐafı dəstəkləmək  c n dünyadakı özəl sektor subyektlərini Uqandaya cəlb etməkdir.

- **Cənubi Afrika Respublikası (CAR):** Cənubi Afrika Respublikası hökuməti yaŐıl inkiŐafa milli yanaŐmasını inkiŐaf etdirmək  c n UN-PAGE ilə iŐl yir. Milli InkiŐaf Bankı və  traf Mühit Nazirliyi də keçidi dəstəkləmək  c n ölkədə YaŐıl InkiŐaf Fondu yaratmıŐdır. Bundan əlavə buradakı YİK v  partnyorları kiçik biznesləri, icma qruplarını v  sahibkarları dəstəkləmək və onlara yaŐıl inkiŐaf imkanları ilə bađlı təcrübələrini birl Ődirm y  v  paylaŐmađa kömək edir, b rab rsizlikl  mübarizə aparır, g nc l r  c n iŐ yerlərinin yaradılması  c n iŐl r g r r, ticarət və investisiyadan tutmuŐ enerji və infrastruktura qədər  n yoxsullara kömək edən yaŐıl siyasət imkanlarına dair tədqiqatlar aparırlar.

- **Hindistan:** Hindistan dünyanın  n sürətlə inkiŐaf edən iqtisadiyyatlarından biri olmasına baxmayaraq, əhalisinin 58%-dən çoxunun əsas ehtiyaclarını ödəməkdə  t nlik  kdiyin  görə bu ölkədə yoxsulluq davam edir.  n n l r  əsaslanan, lakin miqyasına uyđun daha yaŐıl biznes modellərinin sınaqdan keçirilməsi, həm dövlət, həm də milli səviyyədə yaŐıl v  ədalətli iqtisadiyyatlara keçidin izlənməsi əsas missiyalardandır.

- **Monqolustan:**  irkli sənaye və m d n çilikd n iqtisadi asılılıq Monqolustanı qeyri-bərabər və  irkl nmıŐ cəmiyyətə  evirmıŐdir. Ulan-Bator v t ndaŐları Pekindən beŐ dəfə daha çirkli hava ilə nəfəs alırlar. Sevindirici haldır ki, ölkə həm də yaŐıl keçidin v dl rinin nümunəsidir.  lk nin yuvarlanan   ll ri v  s hraları külək və g n Ő enerjiyi  c n uyđun Őrait  malikdir. Monqolustanda investisiyalar artıq yeni yaŐıl iŐ yerləri və dayanıqlı inkiŐafı yaradır. Buradakı YİK mərkəzinin əsas missiyası yerli sahibkarlara innovativ yaŐıl layihələri inkiŐaf etdirmək  c n maliyyə əldə etməyə k m yin göstərilməsi, gələcək iqtisadi siyasət  c n yol xəritələrinin hazırlanması, tədqiqat sənədləri vasitəsi ilə yaŐıl investisiyaların dəyərinin göstərilməsidir.

- **Birləşmiş Krallıq:** Burada yerləşən global mərkəz YİK şəbəkəsini koordinasiya edir, koalisiyanın genişləndirilməsi üçün yeni tərəfdaşlıqlar qurur, paylaşılan kommunikasiyalara nəzarət edir, tədqiqatları dərc edir və ümumi şəbəkə strategiyasını müəyyən edir.

3. Elmi dairələr. Elm, analitik və empirik məlumatlar vasitəsilə siyasət hazırlamaq üçün əvəzolunmaz məlumat bazası təmin edir. Özəl və dövlət qurumları ilə əməkdaşlıq çərçivəsində alimlər, ən son konsepsiya və texnoloji yenilikləri tətbiq etmək üçün imkanlar təklif edirlər. Uzunmüddətli perspektivdə elmi dairələr yeni nəsil mütəxəssislər yetişdirməklə yaşıl keçidi təmin etməyə kömək edir. Hazırda elmi dairələr bütün dünyada yaşıl iqtisadiyyatı dəstəkləyir.

4. İctimaiyyət. Məlumatlı ictimaiyyət, yaşıl iqtisadiyyata imkan açmaq üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bununla belə, cəmiyyətin fərqli təbəqələrinə yaşıl siyasət fərqli təsir göstərir. Hökumətlər, uzunmüddətli və ümumi faydaları izah etməli, habelə həssas qruplar üçün təzminat məsələsini də nəzərdən keçirməlidirlər.

Təcrid olunmuş şəkildə tətbiq olunan siyasətlər, bir problemi həll etməklə bərabər digər problemə səbəb olurlar. Buna görə də siyasətin müəyyən olunub, hazırlanması zamanı vahid bir yanaşma lazımdır (UNDP, 2016). Bu cür yanaşma ən azı 2 səbəbə görə vacibdir:

1. Bir məsələni həll edən siyasət digər, eyni dərəcədə əlaqəli məsələlərə də təsir edə bilər. Bu cür hallar müxtəlif alətlərin gücünü birləşdirən siyasət paketləri vasitəsilə azaldıla bilər;

2. İslahatlar, maraqlı tərəflərin istəkləri uyğunlaşdırıldıqda daha çox uğur qazanırlar. Məqsəd siyasətin niyyətinə zidd olan arzuolunmaz nəticələrin minimuma endirilməsidir.

Karbon emissiyası üzrə verginin arxasında çox sadə məntiq dayanır: Karbon emissiyalarına qiymət qoymaqla bazar iştirakçıları daha az emissiya tələb edən davranışa keçməyə təşviq olunurlar. Nəticədə hər kəs sağlam ətraf mühətdən faydalanmaq imkanı qazanır, lakin realıq bir o qədər də sadə deyil. Diqqətlə

hazırlanmadığı təqdirdə karbon emissiyası üzrə vergi siyasəti mənfi nəticələr verə bilər (Dünya Bankı, 2017).

Təcrübə göstərir ki, yaşıl islahatlar ardıcıl və uzunmüddətli milli planlaşdırma olduqda daha uğurlu olur (UNDP, 2016). Bəzi ölkələrdə əməliyyat xarakterli və əlaqəli büdcələri olan Milli İnkişaf Planları ilə inkişaf prosesinin planlaşdırılmasına dair dərin ənənə mövcuddur. Digər hallarda, onlar daha çox sektorlararası, ümumi istiqamətləndirmə təmin edir və proqramların tətbiqini dəstəkləyici fəaliyyət planlarına aid edirlər. Milli İnkişaf Planları iki əsas məqsədə xidmət edir:

1. Hökumət proqramları üçün (sub) milli və sektor səviyyəsində hədəflər təyin etmək;
2. Büdcə qərarlarının verilməsinə və beynəlxalq inkişaf tərəfdaşlarının müvafiq dəstəyinə rəhbərlik etmək.

Fəaliyyət üçün praktik gündəlik siyasətçilərin yaşıl siyasətlərini araşdırdıqları və həyata keçirdikləri zaman istiqamət seçməkdə kömək edir (İƏİT, 2013). Burada əsasən 3 fəaliyyət istiqamətini fərqləndirmək olar:

1. Baxış. Geniş sayda tərəflərin töhfəsi əsasında tərtib olunan və səmərəli şəkildə kommunikasiya olunan baxış, tədricən hökumətdə gözlənilən dəyişiklikləri nəzərə almaqla islahatların uzunömürlülüyünü artırır. Düzgün rəhbərlik, uzunmüddətli baxışa inteqrasiya olunan yüksək yaşıllaşdırma potensialı olan sektorların təyin edilməsinə dair məlumat almaq üçün mövcud vəziyyətin dərin təhlilinə əsaslanır (AfİB, İƏİT, BMT, Dünya Bankı, 2012).

2. Dizayn və icra. Siyasət alətlərinin seçimi mövcud olan məsələlərin mahiyyətindən asılıdır. Siyasət seçimlərinin qiymətləndirilməsi və prioritetləşdirilməsi zamanı siyasətçilər aşağıdakı sualları nəzərə ala bilərlər (UNEP, 2014):

- Mövcud siyasətlər arzu olunan investisiya axınının effektivliyinə nə dərəcədə təsir göstərir?
- Hansı yeni siyasətə ehtiyac duyulur?
- Potensial benefisiarlar və faydalanmayanlar kimlərdir?

- İstehsalat prosesini hansı dialoq mexanizmi yüngülləşdirə bilər?

3. İdarəetmə və monitoring. Siyasətlərin icrası çoxsaylı dövlət qurumları arasında komanda işi tələb edir. Ciddi idarəetmə mandatların, məsuliyyətlərin, idarəetmə strukturlarının, həmçinin nəzərdənkeçirmə mexanizmlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsini təmin edir.

Təcrübədə Milli İnkişaf Planları müxtəlif formaları qəbul edə bilər. Dayanıqlı inkişaf üçün milli, sektorlar üzrə və sektorlararası strategiyaların nümunələrinə baxaq:

1. Qananın Milli İqlim Dəyişikliyi və Yaşıl İqtisadiyyatın Tədris Strategiyası. Son illərdə Qana Aşağı Karbon Emissiyası üzrə İnkişaf Strategiyası və Milli Gənclər Siyasəti kimi bir sıra milli və tematik inkişaf planlarını qəbul etmişdir. Sektorlararası Milli İqlim Dəyişikliyi və Yaşıl İqtisadiyyatın Tədris Strategiyası (2015) əhalinin bütün təbəqələrinin ətraf mühitə qarşı cavabdeh davranış inkişaf etdirməsi üçün bilik və bacarıq qazanmasını, bununla da yaşıl keçidi dəstəkləməsini təmin etməkdir.

2. Mavritaniyanın 2009-2025-ci illər üçün Uzunmüddətli Enerji Strategiyası. Enerji bazarlarında, xüsusən də neft qiymətinin yüksək dəyişkənliyi siyasətçilərin yanacaqdan asılılığı azaltmaq sahəsində məlumatlılıq səviyyəsini artırmışdır. Mavritaniyanın strategiyasında enerji səmərəliliyi, bərpa olunan enerji inkişafı, elektrik enerji sektoru, nəqliyyat sektoru, maliyyə təşviqi və vergi rejimi üçün alt strategiyalar müəyyən edilmişdir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİD

3.1. Azərbaycan da yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün əsaslar və yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsləri

Azərbaycanın neft sənayesi ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunda inkişafı, qlobal iqtisadi inkişafa inteqrasiya və iqtisadiyyatın dayanıqlılığının yüksəlməsi əsas hədəf strategiyalarından sayılır. Dünyada təbii ehtiyatların istismarı, onlara tələbatın artması, ətraf mühitin çirklənməsi fonunda dayanıqlı və təhlükəsiz inkişafa nail olmaq üçün yaşıl iqtisadiyyatın genişləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər mühüm önəm kəsb edir. Yaşıl iqtisadiyyatda “lazım olduğu qədər təbiətdən götürmək” və “çoxu azla istehsal etmək” prinsiplərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur ki, bu anlayış qəhvəyi iqtisadiyyat anlayışına, yəni, təbii resurslardan daha çox istifadə, aşağı enerji səmərəliliyi, dayanıqlı olmayan enerji mənbələrindən asılılıq və yüksək ekoloji çirklənməyə əsaslanan iqtisadiyyata əks anlayış kimi istifadə olunur.

Bu gün Azərbaycanda da dayanıqlı inkişafın bir komponenti olaraq yaşıl iqtisadiyyatın qurulması istiqamətində uğurlu siyasət yürüdüür. 2013-2017-ci illərdə Aİ tərəfindən maliyyələşdirilən “Avropa İttifaqının Şərq tərəfdaşlığı ölkələrində iqtisadiyyatın ekolojiləşdirilməsi” proqramı çərçivəsində ölkədə iqtisadiyyatın yaşıl formasına keçid prosesini sürətləndirməyə dəstək göstərilmiş, fəaliyyətin dayanıqlılığının təmin edilməsi məqsədilə EU4Environment proqramı fəaliyyət göstərir. Proqram Şərq tərəfdaşlığı ölkələrində, eyni zamanda Azərbaycanda təbii kapitalın mühafizəsi və daha yaxşı istifadəsi, insanların ekoloji rifahının yüksəldilməsi və iqtisadi artımı stimullaşdırmaq məqsədi daşıyır. 2019-2022-ci illəri əhatə edən və hal-hazırda da davam edən proqram çərçivəsində tərəfdaş ölkələr tərəfindən müəyyənləşdirilmiş nəticələrin əldə edilməsinə 5 icraçı təşkilat – İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT), BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası (UNECE), BMT-nin Ətraf mühit Proqramı (UNEP), BMT-nin Sənaye İnkişafı Təşkilatı (UNIDO) və

Dünya Bankı (DB) cəlb edilmişdir (https://azerbaijan.un.org/sites/default/files/2020-12/RECP%20leaflet-Azerbaijan%20final_AZ.pdf).

Proqram çərçivəsində KOB subyektlərinin resurs səmərəliliyinin dəstəklənməsi üçün UNIDO təbliğat fəaliyyətlərini davam etdirməkdədir. Həmçinin, UNIDO hökumət, müəssisələr və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında dairəvi iqtisadiyyatın imkanlarını və üstünlüklərini artırmaq üçün dairəvi dəyər zəncirlərinin yaradılmasına dəstək ola biləcək imkanları sərgiləyir.

Ölkəmizdə dekarbonlaşma və enerji mənbələrinin düzgün paylanması baxımından əsaslı addımlar atılır. Sosial rifah səviyyəsinin artması məqsədilə yüksək, dayanıqlı, inklüziv və başlıca olaraq özəl təşəbbüslərə arxalanan iqtisadi artımın sürətlənməsi, azad edilmiş ərazilərə əhalinin qayıdışının təmini Azərbaycanın yeni inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair aşağıdakı beş Milli Prioritet reallaşdırılmalıdır (<https://president.az/az/articles/view/50474>, 2021):

1. dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;
5. təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi.

Qeyd edilən Milli Prioritetlər, eyni zamanda, BMT-nin “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”dən irəli gələn öhdəliklərin icrası istiqamətində də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərindən biri olan yaşıl artıma nail olunması, eləcə də 2030-cu ilə qədər elektrik enerjisinin istehsal gücündə bərpa olunan enerji mənbələrinin payının 30%-ə çatdırılmasının planlaşdırılması Azərbaycanın enerji transformasiyası ilə bağlı hədəflərini özündə əks etdirir

(https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/energetika-naziri-perviz-sahbazovun-respublika-qezetinde-meqalesi-derc-edilib_4244, 2021). Yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı layihə və təkliflərin geniş vüsət alması, alternativ və bərpa olunan enerjinin rolunun artması neftə olan tələbatın azalmasına səbəb olacaqdır ki, bu da öz növbəsində orta və uzunmüddətli dövrdə neft qiymətlərinin yüksək olmayacağı ilə bağlı ehtimalları artırır. Buna görə də, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində dəstəklənəcəkdir. Yaşıl iqtisadiyyata keçid və neft ehtiyatlarının tükənməsi neft gəlirlərinin azalmasını şərtləndirsə də, son illər qeyri-neft sektorundan büdcə daxilolmalarının həcmnin artmasına baxmayaraq, azalan neft gəlirlərinin əvəzlənməsi hələ ki təmin edilmir.

Qlobal iqlim dəyişikliklərinin miqyasını nəzərə alsaq, görürük ki, ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə əhəmiyyətli yer verilməli, təmiz enerji mənbələrindən istifadə, tullantıların təkrar emalı və çirklənmiş ərazilərin bərpası istiqamətində addımlar atılmalıdır. Atılacaq addımların nəticəsi olaraq istilik effekti yaradan qaz emissiyası beynəlxalq normalara uyğun səviyyədə saxlanılacaqdır. Ölkənin iqtisadi inkişafı ilə bərabər ətraf mühitin qorunması və bərpası, yaşıllıqların artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadə təmin edilməlidir.

2022-ci ilin iyul ayının 1-də qüvvəyə minəcək “Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi üzrə təşviqedicə tədbirlərə nəzər saldıqda qanunun 15-ci maddəsində bu sahədə keçirilən tədbirlərə 15.2.6-cı bənddə bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə rast gəlmək olar ki, bu məsələyə dünya ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da xüsusi diqqət yetirilir.

Qarşıdakı illərdə qabaqcıl ölkələrdə alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə daha çox müşahidə olunacaqdır. Bu səbəbdən, ölkəmizdə enerjidən istifadənin səmərəli yolları müəyyənləşdirilməli və yeni dayanıqlı enerji mənbələrinə üstünlük verilməlidir.

Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin toxunduğu əsas məsələlərdən biri də indiki və gələcək nəsillərin tələbatını dolğun ödəmək məqsədilə ekoloji baxımdan əlverişli olan yaşıl texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsidir. İqtisadiyyatın bütün sahələrində alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin ilkin istehlakda payı artırılmaqla iqlim dəyişikliklərinə təsir azaldılmalıdır.

Əsas hədəfi tullantıların yerləşdirilməsini və utilizasiyasını müasir standartlara cavab verən şəkildə qurmaq və idarə etmək, qeyd olunan sahənin gələcəkdə mərhələlərlə bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında inkişaf etdirmək olan “Təmiz Şəhər” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tullantıların yerləşdirilməsi və zərərsizləşdirilməsini müasir standartlara uyğun təşkil etməklə ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində bir sıra layihə təşəbbüsləri ilə çıxış edir. Bu layihələrə aşağıdakıları misal göstərmək olar (<https://www.tamizshahar.az/az/>):

1. Bərk məişət tullantılarının çeşidlənməsi zavodu. Zavod ölkədə təkrar emal sahəsini inkişaf etdirmək məqsədilə inşa edilmişdir. Müasir texnologiyalara əsasən aparılan çeşidlənmə nəticəsində tullantıların ümumi həcmi azalır, ucuz xammal bazarı formalaşır, ölkədə təkrar emal prosesinin qurulması üçün şərait yaranır, enerjiyə qənaət olunur və tullantıların ətraf mühitə mənfi təsiri azalır.

2. Bərk məişət tullantılarının yandırılması zavodu. Dördüncü nəsillə texnologiyalar əsasında qurulan zavod istehsal gücünə görə şərq Avropada və Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) məkanında bu tipli ən iri zavod hesab olunur. Burada yanma məhsulu olan tüstü külü xüsusi filtrlərlə tutularaq ətraf mühiti çirkləndirmir. Daha ağır və zərərsiz dib külü isə yol inşası üçün lazım olan tikinti materiallarının hazırlanmasında istifadə olunur. Tullantının yandırılması zamanı soyutmaq üçün istifadə edilən təchizat suyu təmizləndikdən sonra çirkab sularına axıdılır.

3. Balaxanı Sənaye Parkı. Park yaşıl biznesin inkişafına kömək edən ərazi hesab olunur. Resurslardan dayanıqlı və səmərəli istifadəni təmin etmək və tullantıları

minimumuna endirmək məqsədilə Parkın ərazisində istehsal müəssisələri, eləcə də tullantıların emalı və digər xidmət müəssisələri yaradılır.

4. Abşeron göllərinin ekoloji bərpası layihəsi. Layihənin əsas məqsədi neft və neft tullantıları və digər sənaye tullantıları ilə çirklənmiş ərazilərin bərpa edilməsi və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasıdır. Layihəyə nümunə olaraq, Böyükşor gölü ətrafında görülmüş işləri göstərmək olar.

5. Bərk məişət tullantılarının vahid idarəçiliyi layihəsi. Bu layihə çərçivəsində Balaxanı poliqonunun təkmilləşdirilməsi, bərk məişət tullantılarının ətraf mühitə göstərdiyi təsirə nəzarət, poliqonun səmərəliliyinin artırılması, müasir standartlara uyğun avadanlıq və texnikanın alınması, tikinti işləri maliyyələşdirilmişdir. Nəzərdə tutulduğu kimi yeni və müasir standartlara cavab verən poliqonun tikintisi də həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyata keçiddə ən böyük nailiyyətlərindən biri Yaşıl Limanının olmasıdır. Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030 Gündəliyinin bir hissəsi kimi BMT Baş Assambleyası tərəfindən müəyyən edilmiş DİM-ləri dəstəkləyən Bakı Limanı həmçinin liman fəaliyyətləri ilə birbaşa əlaqəli olan və biznes prioritetlərini bu müvafiq DİM-lərə uyğunlaşdırmaq, müsbət təsir göstərmək üçün investorlar, müştərilər, işçilər və maraqlı tərəflərlə daha yaxşı əlaqələr qurmaq məqsədi daşıyan 12 DİM qəbul etmişdir. Bakı Limanı beynəlxalq standartlara riayət etməklə və enerji, tullantıların idarə olunması, havanın keyfiyyəti, rəqəmsallaşma, avtomatlaşdırma, eləcə də dayanıqlı biznes təcrübələri kimi müxtəlif aspektlərdə müasir texnologiyalardan istifadə etməklə regionda Yaşıl Liman və logistika mərkəzi kimi inkişaf etdirilib. Bakı Limanı nəqliyyat sektorunda yaşıl iqtisadiyyata keçiddə fəal olan əsas tərəflərdən biridir. Liman uzunmüddətli və çətin olan bu fəaliyyətə 2016-ci ildən mərhələli şəkildə başlamışdır. 2021-ci ildə Aİ ilə birlikdə Limanın 0 emissiyasını şərtləndirən və 2035-ci ilə qədər onun fəaliyyətini əhatə edəcək “Climate” adlı strategiyası hazırlanmışdır. Bakı Limanı ISO 9001:2015 (Keyfiyyət İdarəetmə Sistemi), ISO 14001:2015 (Ətraf Mühitin İdarəetmə Sistemi), ISO 45001:2018 (Sağlamlıq və Təhlükəsizlik İdarəetmə

Sistemi) və ISO 50001 (Enerji İdarəetmə Sistemi) sertifikatlaşdırma proseslərini uğurla başa vurmuşdur. Qeyd etmək vacibdir ki, Bakı Limanı Xəzər regionunda ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı maarifləndirməyə kömək edən və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə spesifik ekoloji idarəetmə standartı olan Avropa Dəniz Limanları Təşkilatının (ESPO) PERS – “EcoPorts” sertifikatına layiq görülən ilk liman olmuşdur. “Yaşıl Liman” siyasəti qərar qəbulu prosesində mayak rolunu oynayır və limanın davamlı fəaliyyəti və inkişafı üçün baza formalaşdırır. “Yaşıl Liman” siyasətinin əsas cari layihələrinə “Tullantı sularının təmizlənməsi üzrə qurğu”, “Ekoloji cəhətdən zərərsiz əməliyyatlar binası”, “Limanda gəmilərə sahilədən elektrik enerjisinin verilməsi” və s. misal göstərmək olar. Dayanıqlı inkişafı və yaşıl iqtisadiyyatı dəstəkləyən “Alternativ enerji”, “Dayanıqlı təchizat” kimi gələcək layihələr bu siyasətin əsaslarındanır. Nümunə olaraq göstərmək olar ki, “Limanda gəmilərə sahilədən elektrik enerjisinin verilməsi” layihəsində Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) dəstəyi ilə Bakı Limanında günəş panellərinin quraşdırılması və limanın elektrik enerjisinin tam olaraq bu panellərdən alınan enerji hesabına təmin olunması planlaşdırılır. (<https://portofbaku.com/Sustainability/GreenPort>).

Paytaxt Bakını əhatə edən və nəqliyyat sektorunda daha bir yaşıl nümunə isə yerüstü nəqliyyat şəbəkəsini özündə birləşdirən Bakı Nəqliyyat Agentliyinə (BNA) məxsusdur. 2015-ci ildən etibarən qlobal ekoloji vəziyyət dəyərləndirilərək nəqliyyat siyasətində yeni tələblər və dövlət investisiyası sayəsində dizel mühərrikli avtobusların yenilənərək daha təmiz yanacaq növü olan sıxılmış təbii qazla (CNG) çalışan müasir avtobuslarla əvəzlənməsinə başlanılmışdır. Hazırda Bakı şəhərinin ümumi avtobus parkının 34%-ni CNG mühərrikli maşınlar təşkil edir və bunun nəticəsində illik 11% daha az zərərli qaz tullantıları xaric olunur. Nazirlər Kabinetinin 73 sayılı Qərarına əsasən, 2025-ci ildən etibarən paytaxta yalnız CNG və digər alternativ enerji ilə çalışan avtobusların gətirilməsi mümkün olacaq. Bu isə o deməkdir ki, CNG və digər alternativ enerji ilə hərəkətə gələn avtobuslar dizel və benzin yanacağı ilə işləyən avtobusları əvəz edəcəkdir. Daşımalar nisbətində sözügedən mühərrikli 1 avtobus fərdi nəqliyyat

vasitəsilə müqayisədə ekoloji cəhətdən 30 dəfə daha təmizdir. Şəhərin ictimai nəqliyyatında xidmət göstərən avtobusların hamısı CNG ilə əvəzləndikdən sonra ekoloji mənzərənin ciddi dəyişməsinə müşahidə edə bilərik. Görülən işlərin hər biri yaşıl iqtisadiyyata keçid müddətində yaşıl və dayanıqlı nəqliyyat sistemini təmin edir (BNA, Strateji inkişaf və planlaşdırma şöbəsi, 2021).

Yaşıl nəqliyyatdan istifadənin bir çox üstünlükləri vardır:

- Şəxsi nəqliyyat vasitələrindən istifadənin azalması və digər alternativ nəqliyyat vasitələrindən istifadəyə keçid nəticəsində əhəmiyyətli dərəcədə karbon emissiyasının azalması;
- Yaşıl nəqliyyat daha az avtomobil daha az yol infrastrukturunun salınması və daha az investisiya deməkdir. Velosiped kimi alternativ nəqliyyat infrastrukturunun qurulması da daha az xərclə daha çox faydaya gətirib çıxaracaqdır. Hal-hazırda Bakı şəhərinin mərkəzini və Bulvar ərazisini əhatə edən 7,5 km uzunluğunda velosiped yolunun inşasına başlanılmışdır. Bakı şəhərinin Baş Planına əsasən velosiped yol şəbəkəsinin uzunluğu 2027-ci ilədək 63,5 km, 2040-cı ilədək 251,2 km təşkil edəcəkdir;
- Piyadalar və velosipedçilər üçün infrastrukturun yaradılması və saxlanması məşğulluğun artmasına dəstək olacaqdır, məsələn, Almaniyada 7000 belə iş yerinin olduğu təxmin edilir (BNA, Strateji inkişaf və planlaşdırma şöbəsi, 2021).

Paytaxt ərazisində nəqliyyatın mobilliyinin, həmçinin daha təmiz və qənaətcil yaşıl nəqliyyatın təmin olunması baxımından BNA tərəfindən addımlar sürətli şəkildə atılır və yaxın gələcəkdə piyada yönümlü nəqliyyatın inkişafında yüksək rəqəmlərə çatılacağı proqnozlaşdırılır.

Polşa və İsveç tərəfindən irəli sürülmüş “Şərq Tərəfdaşlığı” (ŞT) təşəbbüsü Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Ukrayna, Belarus və Moldovanın AI ölkələri ilə mövcud əməkdaşlığının ikitərəfli gücləndirilməsini və çoxtərəfli formatda davam etdirilməsini ehtiva edir. ŞT çərçivəsində nəzərdə tutulur:

- dərin və hərtərəfli azad ticarət sahəsində yeni əməkdaşlıq sazişləri;

- AI-nin maliyyələşdirdiyi proqramlar;
- mobillik və təhlükəsizlik paktları;
- vizasız səyahət;
- AI-nin əmək bazarına giriş;
- AI qanunvericiliyinə və standartlarına uyğunlaşma;
- insanlar arasında əlaqələr sahələrində əməkdaşlıq.

ŞT çoxtərəfli formatı çərçivəsində müzakirələrin aparılması üçün aşağıdakı platformalar təsis olunmuşdur və platformalar çərçivəsində mütəmadi olaraq iclaslar keçirilir (Avropa İttifaqı ilə Əməkdaşlıq, 2022: <https://www.economy.gov.az/article/eu-ve-azerbaidjan/22009>):

- İnstitutların gücləndirilməsi və yaxşı idarəçilik üzrə Platforma;
- İqtisadi inkişaf və bazar imkanları üzrə Platforma;
- Əlaqəlilik, enerji effektivliyi, ətraf mühit və iqlim dəyişikliyi üzrə Platforma;
- Mobillik və insanlar arasında əlaqələr üzrə Platforma.

ŞT ölkələrində AI, İƏİT, UNEP və UNIDO ilə birlikdə “Yaşıl iqtisadiyyat” layihəsi çərçivəsində əməkdaşlıq həyata keçirilməkdədir. Proqramın əsas məqsədi ŞT ölkələrinə onların iqtisadi artımına maneə yaradan ekoloji böhrandan və resursların tükənməsi problemindən uzaqlaşmağa kömək etmək, ekoloji dayanıqlı iqtisadi inkişaf üzrə mühüm planlama alətləri kimi strateji ekoloji qiymətləndirmədən və ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsindən istifadə etməkdir. Azərbaycan da daxil olmaqla, bütün Şərqi Tərəfdaşlığı ölkələrində bu istiqamətdə qanuni çərçivəsinin müəyyən edilməsindən tutmuş milli təlimatların hazırlanıb həyata keçirilməsinə qədər işlər reallaşdırılır.

AYİB tərəfindən həyata keçirilən 40 şəhərin transformasiyasına kömək edən uğurlu şəhər dayanıqlılığı proqramı olan Yaşıl Şəhərlər layihəsinə Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri Gəncə də qoşulmuşdur. Proqramın bir hissəsi kimi, AYİB ətraf mühit problemlərini müəyyən etmək, prioritetləşdirmək və həll etmək üçün Gəncəyə Yaşıl Şəhər Fəaliyyət Planının hazırlanmasında köməklik göstərəcəkdir. Bank həmçinin

müasir küçə işıqlandırması sistemi, ekoloji şəhər nəqliyyatı, su və tullantı sularının, o cümlədən bərk məişət tullantılarının idarə edilməsi, mərkəzi istilik və bərpa olunan enerji infrastrukturunun təkmilləşdirilməsində şəhərə maliyyə dəstəyi göstərəcəkdir. Bu layihə dünya miqyasında enerjidən istifadənin 70 faizini və istixana qazı emissiyalarının 80 faizini təşkil edən şəhərlər üçün iqlim dəyişikliyi və ətraf mühitin deqradasiyası ilə mübarizə aparmaqda böyük fürsətlər yaradır. Bu, xüsusilə köhnəlmiş şəhər infrastrukturunun həyat keyfiyyətini aşağı saldığı, istixana qazı emissiyalarını artırdığı və cəmiyyətin iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmasının qarşısını alan AYİB regionlarındakı şəhərlərə aiddir. AYİB Azərbaycanda mühüm institusional investorlardan biri hesab edilir. Belə ki, bank bu günə kimi ölkəyə 170 layihə vasitəsilə 3,3 milyard avro sərmayə qoymuşdur. O, həmçinin yerli kiçik və orta müəssisələrə biznes məsləhətləri verir və 1000-dən çox firmaya öz fəaliyyətini təkmilləşdirməyə kömək etmişdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaşıl iqtisadiyyat

Azərbaycan ordusunun Vətən müharibəsində əldə etdiyi şanlı zəfər nəticəsində işğaldan azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarının dirçəlişi ortamüddətli dövrdə ölkənin əsas milli xərc prioritetlərindən birini təşkil edəcəkdir. Artıq sürətli şəkildə davam edən yenidənqurma və bərpa işləri, o cümlədən, ölkə iqtisadiyyatının reinteqrasiyası istiqamətində aparılan bu və bu kimi tədbirlər daha geniş miqyasda davam etdiriləcəkdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə görülməli işlər Strateji Fəaliyyət Planı üzrə vahid konsepsiya əsasında həyata keçiriləcəkdir. Nəzərdə tutulmuş bölgədə müasir şəhərsalma konsepsiyası əsasında ən təkmil innovasiyaların tətbiqi sayəsində yenidənqurma işləri həyata keçirilir. Eyni zamanda, azad edilmiş ərazilərdə alternativ enerji mənbələrinin mövcudluğu nəzərə alınaraq buranın yaşıl enerji zonasına çevrilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla bölgənin şəhər və kəndləri “smart-city” (“ağıllı şəhər”), “smart-village” (“ağıllı kənd”) konsepsiyası əsasında yenidən qurulacaqdır ki, bu da, öz növbəsində həmin bölgədə

iqtisadiyyatın əsas xidmət sahələrindən biri olan turizm sahəsinin demək olar ki, bütün növlərinin ən müasir səviyyədə təşkil olunması və inkişaf etdirilməsinə şərait yaradacaqdır (Ortamüddətli Bütçə Çərçivəsi (2022-2025)). Qeyd olunan hədəflərə nail olmaq üçün dövlət büdcəsindən ayrılacaq vəsaitlə yanaşı, habelə yerli şirkətlərin rolunun artırılması, o cümlədən xarici investorların bu işlərə cəlb edilməsi də öz müsbət töhfəsini verəcəkdir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan işlərdə xarici investisiyaların cəlbi istiqamətində də müxtəlif addımlar atılır və bu ərazilərin xarici investorlar üçün olan perspektiv və imkanları da xüsusi diqqətə çatdırılır. Yenidənqurma və bərpa işlərinin vahid konsepsiya əsasında aparılması ölkənin iqtisadi potensialının genişlənməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bu ərazilərin yenidən inkişafının ölkə iqtisadiyyatına təsirləri müsbət olacaqdır ki, bu da iqtisadi artımla nəticələnəcəkdir. Qarabağın bərpa prosesinin çoxşaxəli olduğunu nəzərə alsaq görürük ki, bu proses, həmçinin, ölkə iqtisadiyyatının bir çox sektorlarının inkişafı üçün yeni imkanlar yaradacaqdır.

Prezident İlham Əliyev 3 may 2021-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” imzaladığı sərəncamla bu ərazilərdə yaşıl enerji zonasının yaradılması ilə əlaqədar müvafiq konsepsiyanın hazırlanması üçün ixtisaslaşmış beynəlxalq məsləhətçi şirkətin cəlb edilməsi istiqamətində 2021-ci ilin dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin Ehtiyat Fondundan Energetika Nazirliyinə 1 milyon 391 min 40 ABŞ dolları məbləğində vəsait ayrılmasını qərara almışdır (Energetika Nazirliyi, 2021).

Qarabağın bərpaolunan enerji istehsalı üçün potensialının böyük olduğunu nəzərə alsaq görürük ki, burada bir kvadratmetr üfüqi səthə düşən günəş radiasiyası ildə 1600-1700 kilovat/saat, ümumi günəş enerjisi potensialı 3000-4000 meqavat təşkil edir. Ərazidə, həmçinin, külək enerjisi istehsal etmək mümkün olacaqdır ki, bu regionun dağlıq hissəsində 100 metr hündürlükdə küləyin orta illik sürətinin saniyədə 7-8 metr olduğu geniş ərazilər, habelə, 10 metrə çatan Kəlbəcər və Laçın rayonlarının

Ermənistanla sərhəd əraziləri mövcuddur. Əlavə olaraq, Kəlbəcərdə və Şuşada termal su ehtiyatlarının olması termal mənbələrdən enerji məqsədli istifadənin mümkünlüyü məsələsini ortaya qoyur (<https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabag-ve-serqi-zengezur-yasil-enerji-zonasi-olacaq-1633466251>, 2021). Qlobal Külək Enerjisi Şurasının (GWEC) hazırladığı Qlobal Külək Hesabatı 2022-ə əsasən Azərbaycan külək enerjisi potensialına görə dünyada ikinci yerdədir. Hesabatda bildirilir ki, Azərbaycanın külək enerjisi potensialı təxminən 157 gıqavatdır və 2030-cu ilə qədər hökumət bərpa olunan enerjinin ümumi elektrik enerjisi investisiyalarında payını 30%-ə çatdırmağı planlaşdırır. 2060-cı ildə yaşıl hidrogen siyasətinin bir hissəsi olaraq, sahil zonası emissiyaları sıfır olan regiona çevriləcək. Siyahıya Azərbaycanla yanaşı, Avstraliya, Şri-Lanka və Türkiyə də daxildir. Avstraliyanın külək enerjisi potensialı 4963 gıqavat, Şri-Lankanın potensialı 92 gıqavat, Türkiyənin potensialı isə 70 gıqavat olaraq qiymətləndirilir (Qlobal Külək Hesabatı, 2022).

Bütün bu mənbələr işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni enerji layihələrini gerçəkləşdirməyə imkan verir. Bu istiqamətdə nəzərdə tutulan irimiqyaslı işlər ardıcılıqla həyata keçirilir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə külək, günəş, hidro, geotermal və bioenerji kimi bərpaolunan enerji potensialından səmərəli istifadə, enerji səmərəliliyi texnologiyaları, müasir enerji idarəetmə yanaşmaları əsasında regionun enerji təminatını həyata keçirmək üçün yaşıl enerji zonasının yaradılması ilə əlaqədar müvafiq konsepsiyanın hazırlanması məqsədilə Azərbaycanın Energetika Nazirliyi ilə Yaponiyanın “TepSCO” şirkəti arasında müqavilə imzalanmışdır. Layihə çərçivəsində sözügedən ərazilərdə iqtisadi inkişaf və əhalinin məskunlaşmasından asılı olaraq enerjiyə tələbat və enerji təchizatı ssenariləri əhatə ediləcək, bərpaolunan enerjinin şəbəkəyə inteqrasiyası, enerji effektivliyi, nəqliyyat, şəhərsalma, tullantıların idarə edilməsi, ağıllı şəbəkələr, yaşıl maliyyələşdirmə və digər məsələlərə baxılacaq. Yaşıl enerji sahəsində beynəlxalq təcrübəyə malik “TepSCO” şirkəti tərəfindən Yaponiya, Vyetnam, Malayziya,

İndoneziya, Braziliya və Tailandda ağıllı şəhər layihələri çərçivəsində yaşıl həllər təklif edilib.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərinin milli iqtisadiyyata sürətli inteqrasiyasının təmini, dayanıqlı inkişafı, o cümlədən, layiqli yaşayış şəraitinə nail olunması üçün həyata keçirilən genişmiqyaslı quruculuq və bərpa işləri çərçivəsində Ağdam rayonunda Ağdam Sənaye Parkının yaradılması üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti müvafiq Fərman imzalamışdır. Ağdam Sənaye Parkı müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə sənaye sahəsində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı, emalı, həmçinin təkrar emalı və satışı, habelə xidmətlər göstərilməsi üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazi kimi qurulub inkişaf etdiriləcəkdir (<https://president.az/az/articles/view/51773>).

3.2. Yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı tədqiqatın aparılması və onun nəticələrinin qiymətləndirilməsi

Ölkəmizin yaşıl iqtisadiyyata keçidi ilə bağlı olan müxtəlif fəaliyyətləri icra edən qurumlarının nümayəndələri (Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin Katibliyi, Bakı Limanı, Bakı Nəqliyyat Agentliyi), o cümlədən bu və bu kimi əlaqəli sahələrdə tədqiqat işi aparən mütəxəssislərlə yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı dünyada və ölkəmizdə gedən proseslər haqqında müsahibə keçirilmişdir. Müsahibə aparılacaq qurum və şəxslərin müəyyənləşdirilməsi zamanı qartopu nümunə seçmə metodu seçilmişdir. Birbaşa yaşıl iqtisadiyyat ilə bağlı fəaliyyəti, layihələri və məlumatları olan qurum və şəxslərin təyin olunması çətin olduğu üçün qartopu metodu ən uyğun metoddur.

Müsahibə sualları hazırlanarkən ədəbiyyat incələməsi edilmiş, dünyada daha əvvəl aparılmış tədqiqatlarda istifadə olunan suallardan yola çıxaraq müsahibə sualları hazırlanmışdır. Müsahibə sualları və alınan cavablar aşağıdakı kimi olmuşdur (Müsahibədə iştirak edən şəxslərin anonimliyinin qorunması məqsədi ilə, şəxslər A, B, C və D şəklində şərti olaraq işarələnmişdir):

SUAL 1: Bu gün yaşıl iqtisadiyyat necə başa düşülür? Yaşıl iqtisadiyyatda maraqlı tərəflər kimlərdir və kimlər olmalıdır?

A: Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji məsələlərə diqqət ayırmaqla cəmiyyətin və ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığını təmin etmək deməkdir. Burada maraqlı tərəflərdən ən əsası dövlət, daha sonra isə cəmiyyət olmalıdır.

B: Yaşıl iqtisadiyyat gələcəyin trendidir. Bu gün, ölkə iqtisadiyyatları üçün önəmli sahələri yaşıl iqtisadiyyata keçid vasitəsi ilə qorumaq və inkişaf etdirmək olar. Bu sahədə cəmiyyətin hər bir fərdi maraqlı tərəf rolunu oynamalıdır və bu keçidin müsbət nəticələrini düşünən beyinlər burada maraqlı tərəf sayıla bilərlər.

C: Ətraf mühitin mühafizəsində önəmli rola malik olan hər bir şey yaşıl iqtisadiyyat deməkdir. Bu gün bir çox sahələrdə yaşıl keçidin baş verməsi həm

investisiya, həm də yeni bir vizyonlaşmanın olması əsas götürülür. Bu baxımdan burada həm dövlət, həm özəl təşkilatlar, həmçinin də cəmiyyət maraqlı tərəf rolunu oynayır.

D: Yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı və inklüziv inkişaf naminə yeni hədəfləri müəyyən edən bir sistemdir. Adətən Üçlü inkişaf modelinin (Triple Helix Model) hər 3 tərəfi – akademik sektor, sənaye və dövlət yaşıl iqtisadiyyatın qurulmasında maraqlıdır. Çünki, bu, hər 3 tərəfə zərərləri azaltmaq, mənfəəti artırmaq və gələcəyi daha dayanıqlı qurmaq imkanı təqdim edir. Dünya təmsalında biz bunu artıq son 3 onillikdə xüsusilə görürük. Azərbaycan təmsalında isə, xüsusilə təbii resursların tükənmək ehtimalını nəzərə alaraq, yaşıl iqtisadiyyata keçidin daha dayanıqlı gəlir mənbələri və rifah formalaşdırma biləcəyini güman etmək olar.

SUAL 2: Yaşıl iqtisadiyyata keçidlə dayanıqlı inkişafa necə nail olmaq olar?

A: Bildiyimiz kimi, dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat arasında müəyyən oxşarlıqlar və fərqliliklər mövcuddur. Burada belə demək olar ki, hər bir ölkənin özünün bu keçidə yanaşmasına görə vəziyyət dəyişə bilər. Məsələn, İEOÖ-lər belə düşünürlər ki, inkişaf etmiş ölkələr öz inkişaf yollarında ətraf mühitə daha çox zərər vurmuş və dayanıqlı inkişafın müəyyən bir pilləsinə nail olmuşdur. Məhz, İEOÖ-lər üçün daha çox vacib olan yaşıl keçiddə İEOÖ-lərə dəstək də İEOÖ-lərdən gəlməlidir ki, onlarda dayanıqlı inkişafa nail ola bilsinlər.

B: Yaşıl iqtisadiyyata keçid birbaşa olaraq gələcək iqtisadi inkişafı və dayanıqlı inkişafı təmin edir. Məsələn, yaxın gələcəkdə dəniz ticarətində yaşıl standartlara uyğunsuzluq həmin sahədə ölkənin sanksiyalarla üzləşməsinə və bunun nəticəsində maliyyə öhdəliklərinin yaranmasına gətirib çıxaracaqdır ki, bu da dayanıqlı inkişaf nail olmaq yolunda ciddi problemlər yaradacaqdır. Bu gün ölkəmizin tranzit potensialının ən qabaqcıl oyunçularından biri Bakı Limanıdır. Buradan aşırılan yüklərin təqribən 96%-i tranzit olaraq sayılır. Bu faizi itirməmək üçün yaşıl siyasətlərə getmək bizim üçün əsas prioritetlərdən sayılır.

C: Dayanıqlı inkişaf, layiqli yaşam hər bir ölkənin özü və əhalisi üçün mütləq şərtlərdən biridir. Yaşıl iqtisadiyyatın əsas vəzifələrindən olan ətraf mühitdə karbon

emissiyalarının azaldılmasını nəzərə alsaq ictimai nəqliyyatda daha təmiz nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti və daha çox piyadayönümlülüyün olması yaşıl keçiddə dayanıqlı inkişafı şərtləndirəcəkdir.

D: Bəli, yaşıl iqtisadiyyata keçidin əsas hədəflərindən biri dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaqdır. Çünki, nəticədə, resurslar qıtdır və bu məhdud resursları rasional idarə edə bilmək üçün daha az zərərli və daha çox mənfəətli yeni sistemlərə keçid etməyə ehtiyac var.

SUAL 3: Yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı cəmiyyəti narahat edən məsələlər hansılardır? Cəmiyyətin sərbəst fərdləri bu məsələlərin həllində hansı rola malikdirlər?

A: Bu gün cəmiyyətin təmiz bir mühitdə yaşaması cəmiyyətlər qədər hökumətlərin də qarşısında duran əsas prioritetlərdəndir. Yaşıl keçidi həyata keçirmək insanların sağlam yaşaması ilə bağlı faizlərdə müəyyən irəliləyişlər deməkdir. Təəssüflər olsun ki, cəmiyyətin sərbəst fərdləri də ətraf mühiti zərərli tullantılarla çirkləndirməkdə davam edirlər. Bu şəraitdə yaşıl keçid prosesi də müəyyən qədər ləngiyir.

B: Bu strateji bir məsələdir. Burada cəmiyyətlə birlikdə müəyyən olunmuş vahid strategiya əsas rol oynayır. Təbii ki cəmiyyətin də bu məsələdə vəzifə və öhdəlikləri az deyil. Hər bir vətəndaş bu keçiddə öz üzərinə düşən fəaliyyətləri icra etməlidir.

C: Bu məsələdə vəziyyət bir qədər kritikdir. Bu gün fərdi nəqliyyat vasitələrindən istifadənin kütləviləşməsi əsas narahatedici məqamlardandır. İnsanlar kiçik məsafələri qət etmək üçün belə ictimai nəqliyyatdan, piyada səyahətlərdən istifadə etmir, A məntəqəsindən B məntəqəsinə getmək üçün yalnız şəxsi avtomobillərinə üstünlük verirlər. Cəmiyyətin sərbəst fərdləri bunun ekoloji olaraq ətraf mühit üçün zərərli olduğunu düşünməli və kiçik məsafələrə səyahətlərdə alternativ nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməlidir.

D: Ümumiyyətlə, cəmiyyətlər tamamilə yeni bir sistemə keçid edərkən bəzi narahatlıqlar yaşayırlar. Ona görə də innovasiyalar və yeni texnologiyalarla bağlı

adətən prosesin əvvəlində cəmiyyətlərin daha təmkinli və mühafizəkar davrandığını görürük. Eynisini yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı demək mümkündür. Cəmiyyətin bu prosesdə tərəf kimi iştirakçılığı keçid prosesini həm asanlaşdırır, həm də müsbət nəticə imkanlarını artırır.

SUAL 4: Yaşıl iqtisadiyyata keçidin inkişaf etməkdə olan ölkələr və bizim ölkəmiz üçün nə qədər uyğun olduğunu düşünürsünüz?

A: Yaşıl iqtisadiyyata keçid inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ideal bir yoldur, lakin bu yolda bir sıra problemlər mövcuddur. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu keçid çox bahalıdır və böyük investisiyalar tələb edir. Bu səbəbdən bu kimi ölkələrdə bu keçidin həyata keçirilməsi üçün həm dövlət büdcəsindən, həm özəl qurumlardan, həm də beynəlxalq təşkilatlardan investisiya qoyuluşları reallaşdırılmalıdır.

B: Bu keçid bizim ölkəmiz də daxil olmaqla inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün uyğundur. Sadəcə, burada ölkələr müəyyən çətinliklərlə rastlaşırlar. Bunlardan ən əsası investisiya məsələsidir. Bakı Limanında Yaşıl Limanın yaradılması da investisiyasız mümkün olmazdı. Bu həm Limanın öz büdcəsindən ayırmalar hesabına, həm də Aİ tərəfindən investisiyalar hesabına həyata keçirilir.

C: Burada keçidin uyğun olub-olmaması məsələsi fəaliyyətlərin icrasından daha çox cəmiyyətdən asılıdır. Cəmiyyətin bu fəaliyyətlərdə necə iştirak etməsi bu keçidin uyğunluğunu da müəyyənləşdirir.

D: Fikrimcə, yaşıl iqtisadiyyata keçid inkişaf etməkdə olan ölkələr və eynilə bizim üçün həm xərcli, həm də bəzən çətin olsa da, nəticəsi faydalıdır. Azərbaycan kimi təbii enerji resursları ilə dünya bazarına çıxan və milli iqtisadiyyatını bu sistemlər üzərində qurmuş ölkə üçün yaşıl iqtisadiyyata keçidin həm təhdidləri, həm də imkanları vardır. Təhdidləri odur ki, tamamilə yeni bir sistemə keçid edərkən iqtisadiyyatın buna necə reaksiya verəcəyi qeyri-müəyyəndir. İmkanlar ondan ibarətdir ki, belə bir dayanıqlı sistemə keçidi iqtisadiyyatın potensiallarını istifadə etmək fürsətləri yaradır.

SUAL 5: Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə ölkələrin üzləşdiyi çətinliklər nələrəndən ibarətdir? Bu çətinliklərin faydaya çevrilməsi üçün hansı addımlar atılmalıdır?

A: Əgər məsələyə Azərbaycan aspektindən yanaşsaq, buradakı əsas çətinlik maarifləndirmənin azlığı olardı. Bunun üçün UNIDO tərəfindən Azərbaycanın 2 müxtəlif universitetində (Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti və Gəncə Dövlət Universiteti) yaradılmış 2 tədqiqat mərkəzinin (Nizami Gəncəvi adına Dayanıqlı İnkişaf və Yaşıl İqtisadiyyat Tədqiqat Mərkəzi və Nizami Gəncəvi adına Dayanıqlı və Ağıllı Şəhərlər və Regionlar Tədqiqat Mərkəzi) nəzdində Resurs Səmərəliliyi və Təmiz İstehsal adlı 2 klub yaradılmışdır. Klublar kiçik və orta sahibkarları özündə birləşir. Burada onların göstərdikləri fəaliyyətlər üzrə müxtəlif qiymətləndirmələr aparılır ki, bunun nəticəsində həmin sahibkarların istehsalının nə dərəcədə resurs səmərəli və təmiz olduğuna dair məlumatlar əldə etmək olur. Burada müxtəlif səbəb və təsirlərdən yaranmış məhdudiyyətlərin fərsətlərə çevirilməsi məsələlərinə də diqqət yetirilir.

B: Öncəki sualın cavabında qeyd etdiyim kimi, əsas çətinlik yaşıl iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyin külli miqdarda investisiya tələb etməsidir. Bunun aradan qaldırılması üçün beynəlxalq əməkdaşlıqlar əsas kimi götürülə bilər. Çünki, bir çox beynəlxalq təşkilatlar yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüslərini maliyyələşdirməkdə maraqlı tərəf rolunu oynayırlar.

C: 3-cü sualın cavabına baxın.

D: Əsas çətinliklər maliyyə, investisiya mənbələri, infrastruktur, texniki imkanlar ilə bağlıdır. Bu çətinliklərin faydaya çevrilməsi üçün qısa, orta və uzun müddətdə keçid strategiyalarına ehtiyac var.

SUAL 6: Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə nailiyyətlər nələrdən ibarətdir? Qazanılanların dayanıqlılığı üçün ölkə iqtisadiyyatları hansı addımlar atmalıdır?

A: Ümumilikdə dünya üzrə götürsək yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı bir sıra nailiyyətlər mövcuddur. Bunlara sənaye parklarının eko-sənaye parklarına çevrilməsini misal göstərmək olar. Bu tendensiyanı hal-hazırda ölkəmizdə də görmək mümkündür. Daha sonra ətrafa çirkləndirici qazlar buraxmayan yaşıl nəqliyyat vasitələrinin mövcudluğu, müəyyən yaşayış müəssisələrinin və obyektlərinin bərpa olunan enerji mənbələrindən alınan enerji hesabına elektrikle təminatı və s. göstərilə biləcək əsas nailiyyətlərdəndir.

B: Mən bu suala elə Azərbaycan təmsalında cavab verəcəyəm. Yaradılmış “Yaşıl Liman” Xəzər regionunda “EcoPorts” sertifikatına layiq görülmüş ilk limandır. Eyni zamanda bu limanda AYİB-in dəstəyi ilə bir sıra layihələrin icrası davam etdirilir. Bu qazanılanların dayanıqlığı məsələsinə gəldikdə isə, misal olaraq əldə edilən sertifikatların müəyyən müddətli olması yenidən bu sertifikatları almaq üçün əvvəlkinin öhdəliklərini yerinə yetirilməsini şərtləndirir.

C: Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə nəqliyyat sahəsində əldə olunan nailiyyətlərə misal olaraq paytaxta CNG ilə çalışan avtobusların gətirilməsidir. Bu avtobuslar ətraf mühitə dəyən ekoloji zərərləri minimuma endirməkdə köməkçi olan əsas vasitələrdəndir. Daha sonra piyada zolaqlarının genişləndirilməsi, hətta bəzi küçələrin tamamilə piyadalar üçün təşkili, velosiped yollarının çəkilməsi işləri də gələcək bu kimi nailiyyətlərdən olacaqdır. Bu həm də şəhər nəqliyyat mobilliyinə gətirib çıxaracaqdır. Dayanıqlılığın təmin olunması məqsədilə isə, bu fəaliyyətlər durmadan davam etdirilir.

D: Yaşıl iqtisadiyyata keçid yalnız enerji məbələrini şaxələndirmir, həm də sənaye sektorlarını inkişaf etdirə bilər. Bunun üçün ölçülə və tətbiq edilə bilən milli strategiyaya ehtiyac var.

SUAL 7: Yaşıl iqtisadiyyat ideyasını idarə edən, yaşıl iqtisadiyyatın planlaşdırılması proseslərinə çıxış imkanı olan orqan və qurumlar hansılardır? Bu orqanların bu fəaliyyəti göstərməsində motivasiyası nədən ibarətdir? Xarici təşəbbüslər yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı ölkədaxili yanaşmaları nə dərəcədə dəstəkləyir?

A: Yaşıl iqtisadiyyat ideyası və təşəbbüsləri ilə dünyada bir çox təşkilat və qurumlar çıxış edirlər. Onların təşəbbüsləri digər ölkələr üçün də müəyyən motivasiya rolunu oynayır.

B: Ölkəmizdə bu ideyanı idarə edən qurumlara İqtisadiyyat Nazirliyini, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyini və Energetika Nazirliyini misal göstərmək olar. Dünyada isə bir sıra beynəlxalq təşkilatlar vardır ki, onlar həm yaşıl təşəbbüslərlə çıxış edir, həm də bu sahəyə investisiyalar ayırırlar. Düşünürəm ki, ölkəmizdə yaşıl keçidlə məşğul olan bütün qurumların əsas motivasiyası gələcəyə baxışdır. Gələcəkdə

yaşıl iqtisadiyyatdan faydaların olması üçün bu gün mütləq şəkildə bu keçidi sürətləndirmək lazımdır. Lakin bu keçid sürətlidir mi? – Deyil.

C: Yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesində aktiv şəkildə iştirak edən bir sıra beynəlxalq və yerli qurumlar vardır. Onların fəaliyyəti ilə dərinlən tanış olmasaq belə gedişat onu göstərir ki, bu keçidin təmin olunması üçün müəyyən bir zamana ehtiyac vardır. Təkcə maliyyə məsələləri bu problemləri həll etmir, həmçinin cəmiyyətin baxış tərzi və bu mövzunu qavraması da əsasdır.

D: Akademik sektor, sənaye və dövlət yaşıl iqtisadiyyatın qurulmasında maraqlıdır. Çünki, bu, hər 3 tərəfə zərərləri azaltmaq, mənfəəti artırmaq və gələcəyi daha dayanıqlı qurmaq imkanı təqdim edir. Eyni zamanda, cəmiyyətin (vətəndaş cəmiyyətinin) bu prosesdə iştirakına ehtiyac var. Çünki, bu tərəfin iştirakı yerlərdə (lokal) ehtiyacı, tələbləri daha yaxşı təmsil edə bilər. Xarici təşəbbüslər isə bu sahə üzrə investisiya axını, texnologiya və bilik transferini sürətləndirə bilər.

SUAL 8: Yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüslərinin qalibləri və məğlubları kimlərdir və ya kimlər olacaq? Burada qazananlar və itirənlər nələrə görə təsnif edilirlər və ya ediləcəklər? (Dünya və Azərbaycan timsalında)

A: Əksər ölkələr düşünür ki, yaşıl iqtisadiyyata keçid yalnız qazandırır, lakin bu belə deyildir. Düzgün milli iqtisadi prioritetlərinə və maraqlarına uyğun olaraq öz inkişaf gündəliklərinə uyğun şəkildə yaşıl iqtisadiyyatı inkişaf etdirənlər bu prosesin qazananları, daha çox xarici maliyyədən asılı olan ölkələr və öz milli iqtisadi maraqlarına uyğun olmayan layihələr həyata keçirənlər isə bu keçiddə itirənlər ola bilərlər.

B: Bu mövzuda məğlub yoxdur. Hər bir təşəbbüskar burada qalibdir. Çünki, yaşıl iqtisadiyyat gələcəyi hədəfləyir. Burada hədəfləyən dövlətdir və onun qəbul etdiyi strategiyadır. Dövlətin qəbul etdiyi strategiyanın məğlub olmaq kimi bir şansı yoxdur.

C: Düzgün siyasət hər zaman qazandırır.

D: Məncə hər ənənəvi sistemdən yeni bir sistemə keçiddə olduğu kimi burada da itirənlər əsasən hazırki sistemdən daha çox faydalanan ənənəvi oyunçulardır.

Qazananlar isə adətən cəmiyyətin yüksək potensiala sahib və yenilikçi tərəfləridir. Əslində isə texnoloji tərəqqinin əvvəlki dinamikasına da baxsaq, görürük ki, zaman keçdikcə daha çox tərəf bu yeni sistemlərdən faydalanmaq imkanı əldə edirlər.

SUAL 9: Qısa və uzunmüddətli perspektivdə yaşıl iqtisadiyyata keçidi və ümumiyyətlə yaşıl iqtisadiyyatla bağlı prosesləri həyata keçirməyə ən yaxşı kim və ya kimlər kömək edə bilər?

A: Universitetlər, hökumətlər və özəl qurumlar.

B: Universitetlər, Dövlət qurumları və özəl biznes subyektləri.

C: Dövlət və özəl əməkdaşlıq.

D: Məncə, burada əvvəla maraqlı toqquşmalarını doğru idarə etmək, maraqlı qruplarını doğru müəyyən etmək gərəkdir. O zaman keçid yuxarıda qeyd etdiyimiz tərəflər həm öz öhdəliklərini daha yaxşı yerinə yetirə biləcəklər, həm də fayda əldə edəəcəklər.

SUAL 10: Hal-hazırda Azərbaycanda dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı hansı addımlar atılır, hansı təşəbbüslər və layihələr həyata keçirilir? Bu təşəbbüslərin faydaları nələrəndən ibarətdir? Ümumiyyətlə bu təşəbbüslər yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesini sürətləndirirmi?

A: Təmiz şəhər, Yaşıl liman, yaşıl enerji, ağıllı kənd və s. Eyni zamanda Gəncədə AYİB-in Yaşıl şəhərlər layihəsinin icrasına başlanacaqdır.

B: Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyata keçiddəki ən böyük uğurlarından biri Yaşıl Limanın olmasıdır. Bu gün ölkədəki qurumlar öz çərçivələrində yaşıl keçidi həyata keçirirlər. Düşünürəm ki, vahid strateji plan olarsa bu keçid daha da sürətli şəkildə olacaq və faydaları qısamüddətli dövrdə görünəcəkdir.

C: Bu gün yaşıl iqtisadiyyata keçid ölkənin əksər sahələrində gündəmdə olan mövzulardan biridir. Buna görə də, bu mövzuda bir sıra addımlar atılır. Bu sualın cavabı altıncı sualın cavabında izah olunmuşdur. Bu təşəbbüslərin yaşıl keçidi sürətləndirməsi məsələsi isə fəaliyyətlərin birtərəfli deyil, müştərək həlli zəruri olduğuna görə

tərəflərdən asılıdır. Lakin, hal-hazırkı vəziyyətə baxsaq görürük ki, bu keçid sürətli şəkildə getmir.

D: Azərbaycanda bununla bağlı həm daxildə bəzi siyasətlər var, həm də xarici investisiyanın cəlbi var. Lakin, məncə, bunlar yetərsizdir. Çünki bu keçidi üçlü inkişaf modelinin hər üç tərəfini, üstəlik cəmiyyəti cəlb etmədən faydalı həyata keçirə bilmək çətindir. Əgər bu tərəflər aktiv və açıq iştirak edə bilsələr, keçid prosesi sürətlənər.

SUAL 11: Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə ölkəmizdə hansı imkanlar vardır? Bu imkanlar yaşıl iqtisadiyyata keçiddə yeterincə istifadə edilirmi?

A: Yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün imkanlarımız genişdir: günəş və külək enerjiləri. Azərbaycan dünyada külək enerji potensialına görə 2-ci yerdədir. Bu imkanlar Şərqi Zəngəzur, Qarabağ, Abşeron hal-hazırda da araşdırılır.

B: Bərpa olunan enerji mənbələri bu imkanlara misal ola bilər. Nəzərə alsaq ki, ölkə ərazisində ilin 365 günündən 300 günə yaxını və hətta daha çoxu günəşli günləri əhatə edir, bu ona əsas verəcəkdir ki, biz günəş enerjisindən maksimum şəkildə yararlanıla bilər.

C: Ölkəmizin bərpa olunan enerji mənbələri baxımından potensialı zəngindir. Düşünürəm ki, bu imkanlardan yetəri qədər istifadə etmək olar.

D: Azərbaycanın alternativ enerji, coğrafi yerləşmə məkanı və resurslar baxımından potensial, imkanlar var. Lakin görünən odur ki, onlar yetərli istifadə edilmir.

SUAL 12: Ölkəmizdə yaşıl iqtisadiyyata keçidi yavaşladan faktorlar nələrdir?

A: Əsas faktor kimi maarifləndirmənin azlığını göstərmək olar.

B: Yaşıl iqtisadiyyat sahəsində kadr potensialı çox azdır. Bu keçidi ölkədə tətbiq etmək üçün kadrların praktiki yöndə inkişafına da zərurət vardır.

C: Bu faktorlar əsasən sosial faktorlardır: kadr potensialı və cəmiyyətin bu mövzuda maarifləndirilməsi.

D: Məncə, ən əsas baryer məhz institusional çərçivənin zəif olması, bu istiqamətdəki hədəflərin dağılıq üzə çıxmasıdır. Eyni zamanda, Azərbaycanın mövcud fiziki və insan resurslarını, institutlarının keyfiyyətini dəqiq ölçmək və diaqnozu dəqiq müəyyən etmək lazımdır ki, keçid prosesi faydalı baş versin. Həm siyasi, həm iqtisadi, həm də sosial iştirakçılığa ehtiyac var. İştirakçılığı artırmadan belə dramatik keçidləri etmək adətən ağırdır.

Yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı aparılmış tədqiqatın nəticələrinin qiymətləndirilməsi

Aparılan müsahibələr göstərir ki, bu gün yaşıl iqtisadiyyat mövzusu bütün ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da aktualdır. Bir sıra dövlət və özəl qurumların yaşıl keçidlə bağlı qarşılarına qoyduqları müxtəlif öhdəliklər vardır. Bu öhdəliklərin icrası birbaşa olaraq ölkədə dayanıqlı inkişafa nail olmağa yönəlmişdir.

Bu gün yaşadığımız dünyada proseslər sürətlə dəyişir. Bu gün üçün aktual olan mövzular sabah üçün öz aktuallığını itirə bilirlər. Müsahiblərin verdiyi cavablardan belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə yaşıl keçid sürətli şəkildə baş vermir. Burada bir sıra problemlər və çətinliklər mövcuddur. Belə ki, bu sahədə maraqlı tərəflərin azlığı, təşəbbüslərin yetərincə olmaması problemləri ilə bərabər, bu sahəyə investisiya qoyuluşları və cəmiyyətin sərbəst fərdlərinin davranışları kimi çətinliklər vardır. Maliyyə çətinlikləri ilə yanaşı infrastrukturun zəif olması və texniki imkanların olmaması, onların həlli üçün qısa, orta və uzunmüddətli strategiyaların hazırlanmasını vacib hala gətirir.

Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə ölkəmizin qazandığı nailiyyətlər bu keçidlə bağlı müəyyən addımların atıldığına göstəricisidir. Bunlara sənaye parklarının eko-sənaye parklarına çevrilməsini, tələb olunan sertifikatlaşdırılma proseslərini uğurla başa vuran “Yaşıl liman”-ın yaradılmasını, paytaxt ərazisinə gətirilən avtobusların böyük faizinin CNG ilə çalışmasını, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşıl enerji zonasının və ağıllı kəndlərin yaradılmasını misal göstərmək olar. Alınan ortaq cavablar göstərir ki, əgər ölkə üzrə yaşıl keçid üzrə vahid strategiya qəbul olunarsa, bu sahədə işlər daha sürətli və planlı şəkildə gedəcəkdir, lakin hal-hazırkı vəziyyətdə hər bir qurum öz miqyasında bu keçidə məşğul olaraq müəyyən təşəbbüsləri həyata keçirir. Bir qurumun fəaliyyətindən digər qurumun xəbərsiz olması isə, koordinasiyalı iş şəraitinin mövcud olmamasının göstəricisidir. Vahid strategiya olduğu təqdirdə bu sahə ilə əlaqəli fəaliyyətlərlə məşğul olan qurumların, həmçinin vahid platforması yaranacaqdır ki, onlar verdikləri hesabatlarla həm ölkədə bu sahədə lazım olan məlumat bazasını

yaradaraq genişləndirmiş olacaq, həm də bir qurumun digər qurumun fəaliyyətini izləyərək əməkdaşlıq imkanlarını gücləndirəcək, təşəbbüsləri artıracaqdır. Yaranmış problem və çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün əməkdaşlıq məsələlərinə də diqqət yetirilməsi vacib məqamlardandır. Həmçinin, Dövlət-Universitet-Sənaye işbirliyi bu keçiddə müsbət rol oynayacaqdır.

Müsaiblərin sözlərinə görə, ölkəmizdə bərpa olunan enerji mənbələri yaşıl keçid üçün əsas potensial imkanlardan hesab olunur. Bu mənbələrdən istifadə etmək üçün tələb olunan avadanlıqların ölkəyə gətirilməsi isə investisiya tələb edir ki, bu mövzuda həm ölkə, həm də bu sahəyə investisiya qoymaqda maraqlı olan beynəlxalq təşəbbüslər tərəfindən müxtəlif tədbirlər görülür.

Yaşıl iqtisadiyyat həm də sıfır karbon emissiyası, tullantısız və təmiz iqtisadiyyat deməkdir. Karbon qazının buraxılış həcminin azaldılması məqsədilə ölkəyə müasir tipli avtobuslar gətirilməsi artıq kütləvi hal almışdır. Yaxın gələcəkdə bu problem kökündən həll olunmuş hesab olunacaqdır. Tullantısız və təmiz iqtisadiyyatın inkişafında ekosenəyə parklarını misal göstərmək olur. Yaradılan parklarda təkrar emal prosesi aparılır və ətraf mühitə atılan zərərli tullantıların sayı minimuma endirilir.

Tədqiqatın aparılması bizə onu deməyə əsas verir ki, ölkəmizdə yaşıl keçidlə bağlı həyata keçirilən fəaliyyətlərin statistik məlumatlar bazası yoxdur və ya yetəri qədər təkmil deyildir. Bu statistik məlumatların varlığı keçidin dinamikliyi ilə paralel olaraq, həmin məlumatları ölçə biləcək mütəxəssisləri və tədqiqatçıları da tələb edir. Bu tələbə təklif olaraq ölkədə bu sahədə mütəxəssislər və tədqiqatçıların yetişdirilməsi və əmək bazarında rəqabətqabiliyyətli rola malik olması əsas diqqət yetirilməli məqamlardandır. Hər bir sahənin təşviqi bilavasitə onun maarifləndirilməsi ilə əlaqədardır. Yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı dövlət və özəl qurumlarının təşəbbüskar tərəfləri vasitəsi ilə maarifləndirici fəaliyyətlərin təşkili, məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində bu sahə ilə bağlı dərslərin tədris olunması yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişafı ilə bağlı maarifləndirmənin inkişafına müsbət töhfələr verəcəkdir.

Müsahiblərin əksər suallarda bir-birlərinə yaxın verdiyi cavablar onu göstərir ki, ölkədə yaşıl keçidlə bağlı problemlər eynidir. Bu isə, lazımi qurumların həmin problemlərə fokuslanmalı olduqlarına birbaşa əsasdır. Ölkəmizdə yaşıl iqtisadiyyat ideyasını idarə edən İqtisadiyyat Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Energetika Nazirliyi kimi əsas qurumlar tərəfindən problemlər həll olunmadıqca hər hansısa bir keçiddən söhbət belə gedə bilməz və bununla da gələcək üçün planlanmış fəaliyyətlərdə ləngimələr yaşanaraq ölkənin dayanıqlı inkişaf dinamikasında enmələr müşahidə olunacaqdır.

Ümumiyyətlə, müsahibənin nəticələri onu göstərir ki, ölkədə yaşıl keçidlə bağlı bütün sahələri özündə əhatə edən vahid strateji plan hazırlanmalı və qəbul edilməli, maarifləndirməyə xüsusi diqqət yetirilməli və əməkdaşlıqlar sayəsində ölkəyə keçidi sürətləndirəcək investisiyaların gəlməsi baxımından siyasət aparılmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılan tədqiqatdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, yaşıl iqtisadiyyata keçid sürətli və effektiv şəkildə dayanıqlı inkişafa nail olmaq deməkdir. Dünyamızın və üzləşdiyimiz risklərin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdiyi bir zamanda, bu dəyişikliklər iqtisadiyyata yanaşmamıza əsaslı şəkildə yenidən və daha fərqli istiqamətlərdən baxılmasını tələb edir.

Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə ölkə iqtisadiyyatlarının üzləşdiyi əsas maneələrdən biri, bu keçidin böyük investisiya tələb etməsidir. Burada bərpa olunan enerjilərdən istifadə əsas götürülür ki, bunun üçün yaradılan infrastruktur da külli miqdarda maliyyə vəsaiti tələb edir. Misal olaraq günəş enerjisinin istifadəsini götürsək, bu zaman günəş panellərinin alınması məsələsi gündəmə gəlir ki, bu panellər bahadır və ömürlük deyillər. Müəyyən bir müddət keçdikdən sonra onların istismar müddəti bitir və yenilənməsinə ehtiyac duyulur. Yaşıl transformasiyanın kütləviləşdiyi dövrdə bu maneələr aradan qalxacaqdır. Eyni zamanda, bu keçiddə tələb olunan yaşıl investisiyalar gələcək iqtisadi inkişafın əsas mənbələri olacaq yeni sektorları və texnologiyaları inkişaf etdirəcək: bərpa olunan enerji texnologiyaları, resurs və enerjiyə qənaət edən binalar və avadanlıqlar, aşağı karbonlu ictimai nəqliyyat sistemləri, yanacaq səmərəli və təmiz enerjili nəqliyyat vasitələri üçün infrastruktur, tullantıların idarə edilməsi və təkrar emalı müəssisələri və s. Bundan əlavə, daha dayanıqlı inkişaf yoluna rahat keçidi təmin etmək üçün yaşıllaşdırma ilə bağlı biliklər, idarəetmə və texniki bacarıqlar da daxil olmaqla insan kapitalına əlavə investisiyalar, maarifləndirmə prosesinin sürətləndirilməsi tələb olunur. Bu gün, yaşıl keçid üçün tələb olunan investisiyaların əsas hissəsi özəl sektordan gəlsə də, effektiv keçidin başlanğıcı üçün dövlət investisiyalarına ehtiyac duyulur.

Yaşıl iqtisadiyyat inkişafı, gəlirləri və məşğulluğu dəstəkləyən, iqtisadi tərəqqi ilə ekoloji dayanıqlıq arasında mübadilə yaradan bir anlayışdır. Qısamüddətli dövrdə yaşıl ssenari üzrə iqtisadi artıma nail olmaq çətin olsa da, daha uzunmüddətli perspektivdə yaşıl iqtisadiyyata doğru hərəkət etməklə atılan bütün tədbirlər sayəsində həm ÜDM

artımı, həm də adambaşına düşən gəlirdə artım müşahidə olunacaqdır. Məşğulluq baxımından kənd təsərrüfatı, inşaat, meşə təsərrüfatı və nəqliyyat kimi bir sıra mühüm sektorlarda yaşıl iqtisadiyyat qısa, orta və uzunmüddətli dövrlərdə digər iş yerlərindən daha çox iş yeri təmin edir.

Yaşıl iqtisadiyyat iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə aparır, layiqli iş yerləri yaradır, idxaldan asılılığı azaldır, qalıq yanacaqları təmiz enerji və aşağı karbon texnologiyaları ilə əvəz edir. Enerji və resurs səmərəliliyini təşviq edən yeni texnologiyalar qəhvəyi iqtisadiyyatda iş itkilərini kompensasiya edərək, yeni istiqamətlərdə artım imkanları təmin edir.

Yaşıl iqtisadiyyat qəhvəyi iqtisadiyyat qədər iqtisadi artım və məşğulluq təmin edə və eyni zamanda əhəmiyyətli dərəcədə daha çox ekoloji və sosial fayda verə bilər. Təbii ki, bu yolda bir çox risklər və çətinliklər vardır. Lakin, ən böyük risk status-kvoda qalmaq və yaşıl iqtisadiyyata keçidlə məşğul olmamaqdır. Yaşıl iqtisadiyyata doğru irəliləmək dünya liderlərindən, vətəndaş cəmiyyətlərindən və aparıcı biznes subyektlərindən bu keçiddə birgə və fəal iştirak etməyi tələb edir. Bu, gəlir, layiqli yaşam və rifahın ənənəvi ölçülərini yenidən düşünmək və yenidən müəyyən etmək üçün hökumətlər tərəfindən davamlı səy tələb edəcəkdir.

Azərbaycan son illərdə yaşıl iqtisadiyyata keçidin önəmini anlayır və ölkə rəhbərliyi, o cümlədən bu sahə ilə maraqlı olan qurumlar tərəfindən bu istiqamətdə bir sıra önəmli addımlar atılır. Ölkəmizin Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri arasında bu prosesdə fəal iştirak etməsinə baxmayaraq, yaşıl iqtisadiyyata keçidi yavaşladan bir sıra faktorlarla qarşılaşırıq. Buna misal olaraq, zəncirvari şəkildə bir-biri ilə əlaqəli olan 3 səbəbi qeyd etmək olar: maarifləndirmənin zəif şəkildə getməsi, insan kapitalının azlığı, tədqiqat potensialının zəif olması. Həmçinin, nəzərə almaq lazımdır ki, yaşıl iqtisadiyyata keçidin nəticəsi qənaətli olsa da, tətbiqi baha başa gəlir. Buna görə də, bu keçidin ölkəmiz üçün yeni olduğuna görə, onun təşviqi və inkişafı üçün də müəyyən qədər zamana ehtiyac vardır. Bu təşviqin və inkişafın bir qədər sürətlənməsi üçün

universitetlər və tədqiqat mərkəzləri, özəl sektor və hökumətin üçlü tərəfdaşlığı labüd hal kimi sayıla bilər.

Yaşıl keçiddə müəssisələrin iştirakı könüllü olsa da, bütün sektorları bu keçidə təşviq etməkdir. Təbii ki, hər bir müəssisənin performansını fərqli olacaqdır, lakin bu sektorlar və iştirak etməyi seçən müəssisələrin əksəriyyəti yaşıllaşdırma səviyyələrini daim təkmilləşdirəcəklər. Yaşıl rəqiblərin meydana çıxması ilə uzunmüddətli perspektivdə yaşıllaşdırmanın heç bir aspektinə marağı olmayan müəssisələr üçün imkanlar və faydalar azalacaqdır. Hər bir yaşıl rəqib meydana çıxdığı təqdirdə, yenisinə üstünlük veriləcəkdir. Dayanıqlı inkişaf üçün yaşıl fəaliyyətlər dəstəklənəcək və inkişaf etdiriləcəkdir. Hökumətlərin, eləcə də cəmiyyətlərin, o cümlədən ətraf mühit qruplarının və universitetlərin rolu yaşıl vizyonun (və ya onun bir versiyasının) aydınlaşdırılmasına və həyata keçirilməsinə kömək edəcəkdir.

Yaşıl iqtisadiyyat yeni sahə olduğundan bu sahə yeni siyasət, yeni təşəbbüslər, yeni kadrlar, yeni texnologiyalar və s. tələb edir. Xüsusən Avropa ölkələrində geniş yayılmış yaşıl keçid bütün dünyada aktual mövzuya çevrilmişdir. Ölkələr dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün bu keçidi sürətləndirmək üçün müxtəlif alətlərdən istifadə edirlər.

Ölkəmizdə yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı bir neçə təklifi nəzərdən keçirmək olar ki, bu təkliflərin bir qismi qısamüddətli, digər qismi isə uzunmüddətli dövrdə müsbət nəticələr verə bilər. Bu təklifləri aşağıdakı kimi təhlil etmək olar:

- **Ölkədə vahid Yaşıl strategiyanın qəbul olunması.** Dissertasiya işi üçün aparılan tədqiqat onu göstərdi ki, ölkəmizdə yaşıl keçidin sürətli şəkildə getməməsinin əsas səbəblərindən biri də, Azərbaycanın Yaşıl strategiya planının olmamasıdır. Bu planın mövcudluğu həm də ölkəmizin dayanıqlı inkişafa nail olması üçün aparıcı rol oynayacaqdır. Ayrı-ayrı müəssisələrin fərdi yaşıl keçidləri nə qədər uğurlu olsa da, strategiyanın işlənilib qəbul olunmasını və bu strategiyaya uyğun hərəkət edilməsini vacib hala gətirir. Strateji plan üçün hədəflər müəyyən olunmalı, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, habelə tətbiq edilməsi üçün böyük imkanlar yaradılmalıdır. Bu strategiya

həm də strateji yol xərtiəsi ilə eynilik daşıyacaqdır. Aşağıdakı məsələlərin yaşıl planda öz əksini tapması mütləqdir:

- Yaşıl maarifləndirmənin aparılması və bu sahədə kadrların hazırlanması;
- Universitet, dövlət və özəl sektorunun rollarının müəyyənləşdirilməsi və birlikdə fəaliyyət göstərmələri;
- Özəl sektorun yaşıl keçidə marağının artırılması istiqamətində qanunvericilikdə xüsusi dəyişikliklərin edilməsi ilə dövlət tərəfindən addımların atılması;
- Bərpa olunan enerji mənbələrindən düzgün şəkildə istifadə;
- Yaşıl nəqliyyatdan istifadə (yərüstü və dəniz nəqliyyatı);
- Ətraf mühitin mühafizəsi;
- Yaşıl iş yerlərinin yaradılması və s.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmiz bu keçiddə yenidir və sınınmış dünya təcrübələrinin ölkə şərtlərinə uyğunlaşdırılmış formada tətbiqi, yeni təkliflərin işlənilib hazırlanaraq tətbiqindən daha uğurlu olacaqdır.

- **Maarifləndirmənin aparılması.** Yaşıl iqtisadiyyat hər kəsin eşitdiyi bir termin olsa da, bunun nə olduğu və nələr vəd etdiyi ilə bağlı məlumatlılıq səviyyəsi olduqca aşağıdır. Təkcə ölkəmizdə deyil, bir çox İEOÖ-lərdə yaşıl keçidlə bağlı maarifləndirmənin aparılmasına ciddi ehtiyac vardır. Burada əsas iş təhsil müəssisələrinin öhdəsinə düşür. Belə ki, universitetlərdə, hətta məktəblərdə belə yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişafı özündə əks etdirən fənlərin tədris olunması bu sahədə savadlılığın artmasına töhfə verəcəkdir. Eyni zamanda, bu sahədə kadrlar yetişərək ölkədə yaşıl keçidi həyata keçirməkdə hökumətə birbaşa dəstək olacaqlar.

- **Bərpa olunan enerji mənbələrindən düzgün şəkildə istifadə.** Uzun illər ölkəmizin neft sektorundan asılılığı, bu gün də qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməkdə müxtəlif maneələr yaradır. Zəngin bərpa olunan enerji ehtiyatlarına sahib olmağımız yaşıl keçiddə istifadə edə biləcəyimiz əsas üstünlüklərdən biridir. Belə ki, günəş, külək və geotermal enerji mənbələrindən səmərəli istifadə bu keçiddə bizə bir sıra nailiyyətlər vəd edir. Bu mənbələrdən enerjinin alınması müəyyən qədər vəsait tələb

etsə, faydaları danılmazdır. Alınan enerjini ölkə ərazisində işıqlandırma sistemlərində, binaların izolyasiya sistemlərində istifadə etmək olar. Həmçinin artıq qalan enerjinin satışı, Azərbaycanın ixrac potensialının inkişafında özünü göstərəcəkdir.

- **Ölkə ərazisində yaşıl nəqliyyata keçid.** Bildiyimiz kimi, hal-hazırda ölkəmizdə yalnız paytaxt Bakıda yaşıl nəqliyyatın bir növü olan yaşıl avtobuslardan (CNG ilə çalışan avtobuslar) istifadə olunur. Bu isə paytaxtın sadəcə bir qismini əhatə edir. Bakı şəhərində sıx məskunlaşmanın nəticəsində nəqliyyat vasitələrindən istifadə çoxalır və ətraf mühitə buraxılan zərərli qazların həcmində artım müşahidə olunur. Bir çox dünya ölkələrində böyük şəhərlərin nəqliyyat mobilliyinin təmin olunması məqsədi ilə velosipedlərdən istifadə təşviq olunur. Bakı şəhərinin Baş Planında velosiped yol şəbəkəsinin uzunluğunun artırılmasını nəzərə alsaq, velosipedlərdən istifadənin təşviqi yaşıl nəqliyyata keçidi təmin etməklə yanaşı, “ISMA BIKES” velosiped zavodunun istehsal potensialını artıracaqdır. Zamanla bu keçidin bütün ölkə ərazisində tətbiqi yaşıl nəqliyyatdan tam istifadəyə gətirib çıxaracaqdır.

- **Yaşıl investisiyaların təşviqi.** Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə əsas problem və çətinliklərdən biri də maliyyələşmədir. Ölkəmizdə bu sahəyə investisiya qoymaqda maraqlı tərəflərin az olduğunu müşahidə edə bilərik. Bunun üçün yaşıl keçidin gələcək faydaları yaşıl keçiddə maraqlı ola biləcək tərəflərə göstərilməli və bu işdə motivasiyalarının olması üçün addımlar atılmalıdır. Burada həm dövlət, həm də özəl sektor maraqlı tərəf kimi iştirak edə bilər. Eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatların yaşıl keçidlə bağlı təşəbbüsləri sayəsində ölkəyə xarici investisiya cəlb olunması məsələləri də diqqətdə saxlanılmalıdır.

- **Tullantıların yenidən bərpası.** Sənayenin inkişaf etdiyi ölkələrdə tullantıların olmaması qeyri-mümkündür. Lakin, bu gün, tullantısız sənayeyə keçid, yaşıl keçidə addım atmaq deməkdir. Sənaye parklarının əsas vəzifəsi də, müasir texnologiyaların tətbiqi ilə tullantıları yenidən emal etmək və xüsusi filtrlərdən istifadə edərək ətraf mühitə buraxılan zərərli tüstülərin miqdarını azaltmaqdır. Təkrar emal, həm yeni istehsal, həm yeni ixrac, həm yeni iş yeri, həm də ətraf mühitin mühafizəsi deməkdir.

Eko-sənaye parklarında sənaye simbiyozu tez-tez özünü göstərir. Sənaye simbiyozu anlayışı əsasən müxtəlif sahələrin könüllü əməkdaşlığına əsaslanır. Burada bir-birini tamamlayan müəssisələr birləşərək müvafiq istehsal zəncirlərini uyğunlaşdırmaqla, hər biri digərlərinin həyat qabiliyyətini və gəlirliliyini artırır. Buna görə də sənaye simbiyozları resurs çatışmazlığını və ətraf mühitin qorunmasını dayanıqlı sənaye və mənfəətin inkişafında həlledici amillər hesab edirlər.

Yaşıl iqtisadiyyata keçidlə dayanıqlı inkişafa nail olmaq yolunda ölkələrin apardığı siyasətlər müxtəlifdir. Hər bir ölkə öz resurslarına, öz vətəndaş cəmiyyətinə uyğun şəkildə bu keçidi həyata keçirir. Sosial, iqtisadi və ekoloji məsələləri diqqət mərkəzində saxlayan və təhlil edərək müsbət nəticələr əldə etməyə çalışan yaşıl iqtisadiyyat illər öncə atılmalı olan, lakin hal-hazırda global bir problem kimi ölkələrin öhdəliyinə çevrilmiş bir siyasətdir. Ölkə iqtisadiyyatları qədər cəmiyyətin də bu problemin həllində rolu böyükdür. Qarşıya qoyulmuş yaşıl keçid hədəflərinə çatmaq üçün dəyişən dünyanın tələblərinə uyğunlaşmaq və bu tələblərə cavab vermək lazımdır. Yeniliklərə açıq olan və üstün təfəkkürə sahib cəmiyyətlər üçün daha yaxşı yaşam vəd edən yaşıl keçid, həmçinin ölkəmizin də dayanıqlı inkişafının təminatçısı olacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan” qəzeti, 2021, “Qarabağ bölgəsi “yaşıl enerji” zonası kimi dünya üçün bir nümunə olacaq”, <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabag-bolgesi-yasil-enerji-zonasi-kimi-dunya-ucun-bir-numune-olacaq-1621716007>
2. “Azərbaycan” qəzeti, 2021, “Qarabağ və Şərqi Zəngəzur yaşıl enerji zonası olacaq”, <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabag-ve-serqi-zengezur-yasil-enerji-zonasi-olacaq-1633466251>
3. “Respublika” qəzeti, Pərviz Şahbazov, 2021, “Azərbaycan energetikasının yeni dövrü Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdan başlayır”, https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/energetika-naziri-perviz-sahbazovun-respublika-qezetinde-meqalesi-derc-edilib_4244
4. Ağdam Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 28 may tarixli Fərmanı, <https://president.az/az/articles/view/51773>
5. Avropa İttifaqı ilə Əməkdaşlıq, 2022, <https://www.economy.gov.az/article/eu-ve-azerbaidjan/22009>
6. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi, 2021, “Dənizdə külək enerjisindən istifadənin inkişafı planları müzakirə edilib”, <https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/denizde-kulek-enerjisinden-istifadenin-inkisafi-planlari-muzakire-edilib>
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı: Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər, <https://president.az/az/articles/view/50474>
8. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Ortamüddətli büdcə çərçivəsi, 2022-2025, [file:///C:/Users/cl/Downloads/Yasil%20iqtt.%20Az%C9%99rbaycan%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/cl/Downloads/Yasil%20iqtt.%20Az%C9%99rbaycan%20(1).pdf)

9. Bakı Limanı, <https://portofbaku.com/Sustainability/GreenPort>
10. Bakı Nəqliyyat Agentliyi, Strateji inkişaf və planlaşdırma şöbəsi, 2021
11. BMT Azərbaycan, https://azerbaijan.un.org/sites/default/files/2020-12/RECP%20leaflet-Azerbaijan%20final_AZ.pdf
12. Növbəti onillik üçün ölkənin Milli Prioritetlərinə həm iqtisadi artım, həm də təmiz ətraf mühit məsələləri daxildir:
https://azertag.az/xeber/Novbeti_onillik_uchun_olkenin_Milli_Prioritetlerine_hem_iqtisadi_artim_hem_de_temiz_etraf_muhit_meseleleri_daxildir-1704789
13. Quliyev M., “Müstəqillik illərində Azərbaycanda sənaye inkişafı: yerli üstünlüklərdən klasterləşməyə”, 2021, <https://525.az/news/176246-musteqillik-illerinde-azerbaycanda-senaye-inkisafi-yerli-ustunluklerden-klasterlesmeye>
14. Təmiz Şəhər, <https://www.tamizshahar.az/az>

İngilis dilində

1. “Global Carbon Budget 2018”. Earth System Science Data 10 (4): 2141–2194.
<https://essd.copernicus.org/articles/10/2141/2018/>
2. African Development Bank, 2012,
https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/African_Development_Report_2012.pdf
3. Anand S. and Sen A. K., Sustainable Human Development: Concepts and Priorities. United Nations Development Programme, Office of Development Studies Discussion Paper Series, 1996, New York, NY, ZDB-ID 2737304-6. - Vol. 1.
<https://www.econbiz.de/Record/sustainable-human-development-concepts-and-priorities-anand-sudhir/10000969459/Description#tabnav>
4. Bobilev S.N., 2012, The «green» economy and modernization. Environmental and economic pillars of sustainable development / S.N. Bobilev, V.M. Zakharov // Bulletin of the Institute of Sustainable Development of the Public Chamber of the Russian Federation. p.60 – 89. <http://www.ecopolicy.ru>.

5. Bordean I., Turtureanu A.G., Tureac C.E., Modiga G., 2009, The Criteria and Principles of Sustainable Development in Terms of Changing the Quality of It.
6. Brundtland Report, 1987,
file:///C:/Users/cl/Downloads/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf
7. Dernbach, J. C., Achieving sustainable development: The Centrality and multiple facets of integrated decisionmaking. Indiana Journal of Global Legal Studies, 2003, Vol. 10 : Iss. 1 , Article 10.
https://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol10/iss1/10/?utm_source=www.repository.law.indiana.edu%2Fijgls%2Fvol10%2Fiss1%2F10&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages
8. Direct benefits of Green economy, 2020, <https://www.emg-csr.com/direct-benefits-green-economy-arab-world-beyond/>
9. Durent, R. F., Fiorino, D. J. and O’Leary, R., 2004, Environmental Governance Reconsidered: Challenges, Choices, and Opportunities. Cambridge, MA: MIT Press.
<https://mitpress.mit.edu/books/environmental-governance-reconsidered>
10. Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2010,
https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/39482/1/2010-1053_final_evaluation_report_eclac-sida.pdf
11. EU Rural Review 23 “Green Economy - Opportunities for Rural Europe”, January, 2017. https://enrd.ec.europa.eu/publications/eu-rural-review-23-green-economy-opportunities-rural-europe_en
12. European Union Joint Research Centre, 2020,
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/annual-activity-report-2020-joint-research-centre_en.pdf
13. Folke, C., & Kabeger, T., 1991, Recent Trends in Linking the Natural Environment and the Economy. In C. Folke, & T. Kabeger (Eds.), Linking the Recent Trends in Linking the Natural Environment and the Economy: Essays from Eco-Eco

Group (pp. 273-300). Dordrecht: Springer.

https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-017-6406-3_14

14. Global Wind Energy Council (GWEC), Global Wind Report, 2022.

<https://gwec.net/wp-content/uploads/2022/03/GWEC-GLOBAL-WIND-REPORT-2022.pdf>

15. Golušin M., Munitlak Ivanovic O., Jovanovic L., Domazet S., 2012,

Determination of ecological-economic degree of development in Countries of SE Europe - weight coefficients technique, Problemy ekorozwoju, vol. 7, no.1., p. 87-93. European Academy of Science and Arts, Salzburg, Austria.

https://www.researchgate.net/publication/289056194_Determination_of_the_Ecological-Economic_Degree_of_Development_in_Countries_of_SE_Europe_-_Weight_Coefficients_Technique

16. Great Britain: Forestry Commission, 2009,

<https://www.gov.uk/government/organisations/forestry-commission>

17. Green Economy Coalition, <https://www.greeneconomycoalition.org/national-hubs#caribbean>

18. Green Fiscal Commission, 2009, The Case for Green Fiscal Reform. London: U.K. Green Fiscal Commission. <https://www.cbd.int/financial/fiscalenviron/uk-greenfiscal.pdf>

19. Green SMEs: Catalyst for Green Economy, 2021,

<https://www.bioenergyconsult.com/green-smes/>

20. Gritsevich I.G., 2011, Prospects and low-carbon development scenarios: the EU, China and the United States in a global context. p.36

21. Grudziński, A. and Sulich, A., 2018, “Green European integration”

Proceedings of the 4th International Conference on European Integration 2018 (ICEI 2018), ISBN: 978-80-248-4169-4, 17- 18 May 2018, Ostrava, Czech Republic, 364-371. https://is.muni.cz/publication/1459476/ICEI-2018_Proceedings.pdf

22. Harris M. Jonathan, 2000, Basic Principles of Sustainable Development, (Çev. Emine Özmete), Global Development and Environment Institute Working. <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/EmineOzmet2eviri.pdf>.
23. Holling C.S., 1994, An Ecologist View of the Malthusian Conflict. Population, Economic Development, and the Environment. (Eds. K. Lindahl-Kiessling and H. Landberg). p.79-104, Oxford University Press, New York and Oxford.
24. Holmberg J. and Sandbrook R., 1992, Sustainable Development: What Is to Be Done? Making Development Sustainable: Redefining Institutions, Policy, and Economics, (Ed. J. Holmberg), International Institute for Environment and Development, p.19-38,
25. Howe C.W., 1979, Natural Resource Economics, Issues, Analysis and Policy, New York, John Wiley&Sons.
26. Ilić Petković A., 2015, Sustainable development and green economy – similarities and differences, *Ecologica*, no. 79, p. 561-563, Naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Srbije “ECOLOGICA”, Beograd, Srbija.
27. International Energy Agency Report, 2016. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/680c05c8-1d6e-42ae-b953-68e0420d46d5/WEO2016.pdf>
28. Iskakov B.M., Pyagay A.A, Rakhimbekova A.T., “Global experience of transition to a “green” economy”. *Problems of AgriMarket*. 2, DOI: 10.46666/2021-2.2708-9991.07, 2021, p. 62–69. <https://www.jpri-kazniiapk.kz/jour/article/view/472/436>
29. Jones B., 2011, Driving A Green Economy Through Public Finance and Fiscal Policy Reform. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 2(2), p.325-349. https://www.researchgate.net/publication/227652820_DRIVING_A_GREEN_ECONOMY_THROUGH_PUBLIC_FINANCE_AND_FISCAL_POLICY_REFORM

30. Kasztelan A., Green Growth, Green Economy And Sustainable Development: Terminological And Relational Discourse, Prague Economic Papers, 2017, 26(4), p. 487–499.
https://www.researchgate.net/publication/317236695_Green_Growth_Green_Economy_and_Sustainable_Development_Terminological_and_Relational_Discourse
31. Kazzi H., Green Growth and Sustainable Development In The Arab Countries, European Scientific Journal, May 2014 edition, Volume:10, No:14, p. 567-578. <https://eujournal.org/index.php/esj/article/view/3429>
32. Khor M., 2011, Risks and Uses of The Green Economy Concept In The Context Of Sustainable Development, Poverty And Equity, Sough Centure. http://www.twinside.org.sg/title2/uncsd2012/RP40_Green_Econconcept_MKJul11.pdf
33. Kudelas D., Domru E., Stoianov A., Peters D., 2018, “International Experience, Principles and Conditions for the Transition to a Green Economy”.
34. Ley E. ve Boccardo J., 2010, The Taxation of Motor Fuel, International Comparison. Policy Research Working Paper No.5212, Washington D.C., World Bank. <https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5212>
35. Lutz, C., Zieschank, R. and Drosdowski, T., 2017, ‘Measuring Germany’s transition to a green economy’ Low Carbon Economy, 8, 1-19.
36. Manning, S., Boons, F., Von Hagen, O., & Reinecke, J., 2011, National Contexts Matter: The Co-Evolution of Sustainability Standards in Global Value Chains. Ecological Economics, 83, 197-209.
37. Maran R.M. and Nedelea A.M., 2017, “Green economy: challenges and opportunities”, ECOFORUM, Volume: 6, Issue:3(13)
38. Nhamo G., 2014, From sustainable development through green growth to sustainable development plus, International Journal of African Renaissance Studies - Multi-, Inter- and Transdisciplinarity, Volume: 9, Issue:2, p. 20-38.

39. OECD, 2011a, https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/39482/1/2010-1053_final_evaluation_report_eclac-sida.pdf
40. OECD, 2012, https://www.oecd.org/dac/DCR%20summary_EN.pdf
41. OECD, 2012, Inclusive Green Growth: For the Future We Want, Paris: Organization for Economic Cooperation and Development. <https://www.oecd.org/greengrowth/futurewewant.htm>
42. Onions, C. T., 1964, The Shorter Oxford English Dictionary. Oxford: Clarendon Press.
43. Partnership for Action on Green Economy, <https://www.un-page.org/countries/explore>
44. Piórkowska, K. and Stańczyk-Hugiet, E., 2017, “Evolutionary economics, organisational evolution, and behavioural approach: in search of commonalities” International Journal of Economics and Business Research, 14 (3/4), 237-253. https://www.researchgate.net/publication/320294128_Evolutionary_economics_organisational_evolution_and_behavioural_approach_in_search_of_commonalities
45. Reinecke, J., Manning, S., & Von, H. O., 2012, The Emergence of a Standards Market: Multiplicity of Sustainability Standards in the Global Coffee Industry. Organization Studies, 33, 791-814.
46. Rutkowska-Podołowska, M. and Węglarz, M., 2017, “Analysis and evaluation of capital expenditures on environmental protection in Poland”. Vesnik Grodzenskaga dzâržanaŭga unìversitèta imâ Ânkì Kupaly. Èkanomika, Sacyâlogiâ, Biâlogiâ, 7(1), 78-86. <https://ideas.repec.org/p/ahh/wpaper/worms1701.html>
47. Sakalasooriya, N., Conceptual Analysis of Sustainability and Sustainable Development, Open Journal of Social Sciences, 2021, Vol.9, 396-414 <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=108042>
48. Sneddon C. and others, 2006, “Sustainable Development in a Post-Brundtland World”, Ecological Economics, Volume:57, Issue:2, p.253-268.

49. Soussan J. G., 1992, "Sustainable Development", Environmental Issues in the 1990's, A. M. Mannion and S. R. Bowlby (ed.), John Wiley & Sons, West Sussex, England, p.21-35.
50. Stoddart, H., 2011, A Pocket guide to sustainable development governance. Stakeholder Forum. <http://www.blogdocancado.com/wp-content/uploads/2011/02/Guia-de-bolso-para-a-governanca-voltada-para-o-desenvolvimento-sustentavel-ingles.pdf>
51. Sulich, A. and Zema, T., 2018, "Green jobs, a new measure of public management and sustainable development" European Journal of Environmental Sciences, 8 (1), 69-75.
https://www.researchgate.net/publication/325897369_Green_jobs_a_new_measure_of_public_management_and_sustainable_development
52. Summing up the conference «Rio + 20» // Herald ECE, June 2012, № 10.
<http://www.unece.org>.
53. Sutter, John D.; Berlinger, Joshua, December 12, 2015, "Final draft of climate deal formally accepted in Paris", CNN. Cable News Network, Turner Broadcasting System, Inc. <https://edition.cnn.com/videos/world/2015/12/12/climate-change-agreement-approved-paris-nr-sot.cnn>
54. The United Nations (UN) Environment Management Group (EMG).
<https://unemg.org/>
55. The World Bank, 2012,
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/11844/730480AR0v10EP0nnual0Report020120En.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
56. The World Bank, 2017,
<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/908481507403754670-0330212017/original/AnnualReport2017WBG.pdf>
57. The World Bank, 2018, <file:///C:/Users/cl/Downloads/9781464812965.pdf>
58. The World Bank, 2020, <file:///C:/Users/cl/Downloads/9781464816192.pdf>

59. Toman M. A., 1992, The Difficulty in Defining Sustainability, Resources, 106, p.3-6.
60. UK and Global Bioenergy Resource – Final report, 2010, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/48059/1464-aea-2010-uk-and-global-bioenergy-report.pdf
61. UN SDG Official Website: sustainabledevelopment.un.org
62. UNDP, 1997, Human Development Report, Chapter 3. https://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf
63. UNDP, 2016, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/25212016_human_development_report.pdf
64. UNEP, 2010, Green Economy Developing Countries Success Stories. UNEP, Nairobi. www.unep.org/greeneconomy/sites/unep.org/greeneconomy/files/greeneconomy_successstories.pdf
65. UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. [Retrieved 2015-11-03] Available at: http://www.unep.org/greeneconomy/Portals/88/documents/ger/ger_final_dec_2011/Green%20EconomyReport_Final_Dec2011.pdf
66. UNEP, 2015, Uncovering Pathways Towards An Inclusive Green Economy: A Summary For Leaders. UNEP, Nairobi. www.unep.org/greeneconomy/sites/unep.org/greeneconomy/files/publications/ige_narrative_summary_web.pdf
67. United Nations Framework Convention on Climate Change, 2020, https://unfccc.int/kyoto_protocol
68. United Nations General Assembly, 2005, <https://www.un.org/en/ga/>
69. Vienna Declaration and Programme of Action, 1993, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/vienna.pdf>

70. Vitousek P.M.; Ehrlich P.R.; Ehrlich A.H. and Matson P.A., 1986, Human Appropriation of the Products of Photosynthesis. *BioScience*, 36 (6), p.368-373.
http://www.zo.utexas.edu/courses/THOC/Vitousek_et_al_1986.pdf
71. Walker, K. and Plotnikova, M., 2018, “Ecological settlement as a self-government model in rural areas” *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 3 (40), 416–423.
<https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/123/112>
72. WCED (World Commission on Environment and Development), 1987, *Our Common Future*. New York, NY: Oxford University Press.
https://sswm.info/sites/default/files/reference_attachments/UN%20WCED%201987%20Brundtland%20Report.pdf
73. Why we need green transportation?,
<https://sites.google.com/site/rideforgreen/home/why-we-need-green-transportation>
74. World Bank, 2012, *Inclusive Green Growth, The Path way to Sustainable Development*. Washington, D.C., 2012.
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6058/9780821395516.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
75. World Bank, 2018, *Eco-Industrial Parks Emerge as an Effective Approach to Sustainable Growth*, January 23, 2018.
<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/01/23/eco-industrial-parks-emerge-as-an-effective-approach-to-sustainable-growth>
76. Zervas E., 2012, “Green Growth Versus Sustainable Development”, Paris, France.
https://www.researchgate.net/publication/313665528_Green_Growth_Versus_Sustainable_Development

Türk dilinde

1. Çetiner S., 2012, “Sessiz Bahar Ne Diyor(du)?”, Tarlasera, Temmuz 23012, s. 18-21.
[https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/20600/1/Sessiz_Bahar_Ne_Diyor\(du\).pdf](https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/20600/1/Sessiz_Bahar_Ne_Diyor(du).pdf)
2. Dulupçu M., 2001, Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler, DTM Dergisi, Yıl:6, Sayı:20, Ankara, s.46-70.
3. Fotourehchi Z. ve Şahinöz A., 2016, Çevre Ekonomisi ve Politikaları, İmaj Yayınevi, Ankara.
4. Karacan A. R., 2007, Çevre Ekonomisi ve Politikası, Ege Ün. Yy., İzmir.
5. Özçağ M. ve Hotunluoğlu H., 2015, Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi. CBÜ sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), s.303-324.
https://www.researchgate.net/publication/281004660_KALKINMA_ANLAYISINDA_YENI_BIR_BOYUT_YESIL_EKONOMI
6. Şahinöz A., 2019, Sürdürülemez “sürdürülebilir kalkınma”, Cilt 8, Sayı 15, 77 – 101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359251>
7. Yılmaz A.S., 2014, Yeşil İşler ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Alanındaki Potansiyeli. Uzmanlık Tezi, Yayın No:2887. Ankara: Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Ye%C5%9Fil_%C4%B0%C5%9Fler_ve_T%C3%BCrkiyed e_Yenilenebilir_Enerji_Alan%C4%B1ndaki_Potansiyeli.pdf
8. Yılmaz V., 2018, “Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil büyüme arasındaki ilişki”, Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives, s. 79-89.
https://www.researchgate.net/publication/329400620_SURDURULEBILIR_KALKI NMA_VE_YESIL_BUYUME_ARASINDAKI_ILISKI

Fransız dilində

1. Brunel S., 2004, Le Développement Durable, Que sais-je? Puf, Paris
2. Douai A. et Plumecocq G., 2017, L'économie écologique, La Découverte, Paris.
3. Fitoussi J-P. et Laurent É., 2008, La Nouvelle Écologie Politique, Éd. du Seuil, Paris.
4. Vivien F.D.; Petit O.; Calvo I. et Froger M. G., 2016, "Qu'est-ce que l'économie écologique", L'Economie Politique, No. 069.

Serb dilində

1. Munitlak Ivanović O., 2007, Održivi razvoj kao redefinisani pristup ekonomskom razvoju, Zadužbina Andrejević, Beograd, Srbija.
2. Pokrajac S., 2009, Održivi razvoj i ekološka ekonomija kao poslovne paradigme, Škola biznisa, vol. 20, no. 4, p. 21-30, Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad, Srbija. <https://www.vps.ns.ac.rs/SB/2009/4.3.pdf>
3. Popović S., Munitlak Ivanović O., Jovanović L., 2015, Zelena ekonomija kao faktor razvoja privrede Srbije i prerada manje opasnog otpada, Ecologica, vol. 22, no. 80, p. 693-697, Naučno-stručno društvo za zaštitu životne sredine Srbije "ECOLOGICA", Beograd, Srbija.
4. Unković M., Kordić N., 2012, Održivi razvoj I ekologija, X naučni skup Sinergija, Bijeljina, Bosna i Hercegovina, p. 11-21.
<https://singipedia.singidunum.ac.rs/preuzmi/40618-odrzivi-razvoj-i-ekologija/579>

Polyak dilində

1. Pawłowski A., 2006, Wielowymiarowość Rozwoju Zrównoważonego. Problemy Ekorozwoju/ Problems of Sustainable Development, 1 (1), s. 23–32.
<http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPL2-0007-0003/c/Pawlowski.pdf>

2. Ryszawska, B., 2013, "Koncepcja zielonej gospodarki jako odpowiedź na kryzys gospodarczy i środowiskowy" Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 318, 47-57.

https://www.researchgate.net/publication/287952933_Koncepcja_zielonej_gospodarki_jako_odpowiedz_na_kryzys_gospodarczy_i_srodowiskowy

Rus dilində

1. Проблемы перехода к зеленой экономике на международном уровне, 2017, <http://greeneconomy.kg/theory/problemyi-perehoda-k-zelenoy-ekonomike-na-mezhdunarodnom-urovne/>

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Dayanıqlılığın 3 sütunu.....	20
Şəkil 2: GG-GE-SD modeli.....	39

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Azərbaycanın Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri indeksinə görə dinamikası (2000-2021-ci illər aralığında).....	24
Qrafik 2: Aşağı karbon emissiyasına keçid üzrə ölkələrin hazırlıq səviyyəsi.....	29
Qrafik 3: Paris Sazişinə uyğun olaraq azaldılması tələb olunan emissiyaların həcmi.....	33

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Yaşıl iqtisadiyyat müasir qəhvəyi iqtisadiyyata qarşı.....	44
Cədvəl 2: Yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqinin insan cəmiyyətinə təsirləri.....	45